

Національний аграрний університет

На правах рукопису

ГОНЧАРОВА МАРГАРИТА ЛЕОНІДІВНА

УДК 338.45:664.1(043)

**РОЗВИТОК ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ
ЦУКРОБУРЯКОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ**

08.06.01 – економіка, організація і управління підприємствами

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:

доктор економічних наук, професор

Єрмаков Олександр Юхимович

Київ - 2006

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ.....	10
1.1. Організаційно-економічні особливості функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу.....	10
1.2. Розвиток інтеграційних процесів у цукробуряковому підкомплексі в ринкових умовах господарювання.....	28
1.3. Методичні основи ефективного функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу.....	48
Висновки до розділу 1.....	67
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ	70
2.1. Цукробуряковий підкомплекс як складова агропромислового виробництва	70
2.2. Спеціалізація і концентрація виробництва в підприємствах цукробурякового підкомплексу.....	87
2.3. Економічна оцінка вирощування цукрового буряка та ефективності виробництва цукру.....	101
Висновки до розділу 2.....	116
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ	119
3.1. Обґрунтування стратегії ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу.....	119
3.2. Удосконалення економічного механізму функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу.....	134
3.3. Поглиблення інтеграційних процесів в системі	

“вирощування цукрових буряків – переробка – реалізація цукру”.....	158
3.4. Інноваційно-інвестиційна модель розвитку цукробурякового підкомплексу.....	175
Висновки до розділу 3.....	190
Висновки.....	192
Список використаних джерел.....	195
Додатки.....	211

Державний вищий навчальний заклад
 “УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
 НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”

State Higher Educational Institution
 “UKRAINIAN ACADEMY OF BANKING
 OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE”

ВСТУП

Актуальність теми. Ринкові трансформації, що відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність глибокого вивчення теоретичних і практичних проблем формування, розвитку та ефективного функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу. Необхідність вивчення діяльності підприємств цукробурякового підкомплексу зумовлена його специфікою, а саме: потребою забезпечення неперервності технологічного циклу; тісною взаємозалежністю і обмеженістю при виборі партнерів – учасників цукровиробництва; проблемою зменшення сукупних витрат на різних стадіях виробництва і реалізації кінцевої продукції та отримання максимального прибутку, обмеженістю ресурсів окремо взятих товаровиробників для технічного і технологічного переозброєння виробництва.

Тому існує нагальна потреба в поглибленому дослідженні наявного потенціалу, тенденцій і умов розвитку цукробурякового виробництва в сучасних умовах, які зможуть забезпечити динамічний розвиток та ефективне функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу.

Значний вклад у здійснення теоретичних і прикладних досліджень розвитку аграрного сектора на засадах підприємницької діяльності господарських суб'єктів та управління цим процесом з боку держави, інтеграції сільського господарства з промисловістю, елементами заготівельної, транспортної, торгівельної та ринкової інфраструктури, удосконалення цінового і фінансового механізмів, забезпечення соціальної спрямованості при проведенні аграрної реформи внесли вітчизняні науковці-економісти В. Амбросов, В. Андрійчук, В. Бойко, П. Борщевський, В. Благодатний, О. Єрмаков, А. Заїнчковський, О. Заєць, О. Крисальний, І. Лукінов, М. Малік, В. Месель-Веселяк, О. Онищенко, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Терещенко, А. Фурса, Л. Худолій, О. Шпичак, В. Юрчишин, В. Яценко та інші.

Однак в умовах трансформації агропромислових підприємств і розвитку форм господарювання багато аспектів цієї важливої проблеми вимагають подальших поглиблених досліджень з метою пошуку шляхів підвищення ефективності роботи підприємств цукробурякового підкомплексу. Одним з ключових завдань в цьому плані є необхідність вирішення ряду питань, пов'язаних із забезпеченням рівноправного партнерства виробників і переробників сільськогосподарської продукції, створення чіткого механізму регулювання інтеграційних зв'язків між партнерами цукробурякового підкомплексу в умовах збільшення продовольчої залежності країни, потребує постійного вивчення особливостей виробничо-коопераційних відносин у сфері вирощування та переробки буряків на цукор.

Недостатня розробка зазначених проблемних питань, а також їх методичне та практичне значення визначають актуальність теми дослідження, його мету, завдання та структуру дисертаційної роботи.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є поглиблення теоретичних та методичних основ розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу, розробка практичних рекомендацій щодо їх функціонування в ринкових умовах господарювання.

Для досягнення зазначеної мети поставлені такі наукові завдання:

- узагальнити теоретичні та методичні основи ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу;
- дослідити економічну сутність та уточнити поняття “цукробуряковий підкомплекс”;
- визначити особливості розвитку інтеграційних процесів в підприємствах цукробурякового підкомплексу та механізми їх здійснення;
- обґрунтувати методичні підходи дослідження економічної ефективності функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу;
- провести аналіз сучасного стану і основних тенденції розвитку виробництва цукрових буряків та цукру;

- здійснити економічну оцінку галузей цукробурякового підкомплексу Сумської області;
- обґрунтувати наукові засади стратегії ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу;
- визначити принципи побудови економічного механізму функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу;
- обґрунтувати пропозиції щодо перспективних напрямів поглиблення інтеграційних процесів в системі “вирощування цукрових буряків – переробка – реалізація цукру”;
- сформулювати концептуальні положення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку цукробурякового підкомплексу.

Об’єктом дослідження є економічні відносини на підприємствах цукробурякового підкомплексу, що виникають при виробництві, переробці і реалізації продукції бурякосійних господарств і цукрових заводів.

Предметом дослідження є організація та функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є діалектичний метод пізнання, який дає змогу комплексно дослідити ефективність функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу в їх розвитку, взаємозв’язку та взаємозалежності. У дисертації використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, які забезпечили вирішення поставлених завдань. У процесі дослідження використовувалися системний підхід до аналізу розвитку і ефективного функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу, методи абстрактно-логічний – для теоретичного та методичного узагальнення розвитку економічних процесів та формування висновків; статистико-економічний – для аналізу основних техніко-економічних і фінансових показників сучасного стану підприємств цукробурякового підкомплексу; структурно-функціональний – для аналізу організаційно-економічних змін, що відбуваються в цукробуряковому виробництві в процесі ринкових трансформацій; монографічний – для

дослідження ефективності господарювання на підприємствах цукробурякового підкомплексу; економіко-математичний – для моделювання процесу реалізації цукру в умовах цінового ризику.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти України, дані Державного комітету статистики України і Міністерства аграрної політики України, річні звіти цукрових заводів і сільськогосподарських підприємств Сумської області, база даних Інституту аграрної економіки УААН, літературні джерела, а також результати власних досліджень та розрахунків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в теоретичному і методичному обґрунтуванні основних напрямів підвищення ефективності функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу. Найбільш значними науковими результатами дисертаційного дослідження є такі:

вперше:

– на основі моделювання процесу реалізації цукру в умовах цінового ризику розроблено організаційно-економічний механізм формування фонду підтримки інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу, який формується за рахунок відрахувань від прибутку цукрових заводів;

дістали подальший розвиток:

– пропозиції щодо: розміщення виробництва цукрових буряків за критерієм придатності до їх вирощування та інтегрального індексу продуктивності; підвищення економічної ефективності бурякосіяння в області шляхом концентрації і оптимізації розмірів цукробурякової галузі;

– систематизація факторів, що сприяють поглибленню інтеграційних процесів в системі “вирощування цукрових буряків – переробка – реалізація цукру” і підвищенню на цій основі ефективності цукровиробництва;

удосконалено:

– визначення економічної сутності поняття “цукробуряковий підкомплекс”, під яким слід розуміти інтегровану економічну систему, що об’єднує виробничі і фінансові ресурси сільськогосподарських, переробних,

торговельних підприємств для виробництва і реалізації кінцевого продукту – цукру;

– наукові засади та методичні підходи формування стратегії ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу, а саме: надано авторське визначення стратегії ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу, розроблено алгоритм її реалізації, сформовано систему принципів побудови даної стратегії ;

– принципи побудови системи управління конкурентоспроможністю продукції цукровиробників, якими є гармонізація нормативної бази; наукова обґрунтованість функціонування механізму управління; соціальна орієнтація економічного механізму управління конкурентоспроможністю продукції та ін.

Практичне значення одержаних результатів дисертації полягає у тому, що її основні положення та висновки можуть бути використані в практичній діяльності підприємств цукробурякового підкомплексу. З основних рекомендацій та пропозицій, що приведені автором у дисертації, найбільш суттєве практичне значення мають: аналітичні дослідження, які виявляють причинно-наслідкові зв'язки явищ на підприємствах підкомплексу та обґрунтування перспектив розвитку і функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу.

Практична цінність результатів дослідження та розроблених автором підходів, пропозицій та рекомендацій підтверджується їхнім використанням на різних рівнях управління цукробуряковим підкомплексом області (довідка Головного управління агропромислового розвитку Сумської обласної державної адміністрації №01/1913 від 12.10.2006 р.). Основні положення щодо розробки ефективної стратегії розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу використовуються ТОВ АФ “Косовщинська” (довідка № 57 від 23 серпня 2006 р.) та цукровими заводами Сумської області, зокрема ВАТ “Воронізький” цукровий завод (довідка № 27 від 21.08.2006 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням, в якому сформульовані та обґрунтовані авторські підходи до розроблення теоретико-методичних основ ефективного функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу. Сформульовані концептуальні положення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу; визначені принципи побудови економічного механізму функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу; уточнено поняття “цукробуряковий підкомплекс”. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки і результати дисертаційної роботи доповідалися, обговорювалися й одержали позитивну оцінку на наукових і науково-практичних конференціях, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених “Економіка підприємства: проблеми теорії та практики” (м. Дніпропетровськ, 2003 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасний стан та проблеми розвитку підприємництва в регіоні” (м. Дніпропетровськ, 2005 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених “Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації” (м. Тернопіль, 2006 р.).

Наукові публікації. Результати дослідження знайшли відображення у 8 наукових працях загальним обсягом 2 друк. арк., з них 5 робіт опубліковані у фахових виданнях, 3 – у збірнику тез доповідей наукової конференції.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 186 найменувань і 11 додатків.

Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 210 сторінок, у тому числі: 32 таблиці на 31 сторінках, 20 рисунків на 20 сторінках, список використаних джерел на 16 сторінках, 11 додатків на 22 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ

1.1. Організаційно-економічні особливості функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу

Соціально-економічні перетворення реформ стійкого періоду істотно змінили структуру народногосподарського комплексу країни. В умовах переходу економіки країни на ринкові відносини та необхідності досягнення ефективних структурних і організаційних зрушень в сільському господарстві, важливим було збереження традиційних галузей, що мають велике народногосподарське значення. До таких галузей належить, зокрема, цукробурякове виробництво України, яке до недавнього часу розвивалося в умовах жорстких вимог до розмірів посівних площ, урожайності цукрових буряків, обсягів виробництва цукрової сировини, споживання цукру на душу населення та ін. Стан та розвиток цих показників мають міжгалузевий характер, виходячи з їх впливу на цукропереробну, хімічну та харчову промисловість, галузі тваринництва, соціальну інфраструктуру, зайнятість населення та його добробут, величину експортного потенціалу, науково-виробничі дослідження та економіку народного господарства в цілому.

Україна має великі можливості для розвитку агропромислового, комплексу та перетворення його у високоефективний, експортоспроможний сектор економіки, здатний забезпечити продовольчу безпеку держави. На нашу державу припадає майже третина запасів чорнозему та 27% орної землі в Європі (на одну особу в Україні припадає 0,68 га орної землі, тоді як у Європі цей показник становить у цілому 0,25 га, у т. ч. у Польщі - 0,30 га, Франції - 0,31 га).

За роки незалежності на селі були здійснені глибокі структурні реформи, докорінно перебудовані земельні й майнові відносини, створені організаційно-

правові структури ринкового спрямування на основі приватної власності на землю та майно індивідуальної, сімейної та колективної форм організації праці. Внаслідок паювання земель майже 7 млн. селян стали власниками сертифікатів на земельну частку (пай), середній розмір якої становить 4 га. З них майже половина вже оформили державні акти замість сертифікатів. Майнові свідоцтва на суму 20,9 млрд. грн. отримали 4,3 млн. селян. АПК стає осередком підвищеної економічної активності, зростає його інвестиційна привабливість. Економіка держави дедалі більше повертається до потреб села. Ці надзвичайно важливі процеси потребують постійної державної підтримки та стимулювання. Україна зацікавлена в поглибленні співпраці з країнами ЄС у питаннях модернізації та розвитку АПК, його інтегрування в європейський економічний простір.

Водночас у розвитку агропромислового комплексу залишається низка дуже складних проблем, які не лише перейшли у спадок від старої адміністративної системи, а й стали результатом окремих помилок у його реформуванні, недостатньої послідовності у їх здійсненні. До зазначених проблем належать такі:

1. Деформація структури виробництва. У 2004 р. 67% валової продукції сільського господарства вироблялося в господарствах населення. Проте ці господарства знаходяться на найнижчому шаблі суспільної організації виробництва: через малі розміри вони консервативні у сприйнятті до науково-технічного прогресу і сучасної організації агробізнесу, не здатні формувати мінімально необхідні товарні партії стандартизованої продукції, яких потребує внутрішній і особливо зовнішній ринки.

2. Низька ефективність сільськогосподарських підприємств. У 2002 р. збиток від діяльності сільськогосподарських підприємств склав 330,8 млн. грн., а частка збиткових підприємств – 54%. Протягом останніх років хронічно збитковим залишається тваринництво.

3. Деформація цінкових пропорцій – співвідношення між цінами на сільськогосподарську продукцію та матеріально-технічні ресурси, які споживаються в аграрному секторі.

4. Нераціональне використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, особливо меліорованих, зниження родючості земель внаслідок недостатніх природоохоронних та агротехнічних заходів у землекористуванні.

5. Критична зношеність основних виробничих фондів. Рівень зношеності тракторів становить 71%, комбайнів – від 73 до 98%. Значна частина техніки застаріла не лише фізично, а й морально.

6. Недосконалість механізмів інвестиційного забезпечення. Інвестиційні ресурси аграрного сектору формуються головним чином за рахунок власних коштів підприємств (близько 70%), переважну частину яких складають амортизаційні відрахування. Залишається вкрай вузьким сегмент довгострокового кредитування АПК. Потреба у довгострокових кредитах покривається лише на 2%. З 1992 р. по 2002 р. в АПК залучено понад 930 млн. дол. прямих іноземних інвестицій, з яких лише 10% вкладено у сільське господарство [165, с.181-182].

Тому не менш важливим є створення умов, за яких сільськогосподарський виробник мав би можливість залучати пільгові кредитні ресурси для здійснення своєї господарської діяльності. Дієвість відтворювального процесу вимагає раціонального співвідношення між власними і залученими коштами. Обсяг кредитного портфеля всієї банківської системи України становить близько 20 млрд. грн.[53, с. 47-58], а для аграрного сектора в результаті апроксимації на рік необхідно майже 14 млрд. грн. кредитів [171, с. 58-66].

Набутий досвід свідчить, що не всі сільськогосподарські підприємства вчасно і в достатній кількості одержують пільгові кредити, а це негативно впливає на їх фінансове становище. Удосконалений механізм пільгового кредитування передбачає часткове покриття процентів за кредитами комерційних банків за рахунок бюджету. Завдяки запровадженому механізму у

2000 р., пільговими кредитами скористалися понад 4 тис. сільськогосподарських підприємств, у 2001 р. – 11,4 тис у 2002 р. – 8,2 тис. Ними було залучено на пільгових умовах, відповідно 0,8 млрд, 2,6 млрд і 2,2 млрд грн. кредитних ресурсів. Майже таку суму, як у 2002 р., було залучено й у 2003 р.

Однак, слід зауважити, що умови такого кредитування є надто жорсткими: по-перше, недосконалість та несвоєчасність фінансування пільговими кредитами; по-друге, – відмова в наданні кредитів збитковим сільськогосподарським підприємствам навіть за наявності застави; по-третє, – строки погашення більшості наданих кредитів не перевищують року. Все це підриває довіру селян до політики реформування сільського господарства [171, с. 58-66].

Отже, розв'язання зазначених проблем, насамперед, перебуває у площині вдосконалення земельно-майнових відносин як передумови для іпотечного кредитування аграрного виробництва, зміцнення ринкової інфраструктури. Крім того, необхідно сформувати інституційні передумови для утвердження повноцінного ринку землі сільськогосподарського призначення, запровадження сучасних земельно-орендних та іпотечних відносин. Стимулів раціонального використання та охорони земель, страхування фінансових ризиків, слід розширити застосування механізмів підтримки національного аграрного ринку, дозволені нормами СОТ, удосконалити стимулювання інноваційної діяльності, технічного і технологічного оновлення підприємств агропромислового комплексу.

На сьогоднішній день практика виявила чимало труднощів у розвитку буряківництва, цукрової промисловості і ринку цукру. Кризове матеріально-технічне і фінансово-економічне становище більшості бурякосійних господарств і цукрових заводів, порушення інтеграційних зв'язків між ними, недостатня державна підтримка вітчизняних виробників призвели до значної залежності українського ринку цукру від закордонних виробників цукру-сирцю.

У цьому зв'язку актуальною стає проблема раціонального використання різних факторів виробництва в ринкових умовах господарювання. Крім того,

набуває важливого значення пошук оптимальних форм економічних взаємин між партнерами цукробурякового виробництва. Серед ряду найважливіших питань, вирішення яких дозволить підвищити конкурентоспроможність вітчизняного виробника цукру і стабілізувати цукровий ринок, є проблема створення комплексної системи державного регулювання процесів виробництва цукрового буряка і його переробки, проведення експортно-імпортних операцій на ринку цукру.

Необхідність удосконалення функціонування українського ринку цукру, а також його окремих теоретичних і прикладних аспектів, зокрема, створення чіткого механізму регулювання інтеграційних зв'язків між партнерами цукробурякового підкомплексу в умовах збільшення продовольчої залежності країни, потребує постійного вивчення. Проблема збільшення обсягів і підвищення стабільності виробництва цукрових буряків і цукру є однією з ключових проблем національної аграрної політики. Вирішення її повинно мати чітко виражений регіональний характер, що обумовлено підвищенням відповідальності за забезпечення населення продуктами харчування.

Стан та проблеми розвитку цукробурякового підкомплексу є об'єктом постійних наукових досліджень вчених-економістів О.С. Зайця, О.М. Шпичака, П.П. Борщевського та інших науковців. Їх аналітичні висновки при причини занепаду та перспективи цукрового виробництва мають важливе значення. Проте проблема розвитку цукробурякового підкомплексу має територіальну специфіку і її вивчення в сучасних умовах потребує розробки регіональних особливостей виробничо-коопераційних відносин у сфері вирощування та переробки буряків на цукор та постійного моніторингу [186].

Досліджуючи ефективність функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу – П.П. Борщевський, О.С. Заєць, О.М. Шпичак та інші відмічали серйозні прогалини в методологічних підходах, пов'язаних з переходом до ринкових відносин. До основних з них вони відносили такі:

- ігнорування системного підходу у здійсненні трансформаційних процесів при переході до ринку;

- приватизація цукрових заводів як і всієї інфраструктури цукрової промисловості проводилась випереджаючими темпами, переважно у формі створення відкритих або закритих акціонерних товариств без залучення до даного процесу сільськогосподарських підприємств;
- приватизація бурякосійних господарств здійснювалася у повільному режимі, і на першому плані стояли питання приватизації землі і майна, а потім пошук форм господарювання. Цей процес мав кілька етапів, включаючи період ліквідації колгоспів і радгоспів, створення колективних сільськогосподарських підприємств з наступною їх реструктуризацією в господарські товариства з різними ступенями довіри - приватні, приватно-орендні, сільські спілки, агрофірми, сільськогосподарські виробничі кооперативи, фермерські господарства та господарства населення;
- відхід держави, практично невтручання у перебудовні процеси, як і відхід її від регулювання ринку цукру, виробництва і реалізації цукру;
- погіршення економічної ситуації в цукробуряковому підкомплексі внаслідок припинення державою фінансування з бюджету капітальних вкладень у розвиток матеріально-технічної бази, ресурсного забезпечення та ін. [79].

Така недалекоглядна політика щодо сільського господарства в цілому та виробництва і реалізації цукру зокрема призвела до значних соціально-економічних втрат. Були втрачені соціальні гарантії населення, які склалися протягом не одного десятиліття, цукробуряковий підкомплекс і нині не має сталих соціально-економічних орієнтирів свого розвитку. На думку російського економіста О.О. Ніконова, основу методології становить системне ведення сільського господарства, організація сільськогосподарських підприємств, роль аграрної економіки та селянства в суспільстві, аграрна політика, організація аграрної науки тощо.

Центральна методологічна ідея О.О. Ніконова полягає у необхідності застосування в процесі економічних досліджень сільського господарства системного підходу, що впливає, з одного боку, із самої природи галузі як

складної динамічної виробничої системи, а з другого – з того, що вона залежить від великої кількості зовнішніх чинників. “Сільське господарство як система, – зазначав він, – складається з великої кількості компонентів, які знаходяться в різних взаємовідносинах, часто суперечливих і антагоністичних.” Кожна галузь і окреме підприємство знаходяться в горизонтальних і вертикальних зв'язках з іншими галузями та підприємствами. Якщо сільське господарство в цілому сприймати як систему, народне господарство можна назвати суперсистемою або надсистемою, окремі галузі сільського господарства (рослинництво, тваринництво) по відношенню до всього сільського господарства – підсистемами, що мають у свою чергу власні підсистеми, які можна в ієрархічному порядку продовжити по вертикалі вниз, а також і вгору. В сільському господарстві постійно відбуваються процеси диференціації та інтеграції. Воно знаходиться в стані послідовного динамічного розвитку [132].

Важливим методологічним принципом, в даному разі є використання історичного аналізу при розгляді будь-якої проблеми. При цьому історичний досвід вивчався, по суті, з метою його осмислення і можливого використання окремих елементів у сучасних перетвореннях. За оцінками ученого, в дослідженнях обов'язково повинен бути присутній експеримент і комплексний підхід до вивчення сільського господарства, його взаємозв'язків з іншими галузями. Експеримент є не тільки формою апробації певної наукової концепції або ідеї, головна його мета полягає в отриманні нових знань та знаходженні нових напрямів вирішення економічних проблем.

Розглядаючи питання методології формування регульованого ринку цукру О.С. Заєць, довів, що сучасна криза в цукробуряковому виробництві має системний характер, оскільки охопила сільськогосподарське виробництво, цукрову промисловість та інші галузі економіки. Системний аналіз цукробурякового виробництва, за оцінками О.С. Зайця, дозволив виявити найхарактерніші риси цієї кризи, а саме: суттєвий спад виробництва цукрових буряків та їх переробки; зменшення обсягів внутрішнього ринку цукру; паралельне існування декількох внутрішніх ринків цукру, що об'єктивно

зумовлює використання демпінгових цін та несправедливу конкуренцію; руйнування системи оптової торгівлі й відсутність впорядкованого механізму реалізації цукру; неефективність системи короткострокового і довгострокового кредитування цукрових заводів; розрив економічних зв'язків між країнами-виробниками цукру колишнього СРСР; втрата традиційних зовнішніх ринків збуту; дефіцит власних обігових коштів; незадовільний фінансовий стан цукрових заводів та бурякосійних господарств; розпад інвестиційного комплексу та деіндустріалізація галузі; поглиблення диспропорцій між сферами і галузями підкомплексу, між обсягами виробництва цукру і платоспроможністю населення; загострення суперечностей між бурякосійними господарствами, цукровими заводами, державою та споживачами; бартеризація обміну готової продукції на матеріально-технічні ресурси; затратний механізм господарювання [80].

Особливо гострою залишається проблема неврегульованості взаємин між учасниками цукробурякового виробництва. Руйнація цукробурякового підкомплексу супроводжувалася ще більшою дезинтеграцією його учасників. Внаслідок не виважених дій держави партнери по виробництву цукру перетворилися у конкурентів по його реалізації з проявом найгірших сторін антагонізму один до одного. Імпульсом для цього стало, по-перше, науково необґрунтоване і непередбачене входження підприємств підкомплексу у стихійний ринок, коли не було створено відповідної ринкової інфраструктури, тобто фінансово-кредитного, законодавчого, податкового, цінового, інституціонального, біржового та інших механізмів у поєднанні з нелогічним адміністративним втручанням у розподіл кінцевої продукції між товаровиробниками. По-друге, непослідовне і безсистемне проведення приватизації цукрових заводів, коли не були виправдані надії на справедливий і еквівалентний розподіл майна цукрових заводів між учасниками цукровиробництва, як фактора формування та зміцнення інтеграційних зв'язків.

Для нарощування обсягів виробництва цукрових буряків і цукру в Україні необхідно визначити, якими ж були основні фундаментальні помилки, що негативно вплинули на процеси реформування цукробурякового підкомплексу.

По-перше, за короткий період зруйновано існуючі зв'язки і залежності як усередині країни, так і за її межами, які значно впливали на виробництво цукрових буряків і цукру.

По-друге, було надано перевагу стихійному ринку, а не ринку взаємодії ринкового та державного регулювання економічних процесів у цукробуряковому виробництві. Зокрема, низьким був рівень державного контролю, нечітка державна стратегія та прорахунки щодо перспективного розвитку українського цукробурякового виробництва, що не дозволило створити таких державних інститутів, які б реалізували політику поєднання механізмів державного і ринкового регулювання цукробурякового виробництва. Інститути, які розподіляють потоки капіталів і здійснюють корпоративне управління, повинні створюватися державою, а не віддаватися стихії ринку.

Непоправної шкоди було завдано цукробуряковій галузі й тим, що замість приватизації майна державних підприємств застосували його перерозподіл.

Головні недоліки ринку цукробурякового підкомплексу мали б бути усунені державним регулюванням. До його елементів можна віднести законодавство про розвиток різних форм власності, про державне регулювання виробництва і реалізації цукру, податкову політику, контроль держави за цінами на деякі види товарів, систему державного ліцензування виробництва певних товарів тощо. Проте цього не відбулося, і ситуація в цукробуряковому підкомплексі в останні роки досягла критичної межі. Приймаються закони, укази, постанови, але на механізми їх виконання державні інституції в кращому випадку звертають увагу, тоді коли вони не потребують коштів, а також тільки в тій частині, яка поповнює державний бюджет.

Складність полягає ще й у тому, що в нашій державі не сформовано ринкову інфраструктуру, яка б забезпечувала за нових умов ефективну діяльність з продажу цукру та іншої сільськогосподарської продукції, немає

достатньої кількості суб'єктів господарювання, які б займалися цією діяльністю. І головне, бракує належних засобів комунікації, через які можна одержувати вичерпну інформацію про ціни на продукцію, зокрема на цукор. Виходячи з цього, необхідно передбачити серед інших заходів, спрямованих на формування ринкової інфраструктури створення, на місцевому рівні безприбуткових збутових кооперативів, сформованих самими суб'єктами господарювання, агроторгових домів тощо [172].

Ринкова економіка цукробурякового підкомплексу – економіка взаємовідносин між рівноправними партнерами (цукровими заводами, бурякосійними господарствами та іншими суб'єктами цукробурякового підкомплексу всіх форм власності), які здійснюються на основі договорів, угод, що укладаються між ними, виходячи з економічних інтересів кожної сторони та з урахуванням чинного законодавства. Це також економіка розвинутої системи вертикальних зв'язків, що спирається на ринкову інфраструктуру: біржі, банки, страхові компанії тощо [172, с. 75].

Розвиток і ефективність функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу на нашу думку, слід розглядати як процес взаємодії організаційних і економічних відносин, в які вступають між собою підприємства цукробурякового підкомплексу для досягнення поставленої мети.

І ці відносини потребують регулювання, тому нам необхідно визначити сутність поняття “відносини”. Ще Гегель відзначав, що кожна конкретна річ перебуває в різних відносинах до всього іншого [35, с. 245].

Відносини мають об'єктивний і універсальний характер. Спектр відносин надзвичайно багатогранний. Вони існують в економіці, політиці, правовому полі і на побутовому рівні. Через свою зовнішню аморфність окремі види відносин ототожнюються і не мають чіткої визначеності. Особливо це стосується категорій “виробничі відносини”, “економічні відносини”, “відносини власності” тощо.

К. Маркс вживав категорію “виробничі відносини”, виходячи з потреб суспільного виробництва й обміну. “У виробництві люди вступають у

відносини не тільки з природою. Вони не можуть виробляти, не об'єднуючись певним способом для спільної діяльності і для взаємного обміну своєю діяльністю. Щоб виробляти, люди вступають у певні зв'язки і відносини, і тільки в рамках цих суспільних зв'язків і відносин існує їх ставлення до природи, має місце виробництво” [114, с. 129]. Виробничі відносини К. Маркс визначав як відносини людей у процесі виробництва матеріальних благ і водночас як суспільні, з огляду на спільну діяльність людей, необхідну для створення цих благ.

Багатоаспектні підходи до використання зазначених категорій зустрічаються і у працях інших учених. Відрізняються лише способи виробництва, стосовно яких використовуються ці категорії. Наприклад, Ф. Енгельс писав, що під економічними відносинами треба розуміти той спосіб виробництва, завдяки якому люди певного суспільства виробляють засоби до життя і обмінюються між собою продуктами. Він уперше розрізнув зміст категорій “економічні відносини” і “виробничі відносини”, вважаючи, що під економічними відносинами слід розуміти не лише даний спосіб здобуття засобів до життя та обміну, а й відповідну техніку виробництва, технологію, транспорт, бо вони великою мірою також визначають спосіб обміну, спосіб розподілу продуктів, поділ на класи, політику, право тощо. Зміст поняття пов'язаний з географічною основою розвитку економічних зв'язків, зовнішнім середовищем, яке впливає на життя суспільства. Тобто категорія “економічні відносини” є набагато ширше і об'ємніше, ніж категорія “виробничі відносини” [114, с.120-128].

Економічні відносини являють собою базис суспільства, на який спираються надбудовні відносини. Розвиток економічних відносин визначає еволюцію надбудовних відносин, і навпаки, зміни в надбудовних відносинах впливають на еволюцію економічних відносин. В окремі періоди історії суспільства першочергову роль можуть відігравати ті чи інші види як базисних, так і надбудовних відносин.

Матеріальна виробнича діяльність людей є основою виникнення і розвитку виробничих зв'язків та відносин. Стверджувати про їх наявність можна, маючи результати спостереження за рухом продуктів праці у суспільстві. В умовах товарно-грошових відносин останні функціонують у формі товарів і є речовими носіями виробничих відносин, котрі являють собою суспільну форму буття цих продуктів.

Виробничі відносини як зв'язки між людьми, що виникають у самому процесі виробництва – це результат кооперації праці окремих працівників підприємства. Підприємство, по суті, є місцем і посередником у виробничих відносинах між його працівниками. На рівні підприємства ці відносини також характеризує поєднання робочої сили із засобами виробництва. Але підприємство, будучи колективним виробником, вступає у виробничі зв'язки з іншими підприємствами, може кооперуватися з ними з приводу виробництва, розподілу, обміну й споживання виготовленої продукції. З певними підприємствами воно може вступати у відносини з приводу кооперації праці та ресурсів у процесі виконання окремої операції чи випуску кінцевої продукції, готової до споживання. Тут також проявляються відносини розподілу, обміну та споживання. А все це – не що інше як економічні відносини, що включають у себе організаційно-економічні і техніко-економічні відносини, завдяки чому і здійснюються фази розподілу, обміну, споживання на даному рівні.

На етапах макроекономічного рівня чітко проявляються організаційно-економічні, техніко-економічні і кредитно-фінансові відносини, як особливо притаманні підприємствам, що кооперуються. Такий підхід певною мірою враховує думку О.В. Крисального про розподіл відносин на три групи – організаційно-управлінські, виробничо-технологічні, фінансово-економічні [102, с. 20-31]. Вони охоплюють усі стадії формування та функціонування спільного виробництва – від прийняття рішення про співробітництво підприємств і їх участь у спільній діяльності до завершення розподілу одержаних результатів.

Серед сукупності економічних взаємовідносин, з огляду на наявність певної специфіки доцільно виділити так звані аграрні відносини. Їх сутність

зумовлюється характерними для галузей цього сектора економіки рисами, пов'язаними із значною часовою інертністю сільськогосподарського виробництва та його безпосередньою залежністю від широкого комплексу природних чинників. Аграрні відносини у системі економічних явищ вважаються чи не найфундаментальнішим феноменом: "...Це відносини і земельні, і рентні, і відносини в АПК у тій частині, що стосується безпосередньо сільськогосподарського виробництва... Аграрні відносини охоплюють також особливості з'єднання працівника на землі і з землею як засобом виробництва, умови кооперації сільськогосподарської праці, господарські форми, завдяки яким реалізуються і земельні, і рентні та інші відносини" [168].

Отже, розглядаючи функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу, слід зазначити, що на сьогодні відносини щодо сучасної організації сільського господарства в цілому і виробництва цукрових буряків і ринку цукру зокрема базується на двох взаємопов'язаних підходах: конкурентному ринковому механізмі самоорганізації; системі державного регулювання і підтримки ринкового механізму.

Реформування економіки України ґрунтувалося на обмеженні державного регулювання і збільшенні можливостей саморегулювання ринку. В результаті відбулося падіння промислового і сільськогосподарського виробництва, ціни на сільськогосподарську продукцію і продовольство стали недоступними для споживачів, однак не покривали витрати виробників. Тому потрібне активне державне втручання в економічні процеси аграрного сектору, як на державному, так і на регіональному рівні, а також на рівні конкретних підприємств.

Необхідність державного регулювання виробництва цукрових буряків і ринку цукру зумовили декілька суттєвих чинників, а саме:

- 1) катастрофічний спад виробництва цукру і цукрових буряків, розпад інвестиційного комплексу, критичний знос основних виробничих фондів;
- 2) стихійність ринкових процесів, нездатність конкуренції, які призводять до того, що ціновий механізм ринку не здатний відрегулювати величину

пропозиції і попиту на цукор без руйнівної дії на сільськогосподарське виробництво і продовольчий ринок в цілому;

- 3) необхідність забезпечення еквівалентності обміну між сферами АПК і раціонального перерозподілу доходів;
- 4) монопольна дія на сільськогосподарського виробника цукрових буряків, що визначають з одного боку, підприємства, які його споживають (переробні, заготівельні, торгові), з іншого, які поставлять для села засоби виробництва і послуги. Велика кількість виробників цукрових буряків і цукру, їх самостійність, різні форми власності і господарювання, просторова розосередженість – все це не дозволяє захищати їх інтереси на ринку перед монополізованими суб'єктами і сприяє пасивному ухваленню цін на цукровий буряк. Сільськогосподарські виробники не співпрацюють безпосередньо із споживачами і не можуть впливати на кінцевий попит, а значить і на власні доходи. Тому очевидним є те, що відносини ринку чистої конкуренції (сільське господарство) і олігополістичної конкуренції (переробні підприємства, машинобудування) потребують регулювання;
- 5) рішення широкого спектру соціальних проблем, які не вирішує ринок.

Основною метою державного регулювання регіонального ринку виробництва цукрових буряків і цукру є створення сприятливих умов для діяльності сільськогосподарських товаровиробників, переробників, організацій ринкової інфраструктури, оптимального використання виробничих ресурсів, підвищення конкурентоспроможності продукції і забезпечення нею населення регіону за доступними цінами.

Сутність державного регулювання розкривається в його функціях. Найважливішою функцією є створення сприятливих умов для формування ефективних суб'єктів ринку – власників у сфері виробництва і реалізації, підприємців, комерційних структур, покупців.

Функція формування конкурентного середовища сприяє розвитку ринкової змагальності, менеджменту і маркетингу, проведенню ефективної

антимонопольної політики, регулюванню взаємовідносин з іноземними конкурентами.

Наступною функцією державного регулювання є підтримка стабільності і розвитку виробництва цукру і цукрових буряків. Це досягається шляхом організації і фінансової підтримки системи інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, забезпечення матеріально-технічної бази товаровиробників, залучення інвестицій в галузь, сприяння раціональному розміщенню і спеціалізації виробництва.

Формування і підтримка системи цін є ключовою і пріоритетною функцією. Вона сприяє забезпеченню стійкого виробництва продукції і платоспроможного попиту населення на неї, подоланню диспаритету цін, регулюванню відносин з I і III сферами АПК.

У перехідний період державне регулювання виконує функцію формування інфраструктури ринку як необхідної організаційної основи його функціонування. Виконання функцій, що визначають суть державного регулювання ринку, можливе тільки на основі реалізації його принципів.

Пріоритетність власного виробництва зумовило в першу чергу дотримання принципу раціонального аграрного протекціонізму, який реалізується системою організаційно-економічних і нормативно-правових механізмів створення сприятливих умов для розвитку не тільки сільського господарства, але і тракторного, сільськогосподарського машинобудування, виробництва мінеральних добрив та ін. Аграрний протекціонізм сприяє забезпеченню продовольчої безпеки країни як основної складової національної безпеки.

Найдійовішим і важливим, для розвитку ринку виробництва цукрових буряків і цукру є принцип розробки цільових програм. На основі довгострокових прогнозів розробляються взаємопов'язані програми, що забезпечують стійке зростання виробництва цукрових буряків і цукру, його переробки і реалізації.

Особливого значення набуває принцип гарантованості державної підтримки за допомогою забезпечення паритету цін на сільськогосподарську продукцію і продукцію промисловості для села закупівлі цукрових буряків і цукру до державних фондів за цінами не нижче гарантованих; підтримка інноваційно-інвестиційної діяльності з технологічного забезпеченню АПК, забезпечення насінням. При цьому підтримка певних сфер і галузей сільського господарства, формування ринкової інфраструктури ґрунтується на мотиваційному принципі переливу капіталу.

Для реалізації пріоритетних напрямів виробництва цукру і цукрових буряків використовуються різні форми (цінові, податкові та ін.) і методи дії (прямі і непрямі). Вони формують організаційно-економічний механізм регулювання основних елементів ринку – попиту і пропозиції на державному, регіональному і місцевому рівнях (рис. 1.1).

Самостійність і економічна свобода періоду реформ зумовили розпад існуючих механізмів взаємодії підприємств різних форм власності і господарського механізму АПК. Тому виникає потреба в розвитку і формуванні нових форм агропромислової інтеграції як найважливіших елементів організаційного механізму.

Актуальним є кардинальне оновлення організаційно-економічного механізму регулювання на основі контрактних відносин з інтегрованими суб'єктами ринку.

При складанні стратегічних контрактів і створенні корпоративних структур для реалізації великих інвестиційних проектів, що забезпечують реструктуризацію галузі, підкомплексу, виконання державного замовлення з поставки продовольства до державних фондів, соціальних установ застосовуються важелі з підтримці таких контрактів. До них відносяться державні гарантії під інвестиції, гарантії закупівлі продовольства за встановленою ціною, надання пільгових кредитів, податкові пільги, зниження мінімального резерву для банків, що беруть участь в корпорації.

пайовій основі іноземного капіталу, досягненню більшої економічної стійкості і широких можливостей структурної перебудови відповідно до кон'юнктури, поєднує основні напрями державної агропродовольчої політики і приватної ініціативи.

Основними принципами побудови механізму державного регулювання ринку є: поєднання можливостей саморегулювання і державного регулювання ринку в регіоні; виділення ринку виробництва цукру і цукрових буряків як об'єкту самостійного регулювання; аграрний протекціонізм; законодавчий захист. У кризовій ситуації, що склалася, об'єднання економічних інтересів суб'єктів ринку цукру і державного регулювання дозволить мобілізувати і використати внутрішні ресурси для розвитку вітчизняного агропромислового комплексу.

Отже, виходячи з вищенаведеного можна дати наступне визначення економічної сутності поняття “цукробуряковий підкомплекс”, під яким слід розуміти складну інтегровану економічну систему, основною якої є кооперація та концентрація трудових, матеріальних і фінансових ресурсів промислових, переробних, сільськогосподарських, торгових підприємств, що забезпечує виробництво цукрових буряків, його переробку, зберігання і реалізацію кінцевого продукту – цукру. Відповідно до цього ефективне функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу повинно ґрунтуватися на єдиних принципах, які б забезпечували гнучке і оперативне реагування на внутрішні і зовнішні зміни в господарському середовищі, а також максимальну зацікавленість працівників усіх ланок якнайповніше використовувати наявних ресурсів. При цьому зусилля самостійних підприємств і організацій аграрної, промислової, інфраструктурної ланок цукробурякового ланцюгу повинні спрямовуватися на створення цілісної виробничої, економічної, управлінської системи господарювання.

1.2. Розвиток інтеграційних процесів у цукробуряковому підкомплексі в ринкових умовах господарювання

Для успішного розвитку агропромислового виробництва в Україні важливого значення набувають процеси інтеграції сільськогосподарських підприємств і харчової переробної промисловості, спрямовані на раціональне використання сировини, поліпшення якості виготовлення продуктів та підвищення ефективності агропромислового виробництва.

Дослідження проблеми об'єднання аграрного і промислового виробництва вимагає глибокого аналізу ряду показників, які дають змогу визначити ефективність інтеграції сільськогосподарських товаровиробників і переробних підприємств в умовах формування економічних відносин ринкового типу.

Інтеграційні процеси в агропромисловому виробництві досліджували багато вітчизняних вчених, зокрема П.Саблук, Л.Мельник, В.Бойко, А.Брезвін, О.Онищенко, М.Хорунжий, П.Макаренко, І.Червен, А.Карпенко. Проте окремі питання цього важливого економічного явища поки що досліджені недостатньо.

Поняття інтеграції як економічної категорії в наукових публікаціях визначається по-різному. Так, І.Ю. Венгерук вважає, що аграрна інтеграція – це процес технологічного, економічного й організаційного об'єднання взаємопов'язаних етапів виробництва, заготівлі, зберігання, переробки та доставки до споживача продуктів харчування і предметів споживання із сировини сільськогосподарського походження [32].

Одним з важливих факторів досліджуваного процесу є “глибина” інтеграції, яка визначається низкою складових, регламентованих договірними відносинами. Серед умов договору між суб'єктами інтеграції, крім обсягів передачі певних видів продукції, можуть бути також умови щодо забезпечення сільськогосподарських підприємств насінням, добривами, паливом, технікою та іншими засобами виробництва.

На нашу думку, інтеграція дозволяє краще використовувати природні і трудові ресурси, досягнення науки, впроваджувати індустриальні методи у

виробництво, відкриває широкі можливості для зростання обсягів виробництва й зниження собівартості продукції.

Отже, інтеграція необхідна для забезпечення продовольчих потреб населення, ліквідації залежності від інших країн в продуктах харчування, розвитку експортного потенціалу продовольчого сектора економіки, створення надійних продовольчих запасів, виступає гарантом продовольчої безпеки країни.

Теоретичною основою розвитку агропромислової інтеграції є об'єктивна закономірність синтезу промислового і сільськогосподарського виробництва, необхідність якого зумовлена розвитком продуктивних сил, прискоренням науково-технічного прогресу, розширенням і зміцненням взаємозв'язків сільського господарства з іншими сферами економіки. Як відомо, історичний процес розвитку суспільного виробництва підпорядковується дії загальних економічних законів, серед яких важливе місце посідає закон розвитку суспільного поділу праці. Він сприяє подальшому розвитку продуктивних сил, поглибленню обміну результатами виробничою діяльністю в процесі створення матеріальних і духовних цінностей та благ, які людство використовує для задоволення своїх потреб. З розвитком продуктивних сил посилюється суспільний поділ праці, що стимулює поглиблення спеціалізації, яка умовно є результатом суспільного виробництва.

У свою чергу суспільний поділ праці і спеціалізація виробництва формують соціально-економічну основу ринкової економіки. Спеціалізація створює умови для прискорення науково-технічного прогресу, широкого застосування комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів, сприяє розвитку продуктивних сил і є важливим фактором переведення сільськогосподарського виробництва на промислову основу. Водночас спеціалізація зумовлює посилення концентрації виробництва. З розвитком суспільного поділу праці та концентрації виробництва розширюються і поглиблюються виробничі зв'язки як між галузями самого сільського

господарства і його спеціалізованими підприємствами, так і між сільським господарством та іншими галузями АПК [79].

Початок розвитку агропромислової інтеграції і формування продуктових підкомплексів був покладений в другій половині минулого століття, коли вирішувалися проблеми формування агропромислового комплексу як єдиної системи, заснованої на технологічних і організаційно-економічних зв'язках між підприємствами АПК. Особлива увага до проблем агропромислової інтеграції в ті часи була обумовлена рядом обставин. Наприкінці 60-х – початку 70-х рр. процес поділу праці, спеціалізації і концентрації виробництва в аграрній сфері піднявся на якісно новий рівень: від створення окремих спеціалізованих підприємств (колгоспів, радгоспів, машинно-тракторних і ремонтно-технічних станцій та ін.) з єдиним центром управління в Міністерстві сільського господарства (МСГ) до формування в деяких регіонах спеціалізованих галузей, які підпорядковувалися різним міністерствам і відомствам МСГ “Сільгосптехніка”, “Сільгоспхімія”, “Агроснаб”. Це зумовило виникнення нових проблем в процесі організації їх взаємодії. В результаті підвищення спеціалізації виробництва без одночасного налагодження коопераційних зв'язків поглибилися протиріччя між економічними інтересами сільськогосподарських, переробних і обслуговуючих підприємств, сформувалася і стала стійкою диспропорція в сферах обміну і розподілу. Причому постраждалою стороною найчастіше ставали колгоспи і радгоспи. Обслуговуючі галузі швидкими темпами нарощували виробництво проміжної продукції, особливо у вартісному вираженні. Виробництво ж кінцевою сільськогосподарської продукції зростало значно повільніше, а по деяких її видах спостерігався спад виробництва [104].

Як і в сучасних умовах, виникла необхідність негайної розробки та впровадження організаційних й економічних механізмів, що дозволили б посилити інтеграцію переробних і обслуговуючих підприємств із сільськогосподарськими виробниками.

З переходом до ринкової економіки міжгалузеві зв'язки в рамках адміністративно-командної системи в основному зруйнувалися. Дослідження з проблеми агропромислової інтеграції також не проводилися. Увага науковців та практиків в основному була зосереджена на розробці методології і практичних рекомендацій з роздержавлення і приватизації підприємств АПК, формування і функціонування аграрного ринку. Помилково вважалося, що проблема посилення взаємозв'язків і взаємодії переробних і обслуговуючих підприємств з сільськими товаровиробниками, забезпечення еквівалентності обмінно-розподільних відносин автоматично стане паралельним результатом дії ринкових механізмів після організації розгалуженої мережі різного роду господарських товариств і їх об'єднань, виробничих, і споживчих кооперативів. Однак цього не сталося, більше того, дезінтеграція учасників агропромислового виробництва посилилася порівняно з дореформеним періодом. Після того, як була реалізована державна програма приватизації, ще більш поглибилися протиріччя між інтересами сільськогосподарських, переробних і обслуговуючих підприємств, диспаритет цін і тарифів на ресурси і послуги, сільськогосподарську сировину і на кінцеву продукцію, незбалансованими стали обмінно-розподільчі відносини.

В цих умовах розширюється пошук оптимальних форм економічних взаємозв'язків між партнерами цукробурякового виробництва, які дозволять підвищити конкурентоспроможність вітчизняного виробника цукру і стабілізувати цукровий ринок. Тому у ринкових умовах зростає роль агропромислової інтеграції, адже вона виступає механізмом погодження інтересів, важливим чинником підвищення соціально-економічної ефективності функціонування продуктових підкомплексів, зокрема цукробурякового комплексу.

Перехід до ринкових відносин визначає і нові підходи до формування інтеграції.

В економічній теорії існують два рівні розгляду господарських систем – мікро- і макрорівень. При вивченні проблем економічної інтеграції в

агропромислового комплексу варто розглядати її як систему, що включає два елементи: інтеграцію на мікрорівні, тобто інтеграцію між підприємствами та організаціями (групами підприємств і організацій) горизонтального, вертикального і конгломератного типу. Інтеграцію на макрорівні, тобто інтеграцію між господарськими системами в цілому. Отже, мікроекономічний підхід, близький до методу аналізу, тобто вивчення явищ вроздріб, а макроекономічний підхід базується на методі синтезу, тобто вивченні явищ у цілому.

Однак розподіл на мікро- і макрорівні багато в чому умовний, а макро- і мікроекономіка у свою чергу тісно взаємозалежні. Тільки завдяки сполученню аналізу і синтезу забезпечується системний, комплексний підхід до проблеми економічної інтеграції в агропромислового комплексу.

Інтеграція, у процесі якої об'єднуються промисловість і сільське господарство, називається агропромисловою. Вивчення теоретичних джерел показало, що при визначенні поняття агропромислової інтеграції не існує єдиної позиції. Часто поняття кооперації та інтеграції в агропромислового комплексу ототожнюються. Узагальнення різних поглядів економістів-аграрників на цю проблему дозволяє розглядати агропромисловою інтеграцію як специфічну форму кооперації, що заснована на комбінуванні стадій виробництва. Термін "інтеграція" відображає соціальну природу процесу як форми кооперації виробництва. З економічної позиції він не рівнозначний кооперації і відрізняється більш тісними і вертикально спрямованими зв'язками [86, с.16].

Агропромисловою інтеграція – це складний процес технологічного, економічного та організаційного з'єднання (зрощування) взаємозалежних етапів виробництва, а саме збереження, переробки, доставки до споживача продуктів харчування і предметів споживання із сільськогосподарської сировини. Економічна основа агропромислової інтеграції – це поєднання двох взаємозалежних процесів: поділу і кооперації праці.

Економічна інтеграція агропромислового комплексу – це не самостійний, відокремлений процес, а складова частина загального процесу економічної інтеграції.

Об'єктивна необхідність агропромислової інтеграції пов'язана для сільських товаровиробників всіх країнах з більшою технічною відсталістю сільськогосподарського виробництва у порівнянні з промисловістю, сезонністю аграрного виробництва, залежністю його від природнокліматичних умов, стихійністю ринку сільськогосподарської продукції, необхідністю підвищення конкурентоздатності виробництва. Тому вкладення капіталу тільки в сільське господарство – це великий ризик. Сільськогосподарські підприємства вступають в інтеграційні зв'язки у першу чергу з метою зменшення виробничого ризику, у той час як переробні та інші підприємства АПК прагнуть забезпечити стабільні доходи завдяки надійній сировинній базі, гарантованому збуту своєї продукції або наданню послуг.

Результатом міжгалузевого інтегрування в АПК є формування продуктових підкомплексів. Сукупність продуктових підкомплексів створює вертикальну організаційну структури АПК, загальна мета якої диференційована за основними вертикалями. Виділення в структурі АПК продуктових підкомплексів дозволяє виявляти диспропорції, застосовувати програмно-цільовий підхід до інвестиційної політики і управління, виходячи з кількісних і якісних характеристик кінцевого продукту кожного підкомплекса.

Існує три основних форми економічної інтеграції на мікрорівні:

- горизонтальна інтеграція;
- вертикальна інтеграція;
- конгломератна інтеграція.

Горизонтальна інтеграція – це внутрішньогалузеве об'єднання (кооперування) підприємств і виробництв, що діють у рамках єдиного технологічного процесу.

Вертикальна інтеграція охоплює підприємства, пов'язані єдиним виробничо-збутовим процесом. Підґрунтям для створення вертикально

інтегрованих об'єднань є прагнення ефективно впливати на ринок за допомогою встановлення контролю над виробничо-розподільним циклом з єдиного центра. При цьому відносини партнерів встановлюються шляхом взаємного обміну акціями, внесення паїв у статутні капітали, на власній базі та ін.

Західні економісти розглядають вертикальну інтеграцію не з економічної точки зору, а більш з технічної. Вони доводять, що це не що інше, як різновид спеціалізації або певна аналогія диверсифікації. Вертикальна інтеграція на їх думку є координуюча функція управління двох або більше стадій у виробничо-збутовому процесі. Вертикальною інтеграцією на аграрних ринках слід вважати координацію виробничих одиниць, які сприяють поставці сільськогосподарських засобів виробництва, виробництву, обробці і переробці, а також збору, транспортуванню зберіганню і розподілу первинної продукції сільського господарства або її переробки [62, с. 27-28].

Ми погоджуємось з наведеною вище думкою, але вважаємо, що мова в даному разі має йти про технологічний й організаційно єдиний процес.

Конгломератна інтеграція – об'єднання різних технологічно не пов'язаних між собою підприємств, що знаходяться на різних стадіях виробництва, і оперують у різних галузях народного господарства. Це дозволяє маневрувати господарськими ресурсами, а також компенсувати недоотримання прибутків на одних господарських ділянках підвищеними доходами в інших сферах бізнесу. Такі об'єднання являють собою формування, зорієнтовані на розвиток і максималізацію прибутків.

Дослідження багатьох авторів показують, що агропромислова інтеграція є одним з найменш капіталомістких шляхів реформування цукропродуктового та інших продуктових підкомплексів, створює умови для їхнього самофінансування і мобілізації коштів на реструктуризацію [176, с. 86].

Основним критерієм ефективності тієї або іншої форми агропромислової інтеграції є здатність підтримувати і розвивати виробничо-економічні зв'язки, що у свою чергу свідчить про рівень зближення інтересів партнерів і результатів функціонування інтегрованого формування.

З переходом до ринкової економіки створюються реальні умови розвитку інтеграційних процесів у цукробуряковому виробництві, які спрямовані на відродження цих галузей, відновлення внутрішнього і зовнішнього ринків цукру, повернення Україні іміджу цукрової держави на світовому ринку. Проте глибока кризова ситуація обмежила можливості розширення інтеграційних процесів, призвела до занепаду буряківництва, зменшення втричі виробництва цукрової сировини.

Практика свідчить, що відновити бурякове виробництво без участі підприємств цукрової промисловості досить важко.

Інтеграція сільськогосподарського виробництва і промислової переробки цукрових буряків вимагає глибоко обґрунтованих підходів у кожному конкретному випадку. З цією метою розробляється техніко-економічне обґрунтування створення та діяльності інтегрованого цукробурякового формування, яким визначаються функції його учасників, порядок утворення фондів, система управління, розподіл одержаних результатів в інтегрованому виробництві та ін.

У сучасних кризових умовах основними напрямками інтеграційних процесів у цукробуряковому виробництві є, передусім, об'єднання зусиль товаровиробників цукрової сировини, і переробних підприємств з метою значного підвищення урожайності. Вирішення цієї хронічно для нашої країни проблеми можливе шляхом застосування ресурсозберігаючих технологій, які перевірені багаторічною практикою зарубіжних і вітчизняних буряківників. Нині такі технології загальноновизнані, їх застосовують в багатьох господарствах. Однак надто велика обмеженість, а здебільшого й відсутність матеріально-технічних ресурсів не дозволяють реалізувати переваги нових технологічних рішень у буряківництві.

У цукропродуктовому підкомплексі на мікрорівні можуть бути представлені всі вищеперераховані форми. Так, горизонтальна інтеграція можлива при об'єднанні сільськогосподарських підприємств, які вирощують

цукровий буряк, з господарствами, що займаються селекцією і насінництвом цієї культури.

Вертикально інтегровані об'єднання створюються з підприємств сільського господарства і переробної промисловості. Причому перші покликані знижувати ризики, пов'язані із сільськогосподарським виробництвом, а другі забезпечувати стабільні доходи завдяки надійній сировинній базі і гарантованому збуту своєї продукції. Відносини партнерів при вертикальній інтеграції можуть бути різними: від простої контрактної форми – до більш складних утворень (об'єднань, асоціацій та ін.).

На договірних умовах між виробниками сировини і готової продукції можливо:

- створення машинно-технологічної станції на базі цукрових заводів, які забезпечують бурякосійні господарства технікою, добривами, засобами захисту рослин та ін.;
- спільне вирощування цукрових буряків бурякосійними господарствами і цукровими заводами за рахунок кредитів;
- оренда цукровими заводами земель сільськогосподарських підприємств для вирощування цукрових буряків;
- використання цукровими заводами земель, техніки і трудових ресурсів бурякосійних господарств для вирощування цукрових буряків.

Крім того, може бути організовано:

- спільно із закордонними фірмами підприємство, на базі цукрових заводів і бурякосійних господарств;
- об'єднання, у яких цукровий завод має контрольний пакет акцій і є материнською компанією, а бурякосійні господарства - дочірніми підприємствами;
- передача цукровими заводами контрольного пакета акцій своїм партнерам.

Як показала практика в сучасних умовах господарювання, найбільш раціональною формою співробітництва цукробурякових підприємств із

зарубіжними інвесторами є створення спільних підприємств. В результаті забезпечуються умови для застосування ефективних технологій або окремих важливих технологічних елементів вирощування і збирання цукрових буряків. Іноземний кредитор (фірма чи компанія) бере участь у вирощуванні цукрової сировини своїми ресурсами – насінням, мінеральними добривами, хімічними засобами захисту рослин, технікою, а також проводить навчання з працівниками сільськогосподарських підприємств щодо освоєння ними нових технологій і технологічних прийомів. Він економічно зацікавлений в одержанні високого прибутку від вкладених ресурсів. Отже, його економічні інтереси спрямовуються на ефективне використання належних йому ресурсів і коштів, які вкладаються у спільну діяльність. Саме товарні кредити, видані зарубіжними інвесторами, істотно відрізняються від кредитування через створення і функціонування спільних підприємств. Це переконливо доводить досвід діяльності українсько-австрійсько-німецького спільного підприємства «Укрінтерцукор», яке створено при підтримці уряду України в 1994 р. [70].

В даний час перспективним є створення таких інтегрованих формувань як асоціації, холдинги, аграрні фінансово-промислові групи (ФПГ).

Найбільше ефективно питання виробництва цукру можна було б вирішувати у фінансовій агропромисловій групі, генеральним замовником і представником споживачів у якій виступала б держава, засновником – державний продовольчий фонд із безпосереднім підпорядкуванням урядові (рис. 1.2).

В організаційній структурі більшості ФПГ виділяються три основні складові: фінансово-економічна, індустріально-промислова, торговельно-комерційна. Причому основним принципом створення і функціонування ФПГ є принцип рівноправності всіх підприємств та інститутів, тобто рівність усіх складових. В протилежному випадку, коли переважає одна із складових над іншими, ФПГ буде перероджуватися або у виробничу групу підприємств, або у банківський холдинг із набором контрольованих промислових компаній.

Форми організаційної діяльності підприємств і установ, що входять у ФПГ різноманітні. В залежності від способів організаційної структури головна компанія може бути у вигляді:

- а) материнської компанії (холдингова структура);
- б) наради президентів головних фірм, що одночасно є і нарадою основних акціонерів (взаємне володіння акціями);
- в) трастового відділу комерційного банку.

Світова практика підтверджує, що холдинговий механізм групової організації є домінуючим при утворенні і функціонуванні багатьох зарубіжних ФПГ як на національному, так і на транснаціональному рівнях.

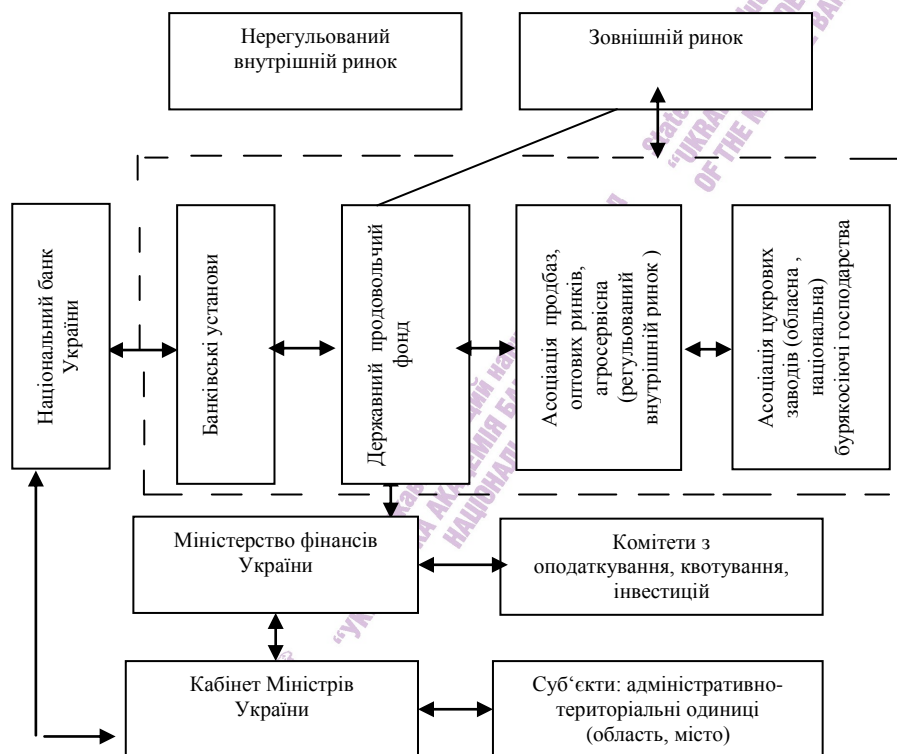

Рис.1.2. Структурна схема фінансово-промислової групи з виробництва цукру [70].

Зарубіжний досвід розвитку інтеграційних процесів в агропромисловому виробництві взагалі, і в цукропродуктовому підкомплексі зокрема свідчить про те, що в більшості випадків об'єктом інтеграції є сільське господарство, а координуючою і регулюючою основою найчастіше стають несільськогосподарські фірми.

У розвинених країнах агропромислова інтеграція здійснюється на мікрорівні за такими формами:

1. Контрактна система взаємин між сільськогосподарськими товаровиробниками, що переробляють сировину, збутовими та іншими організаціями.

2. Агропромислові формування, створені шляхом об'єднання капіталів і результатів праці юридичних і фізичних осіб (корпорації, кооперативи та ін.).

3. Комбінати, у яких поданий весь технологічний цикл від виробництва сільськогосподарської продукції, переробки і до реалізації її кінцевому споживачеві.

4. Об'єднання, що створені на основі договорів між учасниками й очолювані фірмою-інтегратором, яка здійснює зв'язки з іншими учасниками об'єднання на контрактній основі або шляхом участі у формуванні їхньої власності.

5. Холдингові компанії.

Найбільш стійкими є великі об'єднання, які здійснюють виробництво, переробку і збут продукції АПК. Тому в розвинутих країнах у деяких фірмах, які контролюють основну частину переробки сільськогосподарської продукції, спостерігається високий рівень монополізації і концентрації переробного виробництва. Це можливо при винятковій активності індустріальних фірм, які займаються встановленням інтеграційних зв'язків із сільськогосподарськими товаровиробниками.

Кооперативні товариства які об'єднують сільських товаровиробників, здійснюють управління виробництвом у фермерських господарствах з метою досягнення максимальних кінцевих результатів при переробці і збуті продукції, тобто встановлюють обсяги і якість сировини, терміни постачання, порядок розрахунків та ін. Крім того кооперативні товариства, об'єднання та індустріальні фірми прагнуть найбільш повно забезпечити сільськогосподарських товаровиробників усім необхідним для успішного виробництва сільськогосподарської сировини потрібної якості і кількості.

Не менш важливе значення для розвитку інтеграційних процесів мають модернізація та реконструкція цукрової промисловості. В Україні середня потужність одного цукрового заводу становить 2,65 тис т переробки за добу. Загальна потужність промислових переробних підприємств дорівнює 506,4 тис. т цукрової сировини на добу. Знос матеріально-технічних ресурсів цукрових заводів країни досяг 55-60%, що свідчить про їх критичний технічний стан.

Для відновлення на світовому ринку іміджу України як країни – експортера цукру, крім нарощування виробництва цукрової сировини, потрібна модернізація цукрових заводів, спрямована на застосування нових технологій, економію енергетичних, сировинних та інших ресурсів. На українських цукрових заводах отримують лише 70% цукру з цукрової сировини, тоді як у західноєвропейських країнах – до 85%. Крім того, витрати енергії на одержання одиниці продукції у нас майже вдвічі більші.

Таким чином, ринкові умови вимагають поліпшення якості українського цукру, оскільки він здебільшого не відповідає світовим стандартам.

Істотного значення у відродженні конкурентоспроможного цукробурякового виробництва України набуває формування на базі цукрових заводів та бурякосійних господарств інтегрованих систем із застосуванням механізму регулювання економічних інтересів учасників корпоративних об'єднань. Цукрові заводи в них виконуватимуть не тільки функції переробних підприємств, а й постачальницько-збутові види діяльності із забезпечення товаровиробників цукрової сировини технічними засобами, насінням, мінеральними добривами, хімічними матеріалами тощо. Крім того, вони формуватимуть маркетингові структури, вивчатимуть потреби ринку, шукатимуть можливості для розширення внутрішнього і зовнішнього ринків цукру.

Усі форми агропромислової інтеграції на мікрорівні мають свої особливості і характерні риси (табл. 1.1). З таблиці 1.1 видно, що різноманітні умови господарювання підприємств допускають різні способи регулювання

економічних відносин і відповідні інституціональні перетворення. Тому на практиці вирішення питань інтеграції підприємств може досягатися різними шляхами.

Таблиця 1.1

Характеристика інституціональних утворень підприємств, що інтегруються [86, с. 21]

Інтегруючі ознаки	Перехресне володіння акціями	Кооперативи з переробки продукції	Координуючі асоціації	Холдингові компанії	Фінансово-промислові групи	Повне злиття
Статус юридичної особи підприємств	Зберігається					Втрачається
Рівень самостійності підприємств	Дочірні або залежні	Несамостійні *	Самостійні	Дочірні	Дочірні або залежні	Структурні підрозділи
Організаційно-правова ознака	Колишня	Міняється *	Колишня	Колишня	Колишня	Втрачається
Суб'єкти управління	Підприємства суміжники	Збори членів кооперативу	Централізовані органи керування			Базовий суб'єкт інтеграції
Засоби управління	Пакети акцій	Членство в кооперативі	Відсутні	Контрольні пакети акцій	Пакети акцій	Адміністративні
Учасники формування	Підприємства двох технологічних-дільниць		Всі учасники технологічного ланцюга			Різні учасники
Можливість проведення єдиної інвестиційної політики, концентрації фінансових ресурсів, реалізації цільових програм	Неможливо			Можливо		

*Тільки для промислових переробних підприємств

Отже, інтеграція вирощування цукрової сировини та її промислової переробки, формування і розвиток цукробурякового підкомплексу в Україні може здійснюватись у багатьох напрямках і охоплювати економічні, організаційні, техніко-технологічні, правові, соціальні та інші сфери і види діяльності. Інтеграційні процеси набуватимуть розвитку від простих до більш складних форм і методів.

Організаційно-економічні відносини підприємств цукробурякового підкомплексу є складовою частиною механізму агропромислової інтеграції. Він являє собою підсистему господарського механізму агропромислового комплексу, який є у свою чергу є складовою частиною всього господарського механізму.

Господарський механізм – це форми економічних зв'язків у народному господарстві, що забезпечують єдність його функціонування; методи використання економічних законів, визначення шляхів, форм і методів вирішення економічних суперечностей, обумовлених станом продуктивних сил і характером виробничих відносин у господарській системі, систему управління економікою країни. Цей механізм з одного боку формує економічні зв'язки у народному господарстві, які забезпечують його функціонування, а з іншого система управління економікою країни. У цьому плані система управління – це суб'єкт управління, той, хто керує, а система економічних зв'язків – об'єкт управління, той, хто піддається управлінським впливам.

Механізми агропромислової інтеграції в цукробуряковому підкомплексі – це система взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих організаційних, економічних, соціальних, екологічних, правових і науково-методичних засобів впливу на учасників агропромислового виробництва, які забезпечують єдність і спрямованість своїх інтересів, цілей і дій для досягнення спільних запланованих результатів.

У таблиці 1.2 в системному вигляді розкриті засоби, за допомогою яких суб'єкт управління – державні органи і господарюючі суб'єкти АПК – повинні впливати на учасників інтеграції, тобто на трудові колективи підприємств і організацій, які включені в інтеграційні процеси.

Окремі види та інструменти засобів впливу на учасників агропромислової інтеграції в цукробуряковому підкомплексі – це по суті, окремі (спеціальні) інтеграційні механізми.

Форми управління та інструменти впливу на учасників агропромислової інтеграції

Вид	Зміст	Інструменти (окремі інтеграційні механізми)
Організаційні	Форми і методи державного і господарського планування і регулювання інтеграційних процесів і діяльності учасників інтегрованих агропромислових формувань (об'єднань)	Регіональні цільові програми розвитку агропромислової інтеграції, організаційні моделі і проекти інтегрованих процесів, інтегрування агропромислових формувань (об'єднань), організаційно-технологічні норми, нормативи і правила взаємодії учасників інтегрованих формувань. Виробничо-фінансові і бізнес-плани діяльності інтегрованих формувань та їх учасників. Інші заходи організаційного характеру.
Економічні	Форми і методи економічного стимулювання регулювання інтеграційних процесів і діяльності інтегрованих формувань та їхніх учасників	Податкові, страхові, кредитні пільги, субсидії, інвестування, державне і господарське регулювання цін і цінових пропорцій, міжгосподарський і внутрішньогосподарський розрахунок. Фонди економічного стимулювання: резервні, страхові. Економічні норми, нормативи і правила взаємодії учасників інтеграційного процесу. Інші заходи економічного характеру.
Науково-методичні	Теоретичні і методологічні положення з розвитку та удосконалення інтеграційних процесів і діяльності інтегрованих формувань та їх учасників.	Методики, інструкції, рекомендації з розвитку і удосконалення інтеграційних процесів, раціоналізації діяльності учасників інтеграційних і інтегрованих формувань у вигляді інформаційно-консультативного обслуговування. Підвищення кваліфікації працівників інтегрованих формувань і органів управління агропромислової інтеграції.
Екологічні	Форми і методи екологічного регулювання інтеграційних процесів щодо екологічності виробництва продукції і використання ресурсів	Стандартизація та сертифікація продукції. Зменшення негативного навантаження інтегрованих формувань у процесі виробництва продукції на навколишнє середовище.
Правові	Форми і методи правового регулювання інтеграційних процесів і діяльності інтегрованих формувань та їх учасників.	Правові норми і нормативи державного і регіонального рівня з реалізації організаційних, економічних і науково-методичних засобів стимулювання і регулювання агропромислової інтеграції.

Окремі організаційні механізми являють собою форми зв'язків учасників агропромислової інтеграції та управління процесами спільної господарської діяльності (організаційні, економічні і правові норми, нормативи і правила взаємодії). Вони впливають на учасників шляхом цілеспрямованого регулювання їх відносин при формуванні, функціонуванні і розвитку інтеграційних процесів в цукробуряковому підкомплексі.

Рівень їх досконалості та ефективності визначається тим, наскільки забезпечене узгодження економічних інтересів і кожний учасник зорієнтований на досягнення кінцевих цілей об'єднання.

Ринкові умови господарювання дозволяють створювати на новій економічній основі цукробуряковій аграрно-промисловій формування різних рівнів (системи, об'єднання, асоціації, компанії, агропромислові фінансові групи та ін.). На нашу думку, можна виділити дві основні причини, що заважають організаціям інтегрованих агропромислових формувань в цукробуряковому підкомплексі, а також нормальній їх діяльності.

Перша полягає в неоднаковому економічному становищі потенційних учасників. Більш-менш економічно благополучні підприємства не бажають об'єднуватися і взаємодіяти з підприємствами нерентабельними і за кредитованими, прямо або побічно брати на себе їхні збитки і боргові зобов'язання і тим самим знижувати рівень своєї діяльності. Міцні у фінансовому та економічному відношенні підприємства погодяться на об'єднання і партнерство з такими підприємствами лише в тому випадку, якщо будуть впевнені, що інтеграційний ефект перевищує економічні втрати від об'єднання.

Отже, виникає проблема вирівнювання і нормалізації економічного становища учасників агропромислового об'єднання як перед його створенням, так і на початковому етапі функціонування, а також згодом, після виходу на проектний режим функціонування. Її можна було б вирішити завдяки фінансовій підтримці економічно слабких учасників об'єднання з більш успішними або за рахунок коштів, які виділяються зовнішніми інвесторами,

наприклад, з державних і регіональних бюджетів. Але інвестиційний потенціал як підприємств АПК – можливих інтеграторів, так і державних та регіональних органів на сьогоднішній день невеликий. І це є другою причиною, яка істотно ускладнює організацію та діяльність агропромислових об'єднань.

У зв'язку з посиленням впливу на учасників агропромислового виробництва ринкових факторів особливого значення набуває зближення їх інтересів і цілей заради успішного вирішення кінцевих завдань агропромислової інтеграції.

Тому одна з важливих складових частин інтеграційного механізму – це механізм регулювання відносин учасників інтегрованих формувань.

Механізм регулювання економічних відносин вводять у дію для забезпечення спільності інтересів, підпорядкування індивіда і корпоративних цілей агропромислового об'єднання, які у свою чергу повинні відповідати кінцевим цілям суспільства.

В ідеалі механізм регулювання економічних відносин повинен забезпечувати цілковиту єдність інтересів і цілей всіх учасників, повну підпорядкованість їх завданням і кінцевим цілям інтегрованого формування. Виходячи з того, як механізм регулювання економічних відносин вирішує це завдання, можна говорити про його досконалість.

За функціональною ознакою можна виділити три типи інтеграційних механізмів: а) механізми які вводять у дію процес інтеграції; б) механізми, що підтримують цей процес і не дозволяють йому передчасно перерватися; в) механізми, що підтримують необхідний стан і забезпечують цілеспрямоване функціонування інтегрованого формування. Як співвідносяться ці інтеграційні механізми і яка послідовність (етапність) досягнення з їх допомогою потрібних результатів показано на рисунку 1.3.

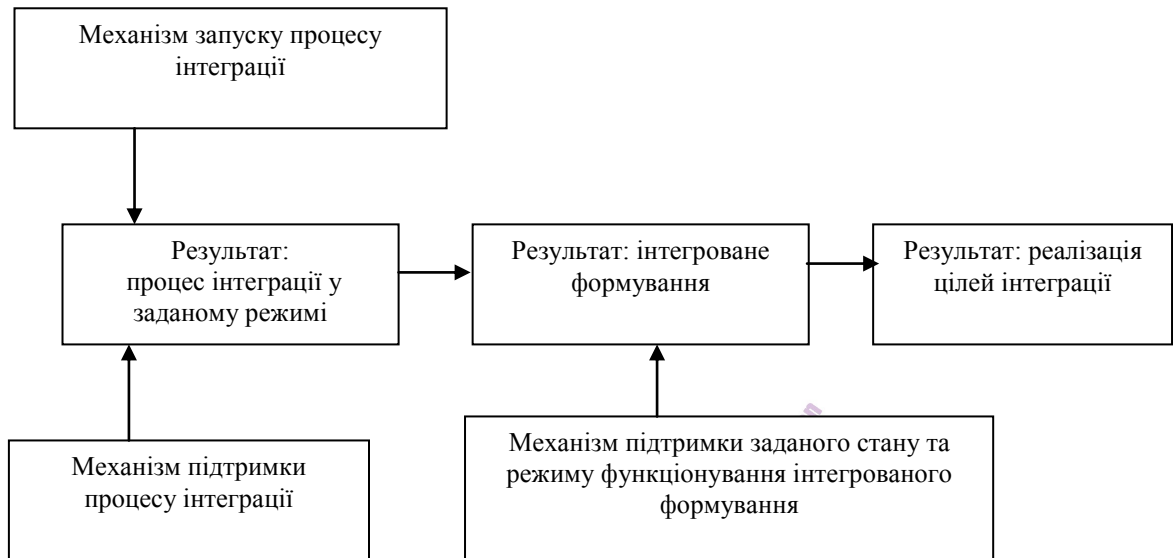

Рис. 1.3. Механізми і результати агропромислової інтеграції

З рисунку видно, що процес проміжний і кінцеві цілі інтеграції, які забезпечують їх механізми, знаходяться в системно-діалектичній єдності. Тому механізми запуску і підтримки процесу інтеграції, заданого стану і режиму функціонування агропромислового об'єднання доцільно розглядати як складові частини підсистеми загального механізму агропромислової інтеграції.

Отже можна зазначити, що всі інтеграційні механізми можна поділити на дві категорії: 1) механізми, що реалізують цілі інтеграції за допомогою надання агропромисловим об'єднанням адекватних інституціональних і структурних параметрів; 2) механізми, що реалізують цілі за допомогою адекватних методів взаємодії учасників об'єднань.

Відповідне, науково-методичне забезпечення, створення і введення в дію інтеграційних механізмів може здійснюватися за двома напрямками:

- 1) розробка і реалізація організаційних моделей агропромислових об'єднань;
- 2) розробка і введення в дію механізмів, що забезпечують ефективність функціонування цих об'єднань.

Відповідно до реальних умов цим складовим частинам інтеграційного механізму властиві всі категорії діалектики; протиріччя; перехід якості в кількість; можливість і дійсність; випадковість і необхідність.

Щоб надати процесові інтеграції і діяльності його учасників цілеспрямований характер, необхідно ввести в дію адекватні інтеграційні механізми. Спрямованість інтеграційних механізмів на забезпечення високих кінцевих результатів відтворювального процесу в агропромисловому секторі – головний критерій його досконалості.

1.3. Методичні основи ефективного функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу

Сутність проблеми підвищення ефективності суспільного виробництва полягає в тому, щоб в розрахунку на кожну одиницю витрат – трудових, матеріальних і фінансових – досягти істотного збільшення обсягів виробництва і національного доходу.

Економічна ефективність виробництва E_e визначається як відношення кінцевих результатів (ефекту) виробництва до сукупних витрат живої і уречевленої праці [4]:

$$E_e = \frac{P}{\Pi_{\text{ж}} + \Pi_{\text{у}}}, \quad (1.1)$$

де P - результати (ефект), отримані в процесі виробництва, грн.;

$\Pi_{\text{ж}}$ - витрати живої праці, грн.;

$\Pi_{\text{у}}$ - витрати уречевленої праці, грн.

Розглянемо різні погляди щодо визначення економічної ефективності виробництва. На думку В.Я. Горфинкеля, В.А. Швандара в якості узагальнюючого критерію економічної ефективності суспільного виробництва називають підвищення рівня продуктивності суспільної праці. До цього поняття вказані автори включають і соціальні аспекти: зниження частки ручної праці, поліпшення умов трудової діяльності [182].

Передбачається, що зводити економічну ефективність лише до продуктивності суспільної праці не можна ще і тому, що у виробництві використовуються й інші, види економічних ресурсів, що здійснюють істотний вплив на результати господарської діяльності. Таким ресурсом є земля. Вона має важливе значення для функціонування національної економіки, особливо сільського господарства і пов'язаних з ним інших галузей. Значимість землі в суспільному виробництві визначається також найбільшою в порівнянні з іншими ресурсами обмеженістю її розмірів. Хоча земля, яка використовується в сільському господарстві в сучасних умовах у значній мірі є результатом

дodatка до неї праці і капіталу, її природна родючість у сполученні з кліматичними умовами залишаються результатами впливу винятково сил природи і впливає на обсяги виробництва продукції, її якість і розміри витрат [183].

На думку М.В. Свободиної ефективність характеризується сукупністю технологічної, екологічної, економічної і соціальної ефективності. Вона при характеристиці категорії ефективності сільського господарства виходить з того, що воно вирішує два завдання. Одне з них екзогенне - виробництво визначеного обсягу продукції, яке відповідає якості для задоволення потреб країни. Ступінь рішення цього завдання визначає ефективність сільського господарства як галузі народного господарства. Друге завдання - ендогенне, пов'язане з тим, що сільське господарство являє собою сукупність товаровиробників, яким необхідні умови для розширеного відтворення, і це завдання вони можуть вирішити на основі виробництва і реалізації необхідної суспільству продукції. Наряду з цим автор виділяє третє завдання сільського господарства: забезпечення умов відтворення природного середовища. Отже, М. Свободина розглядає ефективність сільського господарства як взаємодію виробничих сил, виробничих відносин, стадій відтворення процесу виробництва, розподілу, обміну і споживання. Автор виходить з неперервності цього процесу, який представлений стадіями кругообігу капіталу: грошової – підготовка і створення умов виробництва, виробничої – виробництво продукції, товарної – її реалізація [158, с. 30].

А.І. Барбашин ефективність виробництва поділяє за наступними видами:

- виробничо-технологічну, яка характеризує рівень використання ресурсів виробництва;
- виробничо-економічну, яка визначається виробничо-технологічною ефективністю і економічним механізмом господарювання;
- соціально-економічну, яка відображає реалізацію інтересів суспільства і трудових колективів. Цей вид ефективності характеризує її стосовно до сільського господарства, АПК або підприємства в цілому.

Найбільш вивченою в сучасних умовах є ефективність виробництва, яка безпосередню відображає досягнення кінцевої мети його розвитку в цілому і кожного підприємства окремо. В загальному вигляді економічна ефективність виробництва представляє собою кількісне співвідношення двох величин – результатів господарської діяльності і виробничих витрат. Сутність проблеми зростання економічної ефективності виробництва полягає в підвищенні економічного ефекту в розрахунку на кожну одиницю витрат в процесі використання ресурсів [16].

Найменш вивченою, по відношенню з ефективністю виробництва є ефективність стадій відтворення. Ефективність стадій виробництва полягає в наступному:

- економічна ефективність розподілу продукції характеризується формуванням необхідних розмірів фондів відшкодування, достатніх для здійснення простого відтворення, а також встановлення оптимальних пропорцій між фондам споживання і накопичення, які дозволяють здійснювати розширене відтворення;

- економічна ефективність обміну визначається функціонуванням ринкових відносин, які вирішують завдання мінімізації, забезпечуючи цей процес суспільних витрат.

Найважливішими ринковими механізмами є ціноутворення і конкуренція. Ціноутворення, засноване на співвідношенні попиту і пропозиції, адекватно відображає ступінь насиченості ринку тих або інших видів продукції, можливість збільшення їх виробництва, необхідність переміщення капіталів з одних сфер економічної діяльності або галузей в інші.

Механізм ціноутворення в умовах ринку забезпечує нормально працюючим підприємствам відшкодування витрат, отримання прибутків і здійснення за рахунок її розширеного відтворення.

Конкуренція створює передумови для підвищення економічної активності суб'єктів ринку, пошуку напрямів підвищення якості продукції, зниження витрат. У середині галузей конкуренція стимулює науково-технічний прогрес як

засіб підвищення їх ефективності. Міжгалузєва конкуренція визначає необхідність перерозподілу ресурсів в цілях забезпечення відповідності структури економіки ринковому попиту.

Економічна ефективність споживання, як нам представляється, полягає в повноті стійкості і рівномірності забезпечення виробничих підприємств ресурсами, а кінцевих споживачів - товарами і послугами, при збільшенні їх різноманітності, зниженні цін і підвищенні якості.

У літературі виділяється, окрім названих, значне число видів економічної ефективності, які характеризують використання різних чинників виробництва. Так, Й. Крилек виділяє ефективність капітальних вкладень, нової техніки, основних і оборотних виробничих фондів, робочої сили, розміщення виробництва, його спеціалізації, концентрації, кооперації, управління, планування і ін. Всі ці чинники можуть бути розглянуті на різних територіальних рівнях: світової системи господарства в цілому, окремих країн, регіонів та інших територіальних одиниць; за галузями сільськогосподарського виробництва: рослинництва і тваринництва [101].

Н.Я. Коваленко виділяє ефективність: окремих галузей сільського господарства; культур або продуктів; господарських заходів. Всі ці види доцільно розглядати в процесі відтворення в сільському господарстві: на народногосподарському, господарському і внутрішньогосподарському рівнях [89].

Основною є ефективність підприємств і господарств, де безпосередньо здійснюється виробництво продуктів, сировини для харчової і переробної промисловості, відтворення засобів виробництва, робочої сили, економічних і соціальних відносин, раціональне використання природного потенціалу галузі.

В дослідженні ефективності виробництва важливе значення належить вибору критеріїв і показників ефективності суспільного виробництва.

Важливим методичним питанням є вибір показників, що характеризують результати суспільного виробництва. Системі показників для оцінки

економічної ефективності виробництва А.І. Мурав'єв пропонує пред'явити наступні, вимоги:

- дотримання причинно-наслідкового зв'язку при порівнянні результатів і витрат у формі окремого від їх розподілу;
- облік в результаті всіх складових частин ефекту;
- повнота обліку у витратах всіх складових, при виключенні з них результату;
- відповідність форми зв'язку витрат і результатів їх змісту і облік в ній відмінностей в розмірності;
- вміст в будь-якому показнику відмінної від інших характеристики виробництва [125].

Підходи до оцінки ефективності функціонування економіки і визначення показників ефективності формувалися впродовж всієї історії розвитку економічної науки, починаючи з родоначальника класичної політичної економії Петті У. Він розглядав в якості показника ефективності величину річного доходу країни, рівного його витратам. Джерелами річного доходу він рахував землю і працю, а до складу витрат включав заробітну платню і ренту [139]. Потім фізіократи висунули в якості ефекту виробництва величину чистого продукту, під яким розуміли збільшення речовини природи в процесі сільськогосподарського виробництва оскільки тільки в цій галузі, як вони розуміли продукт, який може бути отриманий, перевищує витрати капіталу, а сам чистий продукт розглядали як результат взаємодії землі і капіталу.

Згодом А. Сміт здійснив розподіл понять валового і чистого доходу. Він відмітив: “валовий дохід всіх мешканців країни складається з усього річного продукту їх землі і праці; їх чистий дохід складає те, що залишається в їх розпорядженні за вирахуванням витрат на відновлення, по-перше, їх основного, а по-друге, їх обігового капіталу [161].

В ринкових умовах економічна ефективність, як результат виробництва, може бути виражена поняттям “корисного ефекту” І.М Бредіхін. характеризує

його як перевищення абсолютного результату над сукупними вкладаннями живої і минулої праці у виробництво в вартісному вимірі [24].

А.І Барбашин. вважає, що для оцінки економічної ефективності сільськогосподарських підприємств необхідно використовувати показники, які виражають співвідношення між величинами результатів і кількістю ресурсів, які використовуються і витратами. Результати можуть бути вираженими у вигляді валової продукції в натуральному виразі і в вартісній оцінці валового, чистого доходу або прибутку. Ресурси порівнюють з розмірами земельних, виробничих фондів, чисельністю трудових ресурсів, виробничих витрат, капітальних вкладень [16].

В літературі пропонуються різні підходи до класифікації показників ефективності виробництва. І.А. Мінаков, М.І. Куликов підрозділяють них на окремі і узагальнюючі. Окремі, на їх думку, характеризують ефективність використання окремих видів ресурсів або витрат, узагальнюючі дають найбільш повну оцінку економічної ефективності використання ресурсного потенціалу і поточних виробничих витрат. До окремих показників ефективності застосування ресурсів вони відносять землевіддачу, фондівіддачу ті ін., до узагальнюючих - ресурсовіддачу; серед показників ефективності використання витрат до окремих — собівартість, матеріалоємність, трудомісткість, до узагальнюючої — рівень рентабельності [183].

В.Я. Горфинкель і В.А. Швандар вважають, що для повного представлення про загальну ефективність витрат повинні використовуватися такі показники, як загальна економічна ефективність, що визначається як відношення ефекту до капітальних вкладень, і порівняльна - як відношення різниці поточних витрат до різниці капітальних вкладень за варіантами [182].

П.О. Ігнатовський також розділив показники на дві групи:

- узагальнюючі (критеріальні) показники, що характеризують збільшення виробництва продукції на одиницю матеріальних і фінансових витрат, ріст продуктивності праці, збільшення виходу валового і чистого доходу на одиницю засобів виробництва, рентабельність;

- проміжні, що включають врожайність, продуктивність, фондо- і матеріалоемність, строки окупності капітальних вкладень [76].

В.Г. Андрійчук виділяє три групи показників ефективності виробництва: абсолютного, відносного і додаткового вкладень і витрат. До показників абсолютної ефективності виробництва віднесені, які відображають вартість співвідношення валової, товарної, кінцевої продукції, валового доходу і прибутку до площі сільськогосподарських угідь. До показників відносної ефективності виробництва, які характеризують використання виробничих ресурсів, які застосовуються (основних виробничих фондів і трудових ресурсів і споживчих ресурсів (поточних виробничих витрат). Окупність додаткових вкладень в основні виробничі фонди і поточних витрат [5].

Всі ці методичні рекомендації можуть бути використані при аналізі ефективності виробництва, які прогнозується на перспективу. При цьому показники ефективності розподілу виробленої продукції на рівні підприємства повинні відбивати можливості розширеного відтворення трудових, матеріальних і грошових ресурсів за рахунок фондів відшкодування, споживання і нагромадження підприємства.

На ефективність виробництва і сільського господарства впливають численні фактори. Це пов'язано з різноманітністю використовуваних у галузі ресурсів, які використовуються в галузі природні, видів продукції рослинництва і тваринництва, їх каналів реалізації, наявністю багатокладної економіки різними за розмірами і організаційно-правовою формою господарювання.

Класифікацію факторів, що впливають на економічну ефективність сільськогосподарського виробництва, необхідно здійснювати, виходячи з його цілей і способів їх досягнення. У ринкових умовах головною метою підприємства є збільшення прибутку і підвищення рівня рентабельності. Ці результати визначаються величиною виторгу від реалізації товарної продукції і розміром витрат на її продаж. У свою чергу виторг є результатом обсягів продукції і її цін, а розмір витрат - обсягів і ціни витрачених ресурсів. Отже,

найважливішими факторами, що впливають на рівень прибутку і рентабельності виробництва, є ціни на товари і ресурси.

Отже, для успішного вирішення завдань підвищення ефективності виробництва необхідні суворе розмежування і визначення основних понять цієї економічної категорії.

Складові економічної ефективності виробництва – це ті складові елементи, що формують співвідношення кінцевих результатів (ефекту) і витрат на їх отримання. Основними складовими елементами, що формують рівень економічної ефективності виробництва, є: матеріалоемність, фондомісткість, капіталомісткість, трудомісткість, якість продукції [77].

Міжгалузеві зв'язки бурякосійних господарств і цукрових заводів – це основа існування і функціонування цукробурякового підкомплексу.

Для того щоб інтеграційний процес в цукробуряковому підкомплексі розвивався необхідно вирішити деякі питання, а саме: усунути диспропорцію між сільськогосподарським і промисловим виробництвом; удосконалити економічні зв'язки та організаційні форми управління.

В ринкових умовах резерви підвищення ефективності народного господарства і окремих галузей, що спільно виробляють кінцевий продукт, можуть бути успішно реалізовані на основі економічно обґрунтованого обміну між учасниками інтеграційного процесу. При цьому необхідно враховувати специфіку як сільського господарства, так і промисловості.

Взаємини між сільським господарством і цукровою промисловістю мають характер довгострокових прямих зв'язків, оскільки цукрові заводи виступають і заготівельниками, і споживачами сировини та розміщаються поблизу її джерел. Цукрова промисловість впливає безпосередньо на економіку сільськогосподарських підприємств, в основному, як покупець та споживач продукції.

В даний час у цукробуряковому підкомплексі існують великі труднощі, які пов'язані із специфікою галузей, насамперед, складністю технологічних процесів одержання сировини і цукру, організаційно-економічними причинами:

недостатнім рівнем концентрації посівів цукрових буряків і бурякосійних господарств, їх спеціалізації, не компактністю сировинних зон цукрових заводів, недосконалістю договірних відносин та ін.

Успішне вирішення цих завдань можливе лише на основі підвищення економічної ефективності виробництва на всіх стадіях технологічного процесу виробництва цукру з цукрових буряків.

Економічна ефективність виробництва цукрових буряків і цукру знаходиться під впливом складного комплексу природних, технологічних, організаційно-економічних, науково-технічних факторів. Причому в умовах формування ринкових відносин підсилюється вплив організаційно-економічних факторів.

Виробництво цукрових буряків і цукру має характерні риси, які у значній мірі обумовлюють одержання економічного ефекту:

1. Вирощування цукрових буряків вимагає сприятливих ґрунтово-кліматичних умов.

2. Особливості сільського господарства не дозволяють вирощувати цю культуру у вузькоспеціалізованих господарствах. Виробництво цукрових буряків допускається тільки в системі сівозмін з концентрацією посівів не більш $q_{20-25}\%$.

3. Висока трудомісткість, матеріалоємність і фондомісткість виробництва обумовлені застосуванням технології вирощування і переробки цукрових буряків.

4. Відносно невисокий вміст корисного компонента в сировині (цукристість 15-19%) зумовлює необхідність його виробництва в значних обсягах.

5. Низька транспортабельність і збереженість сировини. Співвідношення води і сухої речовини в коренеплодах складає 3:1, перевезення можливе тільки в теплий період року. На відміну від буряків для цукру-піску характерні висока фізична й економічна транспортабельність і збереженість. Перевезення 1т

цукрових буряків на відстань 1 км залізничним транспортом обходиться в 6-8 разів дорожче, ніж перевезення 1т цукру-піску.

В умовах інтегрованого виробництва дані фактори діють не ізольовано, у чистому вигляді. У реальній дійсності вони взаємозалежні, тобто перехрещуються, обумовлюючи один одного.

Ефективність роботи цукробурякового підкомплексу залежить від ефективності виробництва в окремих галузях – буряківництві і цукровій промисловості. Але це не означає, що вона визначається як сума результатів виробництва двох головних галузей. Система показників, що виражають результативність виробництва в підкомплексі враховує ефект, отриманий не в буряківництві і цукровій промисловості окремо, а ефект виробництва кінцевого продукту підкомплексу - цукру. Основні показники економічної ефективності у буряківництві це: урожайність цукрових буряків, трудомісткість, собівартість, рівень рентабельності виробництва цукрових буряків; у цукровій промисловості ними є: це вихід цукру з одиниці сировини з розрахунку на 1 чол. - день і на 1 працівника, коефіцієнт виходу цукру, матеріалоемність, фондвіддача, рівень рентабельності виробництва цукру. В цукробуряковому підкомплексі основними показниками ефективності є такі: вироблення цукру-піску в розрахунку на 1 га посівів цукрових буряків, витрати виробництва і переробки цукрових буряків, фондвіддача в цілому підкомплекса, продуктивність праці, витрати праці в буряківництві і при переробці, рівень рентабельності інтегрованого виробництва.

При цьому слід звернути увагу на те, що галузеві показники ефективності впливають на кінцеві показники ефективності підкомплексу.

Одним з головних факторів підвищення ефективності даного виробництва є збільшення врожайності цукрового буряка, яке визначається в залежності від специфічних особливостей буряківництва.

Цукровий буряк є кінцевим продуктом для буряківництва і, одночасно вихідним матеріалом для цукрової промисловості. Остання висуває до сировини цілий комплекс вимог. Отже, показник врожайності цукрового буряка може

застосовуватися для розрахунку економічної ефективності виробництва тільки з урахуванням її якості, тобто цукристості.

В даний час технологічну якість цукрового буряка оцінюють за такими показниками:

- 1) вмістом сахарози;
- 2) якістю нормального соку (у 100 частинах сухої речовини вміщується 87 частин сахарози і 13 частин нецукрів);
- 3) якістю очищеного нормального соку (вміст цукру в загальній масі сухих речовин);
- 4) шкідливістю азоту (основний патокоутворювач);
- 5) попільом (основна причина втрат цукру в патоці, на одну частину попелу витрачається 5 частин цукру).

Важливим показником якості цукрових буряків є рівень його загального забруднення, який в останні роки складає 8-13%. Продукція з високим показником забруднення погано зберігається і переробляється на цукрових заводах. Це – основна причина втрат сировини і цукру при збереженні, транспортуванні і переробці цукрових буряків.

Середній вихід цукру з одиниці сировини на заводі визначають як різницю між середньою цукристістю коренеплодів в період приймання і фактично сформованими середніми втратами цукру при транспортуванні, збереженні і переробці цукрового буряка.

Рівень втрат цукрових буряків і цукру за своїм значенням порівнюється з показниками врожайності і якості сировини.

За даними Всеросійського науково-дослідного інституту цукрового буряка і цукру ім. А. М. Мазлумова, втрати цукру при виробництві цукрових буряків і його переробці досягають однієї третини його вироблення [153, с. 33].

Для скорочення втрат цукру і бурякомаси при транспортуванні велике значення має організація сировинної зони цукрового заводу. Правильна організація сировинної зони допускає розміщення цукрового заводу і найвищу

концентрацію обсягів виробництва сировини в центрі зони з поступовим зниженням її в міру винесення на окраїну.

Продуктивність праці в цукробуряковому підкомплексі визначається кількістю споживчих вартостей, вироблених за одиницю робочого часу. У широкому розумінні слова продуктивність праці – це рівень витрат сукупної – живої і уречевленої праці – на виробництво одиниці кінцевого продукту – цукру.

У промисловості і сільському господарстві витрати живої праці входять в одиницю робочого часу, яка подається у вартісному вираженні, що створює труднощі при обрахуванні продуктивності всієї затраченої праці. На думку А.С. Степанкова, “визначення продуктивності праці у витраченому часі (праце-годин) практично неможливе, оскільки на кожному підприємстві можуть бути враховані тільки витрати живої праці, а витрати минулої праці, здійснені в спожитих засобах виробництва (основних і допоміжних матеріалах), повному обліку не підлягають” [152]. Тому за діючою методикою визначення цього показника здійснюється або через вартість живої праці, співвіднесеної у першому випадку до середньорічної чисельності працівників, у другому – до обсягу виробництва продукції в натуральному вираженні.

У цукробуряковому підкомплексі визначення продуктивності праці через вартість валової продукції не буде відбивати реальну ситуацію. Оскільки у валову продукцію сільськогосподарських підприємств включається вартість сировини, матеріалів, тобто продуктів минулої, уречевленої праці, використання цього показника штучно завищує рівень продуктивності праці і не відображає дійсного вкладу кожного підприємства у виробництво продукції. Для більш точного виміру продуктивності праці в цукробуряковому підкомплексі розрахунок варто здійснювати через показники вартості чистої або кінцевої продукції.

Необхідно відзначити, що головною особливістю цукробурякового виробництва є сезонність. Період переробки цукрових буряків починається паралельно з його збиранням, тобто з вересня, і може тривати до лютого-

березня наступного року. Тому в цукровій промисловості розраховують показники виробництва на півріччя. Високий рівень ефективності переробки цукрових буряків, отже, і продуктивності праці, спостерігається у другому півріччі, тому що буряк надходить з більшою цукристістю, а втрати цукру тим нижчі, чим менші терміни зберігання буряків. Звідси можна зробити висновок про те, що рівень продуктивності праці в підкомплексі залежить від термінів переробки цукрових буряків на заводах. В останні роки ці строки істотно скорочено і вони буває становлять один місяць.

Рівень і структура витрат виробництва – це найважливіші економічні показники, що використовуються при аналізі ефективності галузей цукробурякового підкомплексу. Собівартість виробництва цукру буде складатися з матеріально-грошових витрат на виробництво цукрових буряків, його доставку, зберігання і переробку.

Порушення еквівалентності міжгалузевого обміну продукцією між “містом” і “селом”, що є наслідком лібералізації цін у галузях промисловості і сільського господарства, призвело до монопольного становища виробників матеріально-технічних ресурсів і послуг для буряківників. Це поставило їх жорсткі умови, які позначилися на збільшенні собівартості виробництва цукрових буряків. Особливо збільшилися витрати на утримання основних засобів, паливо й електроенергію, транспортні витрати. В результаті сьогодні в буряківництві гострою є проблема ресурсозбереження або ресурсовикористання.

Собівартість – основний синтетичний критерій ефективності виробництва. Безсумнівно, вона є однією з найважливіших умов підвищення рентабельності виробництва, але це не основний показник економічної ефективності підприємства. При будь-якій методиці визначення собівартості цей показник відображає витрати підприємства, але не безпосередній економічний ефект від діяльності підприємства, яке хоча і залежить від руху і обсягу собівартості, але об'єктивно визначається і з іншими факторами.

Методичні підходи до розрахунку рентабельності в цукробуряковому підкомплексі ґрунтуються на співвідношенні доходів і витрат, які залежать від співвідношення живої та уречевленої праці (органічної структури виробництва).

В умовах співпраці цукрових заводів і бурякосійних господарств за договорами контрактації були встановлені закупівельні ціни на цукрові буряки. Сільськогосподарські виробники продавали сировину цукровим заводам. Рівень рентабельності буряківництва визначався як співвідношення прибутку від реалізації цукрових буряків і повної його собівартості. Цукрові заводи визначали рентабельність виробництва цукру, виходячи з вартості закупленої сировини, витрат на його переробку і виторг від продажу цукру.

З переходом підприємств підкомплексу на давальницьку модель взаємозаліків визначення рентабельності виробництва цукру змінилося.

Сьогодні взаємини підприємств, що працюють на давальницьких умовах, будуються таким чином: сільськогосподарські підприємства вирощують цукрові буряки, і доставляють його на завод для переробки, цукровий завод здійснює переробку сировини, і розраховується з господарствами за встановленими розцінками грішми або частиною отриманого цукру. Далі господарства забирають свою частину цукру і реалізують його на свій розсуд.

Розрахувати рентабельність буряківництва в господарстві можна лише після реалізації цукру, в підкомплексі в цілому – після реалізації цукру господарствами і цукровими заводами.

Оскільки цукор – це продукція високотоварна і транспортабельна, довго не псується і користується постійним попитом, реалізується вона не тільки протягом року, але і в наступному році, а у великих бурякосіючих господарствах навіть пізніше. Отже, прибуток від реалізації цукру, з врожаю поточного року, може бути отриманий в різні звітні періоди (в перший, другий і навіть третій рік реалізації).

Для того, визначити рентабельність виробництва цукробурякового підкомплексу доцільно розрахувати умовний дохід від реалізації цукру, тому що фактичний дохід від реалізації цукру складається з доходу, отриманого від

реалізації цукру, в поточному році і протягом ряду попередніх років. Сучасний механізм обліку і звітності сільськогосподарських підприємств не дозволяє “відстежити” продаж за всіма напрямками реалізації цукру, отриманого з конкретного врожаю цукрових буряків, “не переплутавши” його з новим цукром або з залишками цукру минулих років.

Умовний дохід від реалізації цукру, розрахований як добуток кількості цукру, який отриманий від конкретного врожаю цукрових буряків і середньої ціни реалізації цукру, що склалася в сировинній зоні або в підкомплексі в поточному, році може використовуватися для розрахунку результатів роботи підкомплексу за рік. Для розрахунку прибутку матеріальні та грошові витрати на виробництво, транспортування і переробку цукрових буряків беруться за фактично сформованими витратами. Розрахунковий прибуток від реалізації цукру відображає ефективність цукробурякового підкомплексу. Варто зазначити, що в умовах інфляції і нестабільності цін розрахунковий прибуток може бути заниженим. Якщо ціна реалізації цукру зростає, необхідно застосовувати поправочний коефіцієнт.

Можливий також інший варіант визначення рентабельності цукробурякового підкомплексу, який прийнятний і для розрахунку рентабельності буряківництва. Прибуток від реалізації цукру визначається за окремий період, виходячи з доходу від реалізації цукру за цей період, який розрахований за фактично сформованими цінами на цукор різних років виробництва, але поточного року реалізації. Матеріальні та грошові витрати на виробництво цукрових буряків і цукру в різні роки дуже відрізняються. Отже, щоб правильно визначити прибуток від буряківництва, необхідно знати ціну реалізації і кількість проданого цукру, а також витрачених матеріально-грошових ресурсів з урахуванням року виробництва.

Отже, ефективне функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу, формується під взаємообумовленим впливом галузей буряківництва і цукровиробництва. Оскільки результативність діяльності першої з них у сучасних умовах господарювання є досить не стабільною, а й

інколи збитковою, то її фінансово необхідно підтримувати за рахунок підприємств цукрової промисловості. Для цього необхідно створити фонд підтримки інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу, який повинен формуватися за рахунок прибутку підприємств цукрової галузі.

Основними завданнями цього фонду повинно бути:

- 1) фінансування інноваційних проектів;
- 2) створення нових виробництв і технологій;
- 3) створення нових форм організації господарської діяльності.

Для визначення шляхів підвищення економічної ефективності виробництва, необхідно визначити резерви і фактори, мобілізація і використання яких дозволять добитися поліпшення кінцевих результатів (збільшення випуску продукції, поліпшення її якості) у розрахунку на одиницю трудових, матеріальних і фінансових ресурсів [100].

Резерви підвищення ефективності виробництва в цукровій промисловості можуть бути визначені шляхом порівняння оптимального і фактичного рівня використання окремих видів виробничих ресурсів на основі застосування прогресивних техніко-економічних норм і нормативів.

У загальному виді потенційні резерви і можливості підвищення ефективності виробництва в цукровій промисловості можуть бути визначені за формулою [174]:

$$P_{e.v} = (H_B - \Phi_B) \cdot A, \quad (1.2)$$

де $P_{e.v}$ – резерви економії виробничих ресурсів;

H_B і Φ_B – нормативні і фактичні витрати ресурсів на виробництво одиниці продукції;

A – планований обсяг виробництва продукції, т.

Потенційні резерви підвищення ефективності виробництва на підприємствах і в об'єднаннях цукрової промисловості можуть бути визначені шляхом порівняння оптимального і фактичного рівня використання окремих

видів виробничих ресурсів з урахуванням запланованого обсягу переробки сировини і виробництва продукції.

Так, наприклад, резерви підвищення ефективності виробництва, виявлені в процесі поліпшення використання окремих видів виробничих ресурсів, можуть бути визначені за такими формулами [19, 20, 21].

1. У результаті поліпшення використання цукрових буряків:

$$P_{e.ц} = \frac{(K_{цп} - K_{цф}) \cdot D_{пр}A}{100}, \quad (1.3)$$

де $P_{e.ц}$ – збільшення виробництва цукру, т;

$K_{цп}$, $K_{цф}$ – відповідно потенційний і фактичний коефіцієнти виходу цукру з буряка;

$D_{пр}$ – вміст цукру в буряку при прийманні, %;

A – запланований обсяг переробки буряка, т.

2. У результаті поліпшення використання палива

$$P_{еп} = \frac{(P_{оп} - P_{фп}) \cdot A}{100}, \quad (1.4)$$

де $P_{еп}$ – економія палива, т;

$P_{о.п}$, $P_{ф.п}$ – оптимальна і фактична витрата умовного палива на переробку буряка, %;

A – запланований обсяг переробки буряка, т.

Резерви поліпшення використання вапнякового каменю і фільтрувальних матеріалів визначаються так само, як і резерви економії палива.

Економічний ефект від використання резервів підвищення економічної ефективності використання цукрових буряків, палива, вапнякового каменю і фільтрувальних матеріалів визначається як добуток таких співмножників: кількості отриманого додаткового цукру, економії палива, вапнякового каменю і фільтрувальних матеріалів, вартості 1 т цукру за оптовою ціною підприємства, палива, вапнякового каменю і 1 м² фільтрувальних матеріалів за їх цінами.

3. У результаті поліпшення використання трудових ресурсів:

$$P_{\text{етр}} = E_{\text{тр}_1} + E_{\text{тр}_2} + \dots + E_{\text{тр}_n}, \quad (1.5)$$

де $P_{\text{етр}}$ – економія трудових ресурсів, чол.;

$E_{\text{тр}_1}$; $E_{\text{тр}_2}$; $E_{\text{тр}_n}$ – економія трудових ресурсів за факторами і заходами, чол.

Економічний ефект від економії трудових ресурсів визначається як добуток зекономлених трудових ресурсів і запланованої середньої заробітної плати працівника промислово-виробничого персоналу.

4. У результаті поліпшення використання основних виробничих фондів:

$$P_{\text{еф}} = \frac{(K_{\text{пп}} - K_{\text{фп}}) \cdot \text{ПТВ}_{\text{ц}} \cdot \text{Ц}_{\text{ц}}}{100\Phi}, \quad (1.6)$$

де $P_{\text{еф}}$ – приріст фондівдачі;

$K_{\text{п.п}}$, $K_{\text{ф.п}}$ – відповідно потенційний і фактичний коефіцієнти використання виробничих потужностей;

П – потужність підприємства з переробки цукрових буряків, т/діб;

T – тривалість виробництва, діб;

$\text{V}_{\text{ц}}$ – вихід цукру з буряка, %;

$\text{Ц}_{\text{ц}}$ – оптова ціна підприємства на 1 т цукру, грн.;

Φ – середньорічна вартість основних виробничих фондів, грн.

5. У результаті поліпшення використання капітальних вкладень:

$$P_{\text{ек}} = (K_{\text{пк}} - K_{\text{фк}}) \cdot K_{\text{в}}, \quad (1.7)$$

де $P_{\text{ек}}$ - підвищення ефективності капітальних вкладень, грн.;

$K_{\text{пк}}$, і $K_{\text{фк}}$ - потенційний і фактичний коефіцієнти ефективності капітальних вкладень;

$K_{\text{в}}$ - обсяг капітальних вкладень, грн.

6. У результаті підвищення якості продукції:

$$E_{\text{яп}} = \text{Ц}_{\text{дя}} \cdot \text{З}_{\text{ц}}, \quad (1.8)$$

де $E_{\text{яп}}$ – економічний ефект від підвищення якості цукру, грн.;

$\text{Ц}_{\text{дя}}$ – обсяг виробництва цукру II категорії якості, т;

$Z_{ц}$ – знижка підприємством оптової ціни 1 т цукру II категорії якості в порівнянні з I категорією, грн.

Розробка і впровадження на підприємствах, в об'єднаннях і галузях промисловості системи науково обґрунтованих техніко-економічних норм і нормативів виробничих ресурсів є необхідною умовою визначення резервів, які не використовуються для підвищення ефективності виробництва.

Важливим засобом підвищення економічної ефективності виробництва є вивчення, узагальнення і практичне використання досвіду роботи передових підприємств і об'єднань, які досягли високих кінцевих результатів при мінімальних витратах живої і уречевленої праці.

Вивчення, узагальнення і практичне використання передового досвіду господарювання є важливим чинником підвищення ефективності виробництва і якості праці.

Отже, економічна ефективність цукробурякового підкомплексу може бути вирахована за допомогою системи показників. До того ж, використання зазначених методичних підходів розрахунку не виключає застосування інших показників, які дозволяють повніше і глибше проаналізувати окремі сторони інтегрованого виробництва в умовах формування ринкових відносин.

Висновки до розділу 1

Розглянувши теоретичні і методичні основи розвитку та ефективного функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу необхідно зробити такі висновки:

1. Досліджено, що вивчення організаційно-економічних особливостей функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу в ринкових умовах господарювання вимагає системного підходу, що впливає, з одного боку, із самої природи галузей як складної динамічної виробничої системи, а з другого – з їх залежності від великої кількості зовнішніх чинників (організаційні, економічні, природні та ін.). Зусилля виробників сировини і цукру повинні спрямовуватися на створення цілісної економічної системи, яка б забезпечувала гнучке і оперативне реагування на внутрішні і зовнішні зміни, а також максимальну заінтересованість працівників усіх ланок в найповнішому використанні наявних ресурсів. У зв'язку з цим запропоновано під поняттям "цукробуряковий підкомплекс" розуміти складну інтегровану економічну систему, основою якої є кооперація та концентрація трудових, матеріальних і фінансових ресурсів промислових, переробних, сільськогосподарських, торговельних підприємств, що забезпечує виробництво цукрових буряків, їх переробку, зберігання і реалізацію кінцевого продукту – цукру.

2. Визначено етапи, форми, умови, механізми та особливості розвитку інтеграційних процесів у цукробуряковому підкомплексі. Виділено дві основні причини, що заважають організації інтегрованих агропромислових формувань в цукробуряковому підкомплексі, а також нормальній їх діяльності, а саме: перша полягає в неоднаковому економічному становищі потенційних учасників. Більш-менш економічно благополучні підприємства не бажають об'єднуватися і взаємодіяти з підприємствами нерентабельними, прямо або побічно брати на себе їхні збитки і боргові зобов'язання і тим самим знижувати рівень своєї діяльності. Міцні у фінансовому та економічному відношенні підприємства погодяться на об'єднання і партнерство з такими підприємствами лише в тому випадку, якщо будуть впевнені, що інтеграційний ефект перевищує економічні

втрати від об'єднання. Отже, виникає проблема вирівнювання і нормалізації економічного становища учасників інтегрування (об'єднання) як перед його створенням, так і на початковому етапі функціонування, а також згодом, після виходу на проектний режим функціонування. Її можна було б вирішити завдяки фінансовій підтримці економічно слабких учасників об'єднання з більш успішними або за рахунок коштів, які виділяються зовнішніми інвесторами, наприклад, з державних і регіональних бюджетів. Але інвестиційний потенціал як підприємств АПК – можливих інтеграторів, так і державних та регіональних органів на сьогоднішній день невеликий. І це є другою причиною, яка істотно ускладнює організацію та діяльність агропромислових об'єднань.

Визначені спеціальні механізми впливу на учасників агропромислової інтеграції в цукробуряковому підкомплексі, які являють собою форми зв'язків учасників агропромислової інтеграції, а також форми управління процесами спільної господарської діяльності (організаційні, економічні і правові норми, нормативи і правила взаємодії), які впливають на учасників шляхом цілеспрямованого регулювання їх відносин при формуванні, функціонуванні і розвитку інтеграційних процесів в цукробуряковому підкомплексі.

3. Розглянуто різні підходи до визначення економічної ефективності виробництва. Досліджено основні методичні підходи до економічної ефективності функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу, а саме: в ринкових умовах резерви підвищення ефективності функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу можуть бути успішно реалізовані на основі економічно обґрунтованого обміну між учасниками інтеграційного процесу; економічна ефективність виробництва цукрових буряків і цукру знаходиться під впливом складного комплексу природно-кліматичних, технологічних, організаційно-економічних, науково-технічних факторів. Причому в ринкових умовах підсилюється вплив організаційно-економічних факторів.

Отже, ефективне функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу формується під взаємообумовленим впливом галузей буряківництва і цукровиробництва

Важливим засобом підвищення економічної ефективності виробництва є вивчення, узагальнення і практичне використання досвіду роботи передових підприємств і об'єднань, які досягли високих кінцевих результатів при мінімальних витратах живої і уречовленої праці.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ

2.1. Цукробуряковий підкомплекс як складова агропромислового виробництва

Проведення радикальних суспільно-економічних реформ у напрямі створення ринкових засад господарювання, якісно нова концепція розвитку, місця й ролі регіонів у системі економічних відносин, посилення соціальної та екологічної орієнтації економіки – все це настійно вимагає розробки й обґрунтування теоретичних, методичних і практичних основ формування ринкового механізму господарської діяльності у міжгалузевих комплексах. Серед останніх надзвичайно важливе місце має агропромисловий комплекс (АПК), що зосереджує понад 30 % національного продукту, вартості основних фондів та кількості зайнятих у народному господарстві України. АПК держави належить провідна роль у формуванні стабільного споживчого ринку, а отже, і у вирішенні соціальних проблем. Його продукція становить 70% обсягу загального роздрібного товарообороту. З ефективним функціонуванням АПК пов'язане створення сприятливих соціально-економічних умов для розвитку села і сільської місцевості, збереження генофонду нації в цілому.

Поряд з економічними і соціальними аспектами функціонування АПК дедалі більшого теоретичного та практичного значення набуває регіональний аспект цього утворення. Він реалізується на основі вивчення регіональних АПК різних типів і територіальних рангів. Встановлено, що саме на регіональному рівні найчіткіше проявляються найважливіші особливості аграрних відносин – нерозривний зв'язок аграрного виробництва з природними умовами, зокрема з землею, недопустимість відчуження виробників від засобів виробництва у сільському господарстві. Від природних та соціально-економічних чинників того чи іншого регіону залежать такі важливі характеристики розвитку АПК, як регіональна спеціалізація сільського господарства і переробної промисловості,

структура комплексу, особливості матеріально-технічної бази, зайнятості населення, розміщення агропромислових підприємств, систем меліоративних заходів, природокористування, екологізація виробництва.

Україна є однією з найбільш освоєних у сільськогосподарському аспекті держав. Понад 70% її території розорано і зайнято антропогенними сільськогосподарськими виробництвами. Вони дуже динамічні і чутливі до екстремальних навантажень, безперервної багаторічної експлуатації. Ця обставина зумовлює особливу обґрунтованість природокористування в агропромисловому секторі економіки.

Функціонування регіональних АПК відображає результат просторової локалізації агропромислової інтеграції, а також територіального поділу праці в агропромисловій сфері економіки. Дослідження діяльності регіональних АПК дає змогу найповніше враховувати біологічну специфіку сільськогосподарського виробництва, природні та соціально-економічні особливості кожного конкретного регіону щодо обґрунтування резервів та шляхів підвищення ефективності їх функціонування. Варто зазначити, що всі країни з розвинутою ринковою економікою проводять централізовану регіональну політику, яка відмінна від передових, депресивних, периферійних та інших територій. При цьому використовуються різноманітні засоби – економічні, фінансові, адміністративні, морально-етичні та ін.

За сучасного розвитку агропромислового виробництва зміна масштабів, меж, зв'язків, конфігурації простору формування й становлення регіональних АПК надає їм можливість відігравати роль головних структурних підрозділів АПК України. Їм належить вирішальне місце у створенні регіональних та загальнодержавних продовольчих ринків.

Треба зазначити, що українська економічна наука має значні досягнення у дослідженні теоретично-методичних основ функціонування агропромислового комплексу, його територіальних і галузевих ланок, щодо оцінки умов та факторів розвитку агропромислового виробництва, вдосконалення структури, зв'язків, розміщення, управління. Ґрунтовно досліджені проблеми

господарського механізму АПК, підвищення його ефективності. Однак питання функціонування агропромислового виробництва на регіональному рівні, особливо на рівні масштабних територій (економічних районів або природно-господарських зон), залишається актуальним.

По-перше, потрібна якісно нова концепція розвитку, ролі й місця регіонів у системі економічних відносин, яка визнавала б їх відносну самостійність, забезпечувала можливості саморегулювання, більшу відкритість для дії різноманітних чинників в умовах ринкової економіки. Треба всебічно врахувати докорінні зміни в соціально-економічних умовах функціонування АПК України, зумовлені кардинальною економічною реформою та створенням ринкових умов господарювання (акти про оренду, власність на землю, закони про селянські (фермерські) господарства).

По-друге, необхідно вдосконалити адміністративно-територіальний поділ України і на цій основі - регіональну структуру агропромислового комплексу. Рівень сучасної адміністративної області надто недостатній для забезпечення комплексного і гнучкого використання транспорту, об'єктів інфраструктури, формування та регулювання процесів агропромислового виробництва в умовах ринку. Наявні економічні райони також не відображають особливостей господарства та природи України, отже, не можуть бути об'єктивною основою стратегічного планування, прогнозування та державного регулювання агропромислового виробництва. Територіально вони занадто великі.

По-третє, саме на регіональному рівні виявляються специфічні особливості агропромислових відносин і взаємозв'язків.

По-четверте, створювані нові прогресивні організаційно-виробничі форми функціонування агропромислового комплексу – агропромкомбінати, агрофірми, агроконсорціуми, акціонерні товариства малих та спільних підприємств, селянські господарства, орендні колективи, приватні підприємства, кооперативи є якісно новими формуваннями для агропромислової інтеграції. У зв'язку з цим вони потребують детального вивчення, аналізу економічної ефективності їх діяльності, визначення перспектив і пропорцій розвитку, розміщення,

взаємозв'язків в умовах конкретних регіональних АПК, на основі дії законів ринкової економіки.

По-п'яте, у процесі розвитку агропромислової сфери виробництва накопичилися негативні чинники, зокрема знизилась темп зростання АПК у всіх його ланках, істотно уповільнилося відновлення виробничих фондів, значно зменшилась продуктивність праці, загострилась екологічна обстановка тощо.

Дослідження функціонування регіональних АПК в цих умовах спрямоване насамперед на забезпечення оптимального середовища життєдіяльності населення, формування сприятливих умов для здійснення регіональних та загальнодержавних функцій агропромислового виробництва, на раціоналізацію поєднання державного регулювання та саморегуляції АПК на всіх територіальних рівнях.

По-шосте, відсутня методика визначення і оцінки рівня ефективності агропромислового виробництва в умовах створення ринкових засад господарювання та використання одержаних результатів для виявлення і обґрунтування резервів агропромислового виробництва, особливо на регіональному рівні. При цьому важливо подолати застарілі теоретичні догми й концепції, враховувати закони і категорії ринкової економіки - вартості, ринкових зон, загальну тенденцію трансформування територіальної структури господарства впродовж "життєвого" циклу галузей від факторної системи розміщення до ринкової, особливості диференційної ренти в землеробстві, конкуренції, еластичності попиту, щільності споживчого ринку тощо.

Нарешті, важлива роль належить таким факторам, як формування у науковців, практиків агропромислового виробництва нового економічного мислення; врахування пріоритетів ринкової економіки, насамперед її соціальної орієнтації, ділової та творчої активності підприємств, раціональної організації й управління виробництвом, матеріальної і моральної зацікавленості кожного в результатах своєї праці; постійне вдосконалення виробництва та господарського механізму на основі поглиблення агропромислової інтеграції; використання досягнень науково-технічного прогресу, прогресивної фінансової й податкової

діяльності; забезпечення високої ефективності виробництва, якості та екологічної чистоти кінцевої продукції.

На сучасному етапі підвищення ефективності АПК неможливе без: вдосконалення економічного механізму господарювання (госпрозрахункові відносини, самофінансування); прискореного впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво з метою його інтенсифікації; вирішення соціальних проблем сільського населення; обґрунтованої спеціалізації та розміщення агропромислових формувань, у тому числі з урахуванням екологічних імперативів. При цьому особливого значення у дослідженні ефективності АПК та резервів її підвищення має регіональний аспект – вивчення регіональних АПК різних типів і рангів (масштабів).

Становлення і розвиток агропромислових комплексів є результатом територіальної локалізації процесів агропромислової інтеграції і розширеного відтворення в агропромисловій сфері економіки, відображення територіального поділу праці. Регіональні АПК дозволяють найповніше виявити й обґрунтувати резерви підвищення ефективності агропромислового виробництва з урахуванням природних та соціально-економічних особливостей регіону. Проте регіональні АПК як самостійні об'єкти планування, організації й управління досі не мають єдиних узагальнених показників, які б характеризували масштаби агропромислового виробництва, його ефективність, тенденції розвитку. Отже, дослідження проблем підвищення ефективності АПК на регіональному рівні має не тільки наукове, а й велике практичне значення.

Значна увага при дослідженні АПК приділяється вивченню ресурсних факторів розвитку, господарського та економічного механізмів, функціонування, екологічних проблем, системи управління й організації АПК, закономірностей і критеріїв утворення його важливих територіальних ланок – агропромислових комплексів.

Агропромислові комплекси різноманітні за своєю структурою, типами, спеціалізацією, масштабами функціонування, рівнем агропромислової інтеграції і розвитку. Вони викликають особливий інтерес як об'єкти аналітичних,

прогнозних та планових досліджень. Так, в АПК на великих територіях формуються пропорції, які вирішально впливають на структуру агропромислового комплексу будь-якої країни. Вони мають більші можливості для мобілізації та ефективного використання засобів виробництва на території розміщення, комплексного вирішення загальнорегіональних проблем – соціальних, економічних, екологічних тощо.

Тому, агропромислові комплекси в умовах ринкової економіки розвиваються відповідно до специфіки аграрних відносин і являють собою таке соціально-економічне середовище, яке створює та гарантує свободу господарювання на землі за тими формами і методами, які відповідають особливостям регіонального АПК.

Завданням агропромислового виробництва як сукупності технологічних, організаційно і економічно пов'язаних підприємств та об'єднань є задоволення потреб населення країни в продуктах харчування. Принцип їх формування – цільова орієнтація на регіональні потреби у продукції АПК із врахуванням природно-економічних умов розвитку сільського господарства і переробної промисловості регіону. За цим принципом здійснюється спеціалізація виробництва, визначається асортимент кінцевої продукції.

Отже, проблема збільшення обсягів і підвищення стабільності виробництва цукрових буряків і цукру є однією з ключових у національній аграрній політиці. Вирішення цієї проблеми має чітко виражений регіональний характер, що обумовлено зростанням відповідальності у регіонах за забезпечення населення продуктами харчування.

Агропромислові комплекси формуються в умовах інтенсивного поділу праці і являють собою високорозвинену форму кооперації. В їх структурі виділяються продуктові підкомплекси – вертикальні виробничі системи, кожна з яких зорієнтована на виробництво і поставку споживачу певного виду продуктів. Одним з таких є цукропродуктовий підкомплекс, який являє собою сукупність підприємств і організацій як з виробництва сировини і отримання готової продукції, так і підприємств, які його обслуговують. Тобто до

цукропродуктового підкомплексу входять галузі з виробництва відповідної сільськогосподарської продукції, включаючи селекцію і насінництво, випуск техніки та інших засобів виробництва, розробку технологій, проведення наукових досліджень, заготівлю, збереження, транспортування, переробки і реалізацію продукції конкретної галузі. Структура і технологічні зв'язки регіонального цукропродуктового комплексу наведено в додатку А.1. Як бачимо, кінцевий продукт цукропродуктового підкомплексу – цукор є універсальною продовольчою сировиною для багатьох переробних галузей. Підкомплекс тісно пов'язаний з іншими підкомплексами АПК, зокрема з молочним і м'ясним (тваринництвом). Вторинні сировинні ресурси цукрової промисловості (жом, меляса та ін.) надходять на тваринницькі підприємства для відгодівлі тварин, виготовлення пекарських дріжджів, етилового спирту та ін., а дефекат – для удобрення полів.

Цукробурякове виробництво – це єдиний аграрно-промисловий підкомплекс, який поєднує вирощування, збирання і перевезення цукрових буряків на приймальні пункти, зберігання і переробку їх на цукрових заводах.

Сумська область за структурою валової продукції, що виробляється, належить до групи індустріально-аграрних регіонів України (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Структура валової продукції народного господарства Сумської області

Агропромисловий комплекс Сумської області налічує 549 сільськогосподарських підприємств, а саме: 26 відкритих акціонерних товариств, 350 товариств з обмеженою відповідальністю, 31 закрите акціонерне товариство, 108 приватних сільськогосподарських підприємств, 24 виробничих сільськогосподарських кооперативи, 10 державних господарств. В агропромисловому комплексі зосереджено понад 60% основних фондів і 30% населення зайнятого в економіці області. Сільське господарство в основному спеціалізується на виробництві зернових культур, цукрових буряків, м'ясо-молочному тваринництві. 56% площ сільськогосподарських угідь займають глибокі чорноземи.

Область має розвинену харчову промисловість, особливо цукрову, м'ясо-молочну, кондитерську, які працюють переважно на місцевій сировині. Тут налічується понад 80 підприємств харчової та переробної промисловості, на які припадає 33,2% загального обсягу промислового виробництва і 16,2% промислово-виробничого персоналу.

Спеціалізацію агропромислового комплексу Сумської області визначають виробничі підкомплекси, територіальна структура яких сформувалась на основі розміщення і концентрації сільськогосподарського виробництва, тісно пов'язаного з іншими галузями і, насамперед, з переробною промисловістю.

В сільському господарстві нині працює кожний шостий з числа зайнятих в економіці регіону і виробляється майже чверть продукції, яка випускається в області.

Основне місце в Сумській області належить зернопродуктовому, м'ясо-молочному і цукробуряковому підкомплексам, на які припадає близько 67% валової продукції АПК. Цукробуряковий підкомплекс виробляє до 20% загального обсягу продукції. Основні виробничо-економічні зв'язки у цукробуряковому виробництві області наведено на рисунку 2.2.

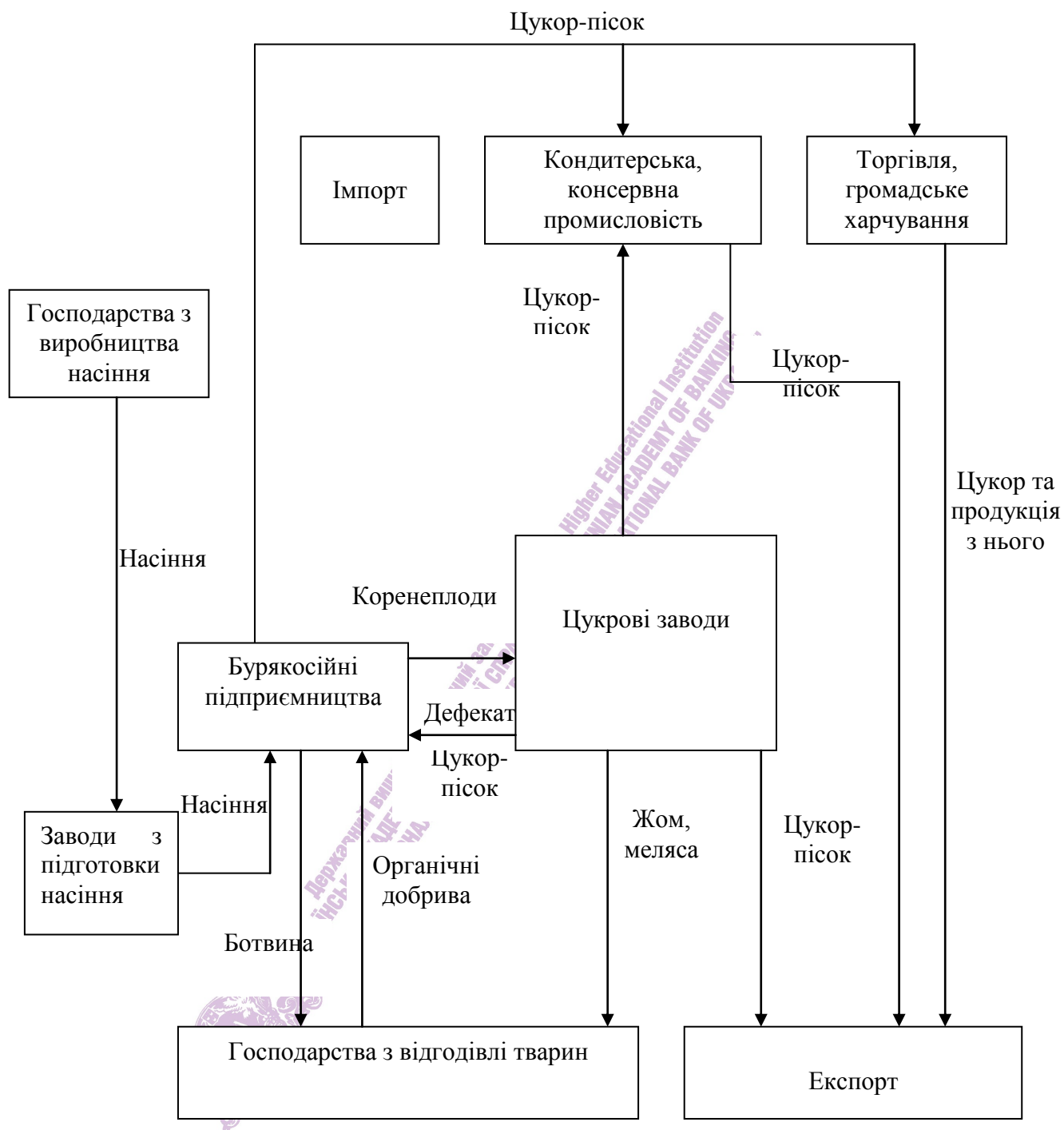

Рис. 2.2. Виробничо-економічні зв'язки у цукробуряковому виробництві Сумської області

Частка Сумської області у загальнодержавному виробництві цукрових буряків становить у середньому 4,7%, а у виробництві цукру – 5%. У розрахунку на одного жителя в області вирощується 314 кг буряків і виробляється 53 кг цукру.

Одним із проблемних питань галузі залишається недостатній рівень інтенсифікації сільського господарства, що стримує подальше нарощування виробництва продукції.

У 2005 р. господарствами всіх категорій вироблено валової продукції на суму 829,7 млн. грн., що менше ніж у 2004 р. на 8,4%. Скорочення обсягів виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах обумовлено зменшенням валового збору зерна, картоплі, овочів з відкритого ґрунту, цукрових буряків (фабричних), м'яса і молока. В свою чергу це вплинуло на скорочення частки сільськогосподарських підприємств у загальному виробництві валової продукції області з 41,7% у 2004 р. до 39,7% у 2005 р. і відповідно збільшення частки господарств населення з 58,3% до 60,3%, що показано на рис.2.3.

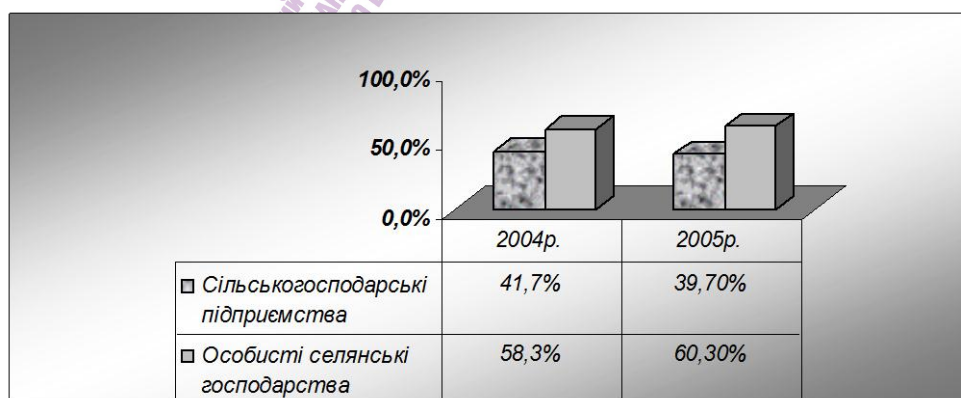

Рис. 2.3. Обсяги виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах Сумської області

Господарства населення залишаються основними виробниками картоплі, овочів, плодово-ягідної продукції, м'яса, молока, яєць (табл. 2.1).

Зауважимо, що в порівнянні з 1990 р. обсяги виробництва валової продукції сільського господарства скоротилися майже наполовину, в тому числі у сільськогосподарських підприємствах – більше ніж на три чверті. В особистих

селянських господарствах, навпаки, відбулося збільшення виробництва валової продукції на 10 відсотків.

Розвиток приватного сектору в сільському господарстві регіону активізувався в процесі реформування господарств, починаючи з 1990 р., у зв'язку з значним перерозподілом земель. Тільки за 1994-2005 рр. площа сільськогосподарських угідь у користуванні і володінні громадян зросла у тричі, а за 2005 р. вона збільшилась майже на 9%, і на початок 2006 р. займала 583,9 тис. га, або більше третини сільськогосподарських угідь області.

Таблиця 2.1

Структура виробництва основних видів сільськогосподарської продукції за категоріями господарств *, %

	Сільськогосподарські підприємства всіх форм власності			Особисті селянські господарства		
	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.
Зерно (у вазі після доробки)	88,3	88,4	87,7	11,7	11,6	12,3
Цукровий буряк (фабричний)	85,9	85,3	82,0	14,1	14,7	18,0
Насіння соняшнику	94,5	89,6	94,5	5,5	10,4	5,5
Картопля	0,6	0,7	0,5	99,4	99,3	99,5
Плоди та ягоди	25,5	12,1	12,5	74,5	87,9	87,5
Овочі	4,6	2,4	4,3	95,4	97,6	95,7
М'ясо (у забійній вазі)	24,9	23,1	20,2	75,1	76,9	79,8
Молоко	36,3	35,3	34,3	63,7	64,7	65,7
Яйця	38,0	38,9	44,5	62,0	61,1	55,5

*Примітка. Таблицю складено за даними Сумського обласного управління статистики за відповідні роки.

Провідне місце у землеробстві займає виробництво зернових культур, які в загальному обсязі продукції рослинництва становлять майже 40%. Навіть при невисокій врожайності зернові вигідні з точки зору окупності витрат.

Основою функціонування цукробурякового підкомплексу є галузеві зв'язки між бурякосійними господарствами і підприємствами цукрової промисловості, в яких останнім часом спостерігається гостра фінансова криза.

Сумська область як одна 19 бурякосійних областей України входить у “стару” зону бурякосіяння. На цукровий буряк припадає 51% посівних площ, які зайняті технічними культурами.

На Сумщині, починаючи з 1990 р., спостерігається тенденція скорочення зібраних площ цукрових буряків (фабричних), урожайності, валового збору, що негативно вплинуло на обсяги виробництва цукросировини (рис. 2.4) і мало місце до 1999 р. Як видно з даних рисунку 2.4 і таблиці 2.2, тільки з 2000 р. в області почалося збільшення виробництва цукрових буряків. Так, за період 2000-2003 рр. валовий збір цукрових буряків збільшився на 8,6%. В 2003 р. порівняно з 2000 р. посівні площі під цукровими буряками збільшилися на 5,2%, урожайність – на 3,4%, урожайність із зібраної площі – на 6,4%, частка зібраної площі в структурі посівної площі зростає в 1,3 раза. Протягом цих років спостерігається коливання розмірів оброблюваних площ і нестабільність зростання урожайності. У 2004 р. порівняно з 2003 р. площі посівів зменшилась на 12,1 тис га, урожайність – на 1 ц/га, або відповідно на 22 і 1%. Виробництво солодких коренів за цей період зменшилось на 160,4 тис. т., або на 19%. У 2004 р. порівняно з 2005 р. зменшилась площа збирання під цукровими буряками на 13,2 тис. га., а виробництво солодких коренів на 150,7 тис. т. Урожайність збільшилася на 35,8 ц/га. Серед виробників основна роль належить сільськогосподарським підприємствам, частка яких у загальному виробництві цукрових буряків складає 82 відсотки.

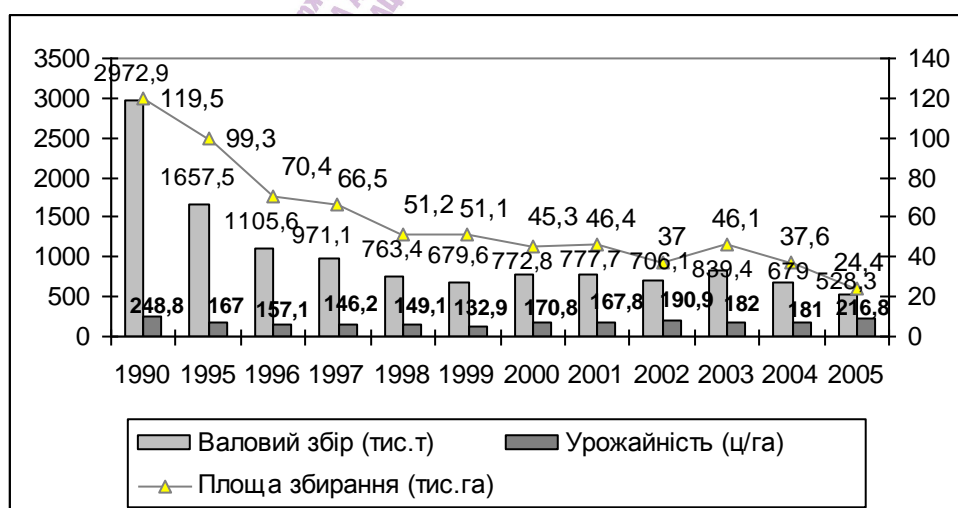

Рис. 2.4. Динаміка основних показників виробництва цукрових буряків

Необхідно зазначити, що серед регіонів України по урожайності цукрових буряків (фабричних) Сумська область займає 20-22 місце, тобто відзначається

недостатнім рівнем інтенсивності їх виробництва, хоча має досить сприятливі для цього природно-економічні умови вирощування (грунти, забезпеченість робочою силою, досвід вирощування тощо).

Таблиця 2.2
Основні показники виробництва цукрових буряків у господарствах усіх категорій*

Показники	2000р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.
Посівна площа, тис. га	52,1	53,0	43,3	54,8	42,7	32,3
Урожайність з 1га посівної площі, ц	148	147	163	153	159	163,6
Площа, з якої зібрано врожай, тис. га	45,3	46,4	37,0	46,1	37,6	24,4
Урожайність з 1 га, з якого зібрано врожай, ц	171	168	191	182	181	216,8
Валовий збір, тис. т	772,8	777,7	706,1	839,4	679,0	528,3

*Примітка. Таблицю складено за даними Сумського обласного управління статистики за відповідні роки.

Вища урожайність солодких коренів від середньої по області була в Великописарівському (274,9 ц/га), Липоводолинському (272,1 ц/га), Сумському (261,8 ц/га), м. Суми (259,9 ц/га), Конотопському (232,2 ц/га), Буринському (224 ц/га) Лебединському (204,4 ц/га) районах.

У структурі харчової промисловості Сумщини особливе місце займає цукрова промисловість, яка завжди мала міжрегіональне значення. На початок 90-х років вона була представлена 17 заводами, а в 2005 р. цукор-пісок виробляли лише 6 заводів. За підсумками 2005 р. ними вироблено продукції на суму 79867,2 тис. грн. в діючих оптових цінах. Виробництво цукру в 2003 р. порівняно з 2000 р. збільшилося на 45696 т, або на 51%. В 2005 р. порівняно з 2004 р. виробництво цукру зменшилося на 21,6 тис. т.

Така ситуація пояснюється тим, що в області поширена практика штучного доведення заводів до банкрутства. При реформуванні аграрного сектора мають місце й інші недоліки. Цукровий завод перестав бути суб'єктом господарсько-підприємницької діяльності. Внаслідок втрати державного контролю над процесами приватизації діяльність органів виконавчої влади на місцях і окремих бізнесменів призвели до того, що на металобрухт продані цукрові заводи у багатьох областях, зокрема 8 заводів у Сумській. Усе це, на жаль, відбулося з мовчазної згоди як обласних, так і районних державних

адміністрацій, а також податкової адміністрації, яка забирала щось у заставу, у такий спосіб сприяючи знищенню цукрових заводів.

Приватизація переробних і обслуговуючих підприємств Сумщини здебільшого відбувалася без врахування інтересів працівників агропромислового комплексу. Це ще більше підсилило розрив економічних інтересів, порушило сформовані господарські зв'язки, призвело до стихійного перепрофілювання агросервісних підприємств, що в результаті негативно відбилося на діяльності сільськогосподарських підприємств.

Останнім часом значно погіршилося матеріальне-технічне забезпечення бурякосійних господарств і цукрових заводів регіону. Основні виробничі фонди старіють, втрачені зв'язки з машинобудівними заводами, не проводиться державна інвентаризація майнових комплексів цукрових заводів та виробничих потужностей.

Основні промислово-виробничі засоби цукрових підприємств на початок 2002 р. оцінювалися на суму 167, 7 млн. грн., що становить майже 25% вартості основних засобів харчової промисловості та переробки сільськогосподарських продуктів. У цукровій галузі зайнято 2,5 тис. чол., що становить близько 17% промислово-виробничого персоналу харчової промисловості.

Дані таблиці 2.3 свідчать про те, що знос основних фондів на підприємствах цукрової промисловості в Сумській області майже в 1,1 раза більший, ніж в цілому в харчовій промисловості. В 2001 р. з цукрової галузі вибуло основних виробничих фондів на суму 44 млн. грн., з них на 27 млн. грн. (62,7%) ліквідовані як зношені.

Недопустимо повільно відбувається процес оновлення виробничих засобів. Коефіцієнт оновлення в 2002 р. на підприємствах з виробництва цукру в 4,3 раза менший, ніж в харчовій промисловості. Водночас позитивним слід визнати той факт, що в 2001 р. введено в дію основних засобів на суму втричі більшу, ніж у 1999 році. Можна відмітити, що вибуття основних промислових засобів на підприємствах з виробництва цукру в Сумській області відбувається більш швидкими темпами, ніж в харчовій, і майже в 2 рази випереджає введення в дію

основних виробничих засобів. В 2005 р. в цукровій промисловості дещо збільшився показник оновлення виробничих засобів.

Отже, за таких умов неможливо забезпечити розширене відтворення виробництво цукру на Сумщині.

Таблиця 2.3

Порівняльні показники роботи підприємств харчової і цукрової промисловості*

Показники	Харчова промисловість				Цукрова промисловість				
	1999	2000	2001	2005	1999	2000	2001	2002	2005
Коефіцієнти зносу	47,9	49,8	45,9	40,7	65,7	70,4	62,7	62,5	41,9
Коефіцієнти оновлення	9,4	5,7	6,8	9,0	0,5	2,2	1,9	1,6	10,3
Коефіцієнти ліквідації	4,3	1,6	4,3	1,0	1,1	3,9	13,6	0,9	0,3
Коефіцієнти вибуття	5,9	8,7	10,4	22,5	1,4	11,2	21,9	4,1	31,2
Коефіцієнти введення	10,4	7,2	8,9	25,5	0,8	5,1	6,5	3,6	11,6

*Примітка. Таблицю складено за даними Сумського обласного управління статистики за відповідні роки.

Кризове становище в галузі посилюється і через різке погіршення організації сировинних зон цукрових заводів, основу яких складала сталі довгострокові виробничо-коопераційні економічні зв'язки, порушені або розірвані в умовах переходу до ринкових умов господарювання.

Слід відмітити, що до 90-х років держава була єдиним замовником цукрової сировини і закуповувала її у сільськогосподарських товаровиробників. Починаючи з 1991 р., все більшого поширення набуває переробка солодких коренів на давальницьких засадах. Якщо в 1991 р. за таких умов було вироблено близько 8% цукру від загального обсягу виробництва, то в 2000 р. ця частка склала 83,5%, а в 2001 р. весь цукор в області був вироблений із давальницької сировини. В 2002 р. питома вага цукру, яка була вироблена в такий спосіб, становила 71,6%.

Починаючи з 1995 р., Кабінет Міністрів України за узгодженням з відповідними міністерствами рекомендував здійснювати розрахунки за переробку цукрових буряків цукром залежно від частки витрат кожного з партнерів в загальних витратах на переробку буряків та виробництво цукру. Це, в свою чергу, призвело до застосування демпінгових цін і до нездорової

конкуренції, що негативно вплинуло на стан цукрової галузі. На багатьох цукрових заводах виробництво цукру стало збитковим, а деякі підприємства до того ж стали банкрутами. Через сезонний характер виробництва роздрібні ціни на цукровому ринку відрізняються нестабільністю, крім того, спостерігається стійка тенденція до їх зростання.

Низькоефективним стало й вирощування цукрових буряків для сільськогосподарських виробників. Основна частка прибутку бурякосійних господарств формується за рахунок реалізації цукру, отриманого при переробці буряку на давальницьких умовах.

Згідно з даними таблиці 2.4 у 2005 р. рівень збитковості виробництва цукрових буряків склав 5,3% . Як бачимо з наведених даних за період 2000-2005 років виробництво цукрових буряків стало збитковим.

Таблиця 2.4

Економічна ефективність виробництва цукрових буряків в сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності Сумської області*

Показники	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2005 р. % до 2000 р.
Собівартість виробництва, грн./ц.	10,37	13,64	13,19	13,99	14,52	19,25	186
Ціна реалізації, грн./ц.	11,92	14,71	14,45	14,53	14,40	18,16	152
Прибуток (збиток) від реалізації, тис. грн.	1,62	0,89	1,05	0,22	-12,1	-4,1	-
Рівень рентабельності (збитковості), %	15,6	6,5	8,0	1,6	-13,0	-5,3	-

*Примітка. Таблицю складено за даними Сумського обласного управління статистики

Приводом для очікування певних позитивних зрушень у цукробуряковому підкомплексі Сумщини, спрямованих на відродження галузі на новій інноваційній основі, став процес приватизації підприємств. Акції підприємств цукробурякового підкомплексу за приватизаційні сертифікати дісталися трудовим колективам. Однак практика показала, що час “народних” підприємств ще не почався. Поступово через посередників цінні папери потрапили до рук бізнесменів, для яких цукровий завод – це новий бізнес, специфіки якого вони не знають. Прикладом може бути присутність вітчизняних фінансово-промислових груп (ЮВС) в списках акціонерів деяких

цукрових заводів області. Але від цього становище на цих заводах не поліпшилося. Тому на сьогоднішній день вже можна говорити про відсутність активізації інвестиційних процесів в цукробуряковому підкомплексі під впливом зміни власників. Складається загрозлива тенденція, за якої нові власники, не опікуються оновленням виробничих потужностей, а лише використовують старе обладнання. Про це свідчить і те, що інноваційної діяльності у цукровій галузі немає.

Отже, виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що підприємства цукрової промисловості не зовсім адаптувалися до ринкових перетворень, адже з 17 цукрових заводів області продовжують працювати лише 6. В результаті спостерігається стійка тенденція до зниження обсягів виробництва продукції. Високі коефіцієнти вибуття та ліквідації основних засобів свідчать про загрозу руйнування цукрової галузі в області. Для переоснащення у підприємств не вистачає власних коштів, а процентні ставки банківського кредиту надто високі. Щоб зупинити руйнування галузі, зробити її рентабельною, а отже конкурентоспроможною, потрібно розробити та активно проводити загальнодержавну та регіональну політику розвитку цукробурякового підкомплексу, засновану на єдності і взаємоузгодженості великої кількості соціальних, економічних, організаційних, правових та інших заходів, відновити зони експортного виробництва та провести консолідацію ринку сировини.

2.2. Спеціалізація і концентрація виробництва в підприємствах цукробурякового підкомплексу

За виробничим потенціалом Україна належить до найбільших світових виробників цукру. При сприятливих умовах частка цукрової промисловості України у світовому виробництві цукру становила 13-20%. За експортним цукровим потенціалом, що становив понад 3 млн. т., наша країна 10 років тому була в десятці провідних світових експортерів. Однак протягом останніх 15 років галузь занепадала. Посівні площі під цукровими буряками за цей період скоротилися у 2,3 раза, а урожайність знизилася у 1,2 раза. В результаті обсяги заготівлі цукрових буряків зменшилися з 50 до 16 млн. т, і, як наслідок, виробництво цукру знизилось з 5 млн. т. до 1,8 млн. т. З 192 цукрових заводів в країні реально працюють 120, завантаження їх сировиною триває лише 45-50 діб (за оптимальною - 90 діб). Потрібно зазначити, що 37 заводів припинили своє існування, тобто продані на металобрухт.

Протягом останнього десятиріччя Україна не змогла закріпитися щодо експортування цукру ні на світовому, ні на європейському ринках, ні на ринку країн близького зарубіжжя. Починаючи з 1998 р., українські виробники цукру перестали на 100 відсотків забезпечувати вітчизняним цукром і внутрішній ринок. Слід зазначити, що потреба внутрішнього ринку становить близько 2 млн. т цукру.

Покриття дефіциту цукру на внутрішньому ринку відбувається не найкращим способом – ввезенням і переробкою тростинного цукру-сирцю, що призводить до демпінгових процесів на ринку, заміни бурякового цукру тростинним, і, як наслідок, до втрати галузі, а також соціальної напруги в регіонах масового цукровиробництва, ризику потрапити в залежність від імпортерів цукру.

Розміщення посівів цукрових буряків на території нашої країни пов'язано з досягненням головної мети – задоволення суспільних потреб в цукрі при найменших затратах праці і засобів у розрахунку на одиницю його виробництва і реалізації.

Галузеві особливості розміщення цукробурякової промисловості обумовлені властивостями сировини. Високий ваговий коефіцієнт, низька транспортабельність цукрових буряків обумовлюють тісний географічний зв'язок між бурякосіючими і бурякопереробними підприємствами, сировинну орієнтацію при розміщенні цукрової промисловості на території країни. Слід зазначити, що важливе значення мають ґрунтово-кліматичні умови вирощування цукрових буряків, які визначають зональне розміщення посівів і цукрової промисловості.

Для нормального розвитку рослин цукрових буряків середня температура вегетаційного періоду повинна бути 13-16° С, температура в липні-серпні – 17-19 °С, тривалість вегетаційного періоду – 150-180 днів. У ранній період росту, особливо у перші дні після появи сходів, цукровий буряк чутливий до заморозків. Весняні ґрунтові заморозки в – 3-4 °С згубно діють на посіви, ранні заморозки восени (у вересні) зменшують приріст коренів. Період без холодів повинен складати 110-130 днів. Цукровий буряк добре росте на чорноземних і чорноземно-суглинистих ґрунтах.

Сумська область розташована в північно-східній частині України. Її загальна земельна площа становить 2383 тис. га. Згідно з агрокліматичним районуванням територія області розподіляється на два агрокліматичні райони: північний – поліський (Середино-Будський, Ямпільський, Шосткинський, Глухівський, Кролевецький райони); південний – лісостеповий (м. Суми, Білопільський, Буринський, Великописарівський, Конотопський, Краснопільський, Лебединський, Липоводолинський, Недригайлівський, Охтирський, Роменський, Сумський, Тростянецький райони). У свою чергу південна частина області розподіляється на: центральну частину, до складу якої входять Путивльський, Буринський, Конотопський, Білопільський, м. Суми, Сумський райони; південно-східну частину, до складу якої входять Великописарівський, Тростянецький, Лебединський, Краснопільський, Охтирський райони; на південно-західну частину, до складу якої входять Роменський, Недригайлівський, Липоводолинський райони.

Кліматичні умови Сумської області сприяють розвитку землеробства і тваринництва. Ґрунтовий покрив складний – у поліській частині переважають дерново-підзолисті ґрунти, у лісостеповій, особливо в південних і південно-західних районах, – темно-сірі, сірі опідзолені ґрунти та чорноземи опідзолені. Чорноземи Сумської області неоднакові. Дуже цінні чорноземи, у яких потужність ґрунтового шару досягає 1-1,3 м. У центральній частині області знаходяться малогумусові чорноземи (кількість перегною – 4,5-5,1%), на лівобережжі р. Ворскли – середньо-гумусові (5,7-6%). Різноманітністю ґрунтів обумовлені істотні відмінності у їх агровиробничій оцінці.

Розораність площ в області становить 66%. Для них характерна значна еродованість, близько третини схильні до ерозії, особливо водної, яка зумовлюється стіканням талих вод та випаданням злив. Найбільш схильні до ерозії землі у Сумському, Роменському, Тростянецькому, Липоводолинському, Лебединському, Краснопільському районах, які є основними виробниками сільськогосподарської продукції в області. Найкращу протиерозійну стійкість мають чорноземи типові, які багаті на гумус, більш структурні, мають кращу вологоємність. Вони становлять 54,6 відсотків від усіх орних земель області [107].

За кліматичними умовами Сумщина характеризується як зона достатнього зволоження з помірно-континентальним кліматом. Кількість активних температур цілком достатня для одержання високих урожаїв цукрових буряків. Найсприятливіші потенційні можливості для розвитку сільського господарства і зокрема цукробурякового підкомплексу мають центральна і південно-східна частини південного агрокліматичного району.

На території області розміщення посівів цукрових буряків здійснюється в 15 районах (із 18) і в м. Суми (табл. 2.5).

В Сумській області цукровий буряк на даний час вирощують в 156 господарствах, які мають різні форми власності і організаційно-правовий статус: колективні сільськогосподарські підприємства, товариства з обмеженою відповідальністю, приватні підприємства, акціонерні товариства та ін.

Господарства займаються вирощуванням цукрових буряків незалежно від спеціалізації, тому це позитивно впливає на ефективність виробництва і зайнятість сільськогосподарських працівників. Близько 90% посівів під цією культурою належать колишнім колгоспам та радгоспам. Останнім часом спостерігається збільшення частки особистих господарств, які займаються вирощуванням цукрових буряків.

Відображення впливу ґрунтово-кліматичних і організаційно-технологічних факторів є показники урожайності і собівартості вирощування цукрових буряків. Оцінку рівня ефективності буряковиробництва у всіх районах і бурякосійних господарствах можна зробити за допомогою показника інтегрального індексу продуктивності, який являє собою добуток частних показників співвідношення урожайності в районах з середньою урожайністю в області, а також співвідношення собівартості вирощування цукрових буряків в районах з середньою собівартістю цукрових буряків в області.

Ці показники розраховуються за формулами [179, с.18]:

$$I_{\text{и}} = I_{\text{у}}/I_{\text{с}}, \quad I_{\text{у}} = I_{\text{р}}/I_{\text{о}}, \quad I_{\text{с}} = C_{\text{р}}/C_{\text{о}}, \quad (2.1.)$$

де $I_{\text{и}}$, $I_{\text{у}}$, $I_{\text{с}}$ – індекси інтегральний, урожайності і собівартості;

$I_{\text{р}}$, $I_{\text{о}}$ – середня урожайність цукрових буряків по району, області;

$C_{\text{р}}$, $C_{\text{о}}$ – середня собівартість цукрових буряків по району, області;

Отже, інтегральний індекс відображає рівень продуктивності буряковиробництва в кожному районі, що досліджується (табл. 2.5).

Характеристика буряковиробництва за допомогою інтегрального індексу продуктивності дозволяє врахувати вплив затрат на транспортування буряку, адже транспортні затрати включаються в повну собівартість виробництва цукрових буряків.

Таблиця 2.5

Розміщення посівів цукрових буряків в сільськогосподарських підприємствах Сумської області усіх форм власності*

Райони	2005 р.				
	Кількість господарств	Зібрана площа, га		Буряко-ущільнення, %	Інтегральний індекс продуктивності
		всього	на одне господарство		
Всього по області	156	24365	122,5	6,2	-
Південний район	142	23204	163,4	6,7	1,02
м. Суми	1	80	80	14,5	1,41
Білопільський	12	1879	156,6	4,7	0,78
Буринський	8	2040	255	6,7	0,92
Великописарівський	8	1524	190,5	5,4	0,82
Конотопський	20	3520	176	8,6	1,38
Краснопільський	14	1714	122,4	8,0	0,94
Лебединський	12	2161	180,1	9,3	1,14
Липоводолінський	6	708	118	5,1	0,87
Недригайлівський	4	302	75,5	4,5	0,86
Охтирський	12	1924	160,3	5,6	1,08
Путивльський	3	370	123,3	7,1	0,94
Роменський	19	2577	135,6	7,4	0,93
Сумський	18	3290	182,7	5,2	1,10
Тростянецький	5	1115	223	3,7	0,84
Північний район	14	1161	82,9	4,5	0,60
Глухівський	11	1134	103,1	5,1	0,59
Середино-Будський	-	-	-	-	-
Кролевецький	3	27	9	3,8	0,60
Шосткинський	-	-	-	-	-
Ямпільський					

*Примітка. Таблицю складено за даними річних звітів сільськогосподарських підприємств Сумської області.

Порівняно низькі показники продуктивності буряківництва в північній агрокліматичній зоні області. Тут знаходиться 10% бурякосійних господарств, 4,8% площ, з яких зібрано урожай. Із 5 районів, які входять до складу цієї зони займаються буряківництвом тільки в Глухівському та Кролевецькому районах, індекс продуктивності буряківництва складає 0,59 і 0,60 відповідно. В цій зоні знаходиться тільки Воронізький цукровий завод, який розташований в Шосткинському районі. В 2005 р. на цьому заводі цукрові буряки не перероблялися через відсутність цукросировини, хоча завод має всі умови для переробки цукрових буряків. Тому треба відновити вирощування цукрових буряків поблизу Воронізького заводу. Для цього, необхідно в господарствах

Глухівського району збільшити площі посіві під цукровими буряками, відновити посіви цукрових буряків у Шосткинському районі.

В південній зоні знаходиться 90,0% бурякосійних господарств. На них припадає 95,2% площ, зайнятих під цукровий буряк. Середня площа, з якої зібраний урожай, тут складає 163,4 га. Отже, рівень ефективного використання природно-економічного потенціалу в цій зоні набагато вищий, ніж в північній.

При розміщенні посівів цукрових буряків враховується як ефективність буряківництва, так і віддаленість посівів від цукрових заводів. Найкраще ці фактори використовуються в південній агрокліматичній зоні, зокрема в її центральній і південно-східній частинах. В цій агрокліматичній зоні виробляється весь цукор Сумської області.

За індексом продуктивності тут виділяються м. Суми, Конотопський і Охтирський райони. В м. Суми і Конотопському районі □ найвищі індекси продуктивності (1,41; 1,38) і бурякоущільнення (14,5; 8,6). Тут знаходиться 5 цукрових заводів – Сумсько-Степанівський, Буринський, Низівський, Угроїдський, Великооктябрський. Це означає, що біокліматичний і економічний потенціали бурякосіяння використовується досить інтенсивно. Але, незважаючи на найвищу продуктивність буряківництва в умовах економічної кризи, обсяги виробництва тут також зменшуються.

Дані додатку Б.1 свідчать, що найвища частка посівних площ припадає на Конотопський (17,1%), Роменський (11,1%), Сумський (10,8%), Лебединський (8,5%), Краснопільський (7,8%), Білопільський (6,1%), і Охтирський (5,9%) райони. В цих районах під посівами цукрових буряків зайнято 67,3% площ.

Незначні площі посівів цукрових буряків (0,2-2,1% від загальних площ посівів) розміщені в Кролевецькому, Путивльському районах, які значно віддалені від сировинних зон цукрових заводів.

За останні роки на Сумщині спостерігається скорочення посівних площ під цукровими буряками (рис. 2.5). Воно властиве для всіх сільськогосподарських районів області. В 2005 р. порівняно з 1990 р. практично більш ніж наполовину скоротилися площі посівів цукрових буряків в

Сумському, Роменському, Краснопільському, Великописарівському районах, Більш ніж на дві третини □ в Білопільському, Буринському, Тростянецькому, Липоводолинському, Недригайлівському та інших районах (додаток Б.1).

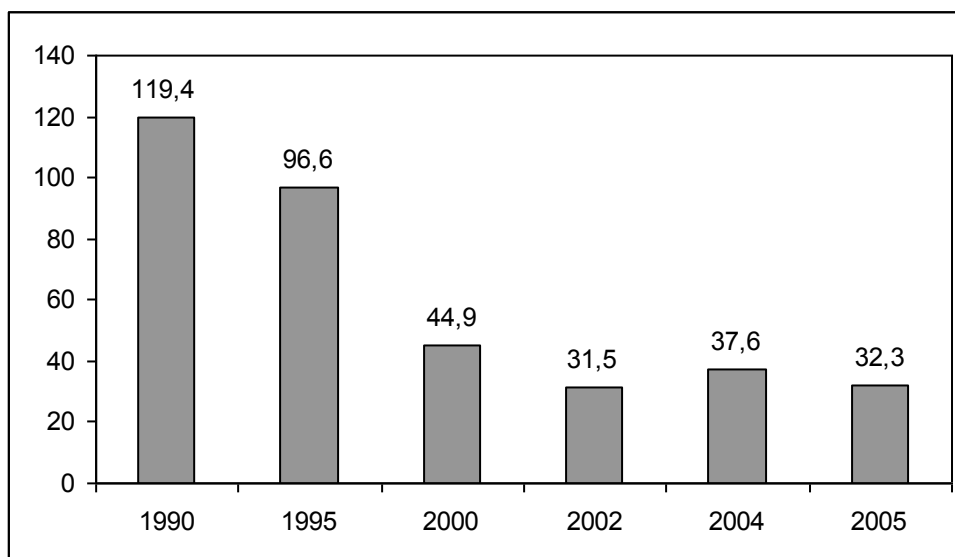

Рис.2.5. Динаміка площ під посівами цукрових буряків в Сумській області, тис. га

Про ведені дослідження свідчать про те, що розміщення буряківництва в області не потребує значного коригування, тому що райони, які займаються бурякосіянням, знаходяться в південній агрокліматичній зоні (Сумський, Білопільський, м. Суми, Буринський, Великописарівський, Конотопський, Лебединський, Охтирський), де розміщуються практично всі цукрові заводи області. Гострою залишається проблема забезпеченості цукрових заводів сировиною. Необхідно збільшити концентрацію цукрових буряків поблизу цукрових заводів. На жаль, ця проблема пов'язана із скороченням посівних площ під цукровими буряками і падінням урожайності, хоча агрокліматичні умови в даних районах не зумовлюють застосування особливої агротехніки.

В ринкових умовах досить складно управляти розміщенням виробництва цукрових буряків, тому що кожне господарство самостійно вирішує, яку продукцію йому слід виробляти, де її вигідно переробляти та продавати. Тому на сьогоднішній день спостерігається часткове "розмивання" сировинних зон цукрових заводів.

Варто зазначити, що сьогодні реформовані сільськогосподарські підприємства здебільшого зберегли риси багатогалузевої структури й розпорошеності виробництва. Саме це й стримує науково-технічний прогрес, гальмує інтенсифікацію виробництва та зростання його ефективності. Зменшення посівів буряків у загальній структурі посівних площ, невизначеність з оптимальною сировинною зоною і цукровими заводами створюють труднощі з впровадженням високопродуктивних гібридів, інтенсивних технологій виробництва цукросировини, що негативно впливає на економіку підприємства. Тому доцільно переглянути структуру посівних площ і збільшити питому вагу цукрових буряків у підприємствах, які мають сприятливі умови для їх виробництва і територіально розміщенні поблизу цукрових заводів, за рахунок скорочення інших трудомістких та економічно не вигідних культур. У структурі посівних площ оптимальне насичення сівозміни зерновими має становити 50%, цукровими буряками – 20%, кормовими культурами – 30%.

Таблиця 2.6

Розподіл районів Сумської області за розмірами посівних площ цукрових буряків в 1990-2005 рр.*

Розмір посівних площ, га	1990 р.		2005 р.	
	Кількість господарств	В % до всього	Кількість господарств	В % до всього
до 50 га	-	-	32	4,1
51-100	-	-	40	14,2
101-150	-	-	31	16,3
151-200	-	-	18	12,2
201-250	16	4,2	10	9,4
251-300	90	23,8	6	6,7
понад 300	272	72,0	19	37,1
Всього	378	100	156	100

*Примітка. Таблицю складено за даними річних звітів сільськогосподарських підприємств Сумської області.

Дані, які наведені в таблиці 2.6, свідчать про те, що в 1990 р. у 70% всіх сільськогосподарських підприємств області, які займалися вирощуванням цукрових буряків, було зайнято під цією культурою понад 300 га і лише 4% господарств вирощували їх на площі 250 га. На сучасному етапі маємо іншу ситуацію. Так, у 2005 р. всього 37,1% підприємств зберегли площі посівів понад

300 га, основна ж частина господарств (52,1%) мають площі посівів від 50 га до 200 га. Тобто в регіоні спостерігається деконцентрація виробництва цукросировини.

Оскільки цукровий буряк є малотранспортабельною культурою, то при її розміщенні важливу роль відіграють умови транспортування. Вони сприяють створенню спеціалізованих цукробурякових зон.

При забезпеченні цукрових заводів сировиною (цукровим буряком) важливим є те, що ці підприємства отримують сировину не з одного пункту, а з великої території сировинної зони, на відстані не більш, ніж за 70 км. Доставка коренів відбувається за допомогою автомобільного і залізничного транспорту. При транспортуванні неминучі втрати і псування коренів, тому максимальне скорочення відстані до пункту переробки цукрових буряків сприяє підвищенню продуктивності праці, зменшенню транспортних витрат тощо.

Розміщення посівів цукрових буряків тісно пов'язане з розвитком переробної промисловості. Цукрова промисловість в області представлена 7 заводами – відкритими акціонерними товариствами (ВАТ) “Сумсько-Степанівський цукровий завод”, “Низівський цукровий завод”, “Угроїдський цукровий завод”, “Буринський цукровий завод”, “Воронізький цукровий завод”, “Півненківський цукровий завод”, “Великооктябрьський цукровий завод”. Кожний з них має потужність переробки 2-3 тис. тонн цукрових буряків за добу.

Крім того, раціональне розміщення і концентрація посівів цукрових буряків пов'язані з покращенням сировинних зон цукрових заводів. Однак між ними та підприємствами з переробки не досягнуто збалансованості. Ефективність їх функціонування прямо пов'язана з раціональними розмірами і впорядкованістю сировинних зон, удосконаленням їхньої структури. Сировинні зони потрібно організовувати так, щоб цукрова сировина вироблялася в оптимальні строки та потрібних обсягах у спеціалізованих господарствах, розташованих неподалік від переробних підприємств.

Спеціалізація сільськогосподарського виробництва, як відомо, визначається за структурою товарної продукції. В структурі товарної продукції

сільськогосподарських підприємств області частка цукрового буряку за період 1996-2005 років скоротилась з 17,5 до 14,1% (табл. 2.7) .

Скорочення частки цукрових буряків в загальному обсязі товарної продукції зумовлене скороченням посівних площ під цією культурою. Так, площа посівів цукрових буряків за період з 1990 року по 2005 рік зменшилась з 119,4 тис. га до 32,3 тис. га, тобто в 3,7 раза, чисельність бурякосійних господарств при цьому зменшилась на 59%.

Така ситуація в області пов'язана з нестачею фінансових коштів у бурякосійних господарств на придбання насінневого матеріалу, матеріально-технічних ресурсів, відсутністю державного замовлення на закупівлю цукрових буряків. Цукровий буряк – це одна з трудомістких сільськогосподарських культур, яка потребує великих затрат праці і матеріально-технічних ресурсів. Тому при великих затратах цукрові буряки вирощувати не вигідно, що вказує на необхідність підвищення рівня інтенсивності їх виробництва.

Таблиця 2.7

Динаміка і структура товарної продукції сільськогосподарського виробництва в господарствах Сумської області*

Види продукції по галузях	1996 р.		2000 р.		2005 р.	
	тис. грн.	в % до разом	тис. грн.	в % до разом	тис. грн.	в % до разом
Рослинництво						
Всього	152754,9	39,8	222905	47,6	363274,2	54,8
в тому числі:						
зернові культури	63461,3	16,6	106905	22,8	228669,1	34,5
цукровий буряк	67143,8	17,5	64548	13,8	93174,4	14,1
соняшник	4585,1	1,2	9108	1,9	9867,7	1,5
овочі	2251,1	0,6	1082	0,2	1136,1	0,2
картопля	3323,8	0,9	1171	0,1	789,7	0,1
плоди і ягоди	427,6	0,1	143	0,03	435,7	0,06
інша продукція рослинництва	11562,2	3,0	39948	8,5	29201,4	4,4
Тваринництво						
Всього	230657,8	60,2	245751	52,4	299227,9	45,2
Разом	383412,7	100,0	468656	100,0	662502,1	100,0

*Примітка. Таблицю складено за даними Сумського обласного управління статистики за відповідні роки.

Слід зазначити, що в останні роки сільськогосподарські підприємства при визначенні спеціалізації враховують не тільки продукцію сільського

господарства, але й продукти її промислової переробки, зокрема молоко і цукор, який виробляється на давальницьких умовах. Це пояснюється тим, що умови реалізації продукції, які сприяють розвитку промислової переробки сільськогосподарської продукції в господарствах області, змінилися дуже істотно в сучасній практиці господарювання.

З року в рік в господарствах області відбувається скорочення посівних площ під цукровими буряками, що суттєво впливає на рівень спеціалізації господарств і в цілому області. В 2005 р. в структурі посівних площ частка цукрових буряків в сільськогосподарських підприємствах складала 6,1%, що практично в 1,4 раза менше, ніж в 1990 р. (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Динаміка структури посівних площ сільськогосподарських культур в господарствах Сумської області за 1990-2005 р.*

у відсотках

	Роки						
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2005
Вся посівна площа	100	100	100	100	100	100	100
Зернові та зернобобові культури	50,3	51,7	53,8	58,3	57,2	52,8	57,4
з них: пшениця	16,	12,4	17,5	18,9	20,9	7,4	23,0
жито	2,4	2,8	4,5	5,3	5,0	2,8	6,2
ячмінь	9,8	17,7	13,7	14,9	15,8	22,1	16,8
Технічні культури	11,9	11,5	10,0	8,9	8,7	12,9	12,0
у тому числі: цукровий буряк	8,8	7,9	5,0	5,0	4,4	6,0	6,1
соняшник	1,2	2,3	4,0	2,7	2,9	4,5	3,1
Картопля та овочево-баштанні культури	7,4	6,7	8,5	8,2	8,7	9,5	0,14
Кормові культури	36	40	29,8	26,9	27,6	27,3	23,4

*Примітка. Таблицю складено за даними Сумського обласного управління статистики за відповідні роки.

Щодо інших сільськогосподарських культур, то на Сумщині маємо зростання за аналізований період питомої ваги зернових культур та соняшнику. В той же час поряд з цукровими буряками зменшилась частка картоплі, овочевих і кормових культур.

Спеціалізація і концентрація виробництва – два взаємопов'язані і взаємообумовлені процеси. Концентрація в буряківництві – це зосередження площ посівів у великих масивах. Вона визначається в основному за такими показниками: валовим виробництвом, розміром площ посівів в господарстві і питомою вагою посівів в площі ріллі, або бурякоущільненням [190, с. 23-27].

Крім перерахованих показників, на процес концентрації виробництва цукрових буряків впливають біологічні вимоги до факторів життєвого циклу цукрових буряків, які визначають верхню межу концентрації виробництва цієї культури. На сьогодні вона в першу чергу залежить від стану матеріально технічної бази галузі.

Необхідно зазначити, що при розміщенні цукрових буряків в області допускаються недоліки, які позначаються на темпах розвитку цієї галузі. Так, багато господарств, які знаходяться поблизу цукрових заводів, не спеціалізуються на вирощуванні цукрових буряків, тобто їх виробництво не доведене до оптимальних розмірів.

Надмірна розпорошеність посівів у багатьох господарствах, низька питома вага цукрових буряків у структурі площ посівів і відсутність компактних сировинних зон поблизу цукрових заводів безумовно спричиняють зниження економічної ефективності виробництва цукрових буряків.

Вплив концентрації на урожайність і економічну ефективність виробництва цукрових буряків відображений в таблиці 2.9.

Дані рисунку 2.6 показують, що в господарствах з площею посівів цукрових буряків понад 300 га (господарства ТОВ АФ “Псьол”, Дослідне господарство АФ “Надія” Краснопільського району, СТОВ ім. Шевченка, СТОВ “Триднєве” Лебединського районів) їх урожайність в 2 рази вища, ніж в господарствах, де вона становить до 50 га, і відповідно менша, ніж в 2 рази собівартість 1 ц цукрових буряків.

Державний вищий навчальний заклад
"УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ"

State Higher Educational Institution
"UKRAINIAN ACADEMY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE"

З даних таблиці 2.9 видно, що прибутковими сільськогосподарськими підприємствам є господарства, в яких площі посівів під цукровими буряками становлять понад 300 га, прибуток на 1 га посіву – 1133,2 грн.

Близько 19% господарств практично виробляють 50% усього валового збору цукрових буряків в області. Отже, чим вище бурякоущільнення в господарствах, тим вища ефективність вирощування цукрових буряків.

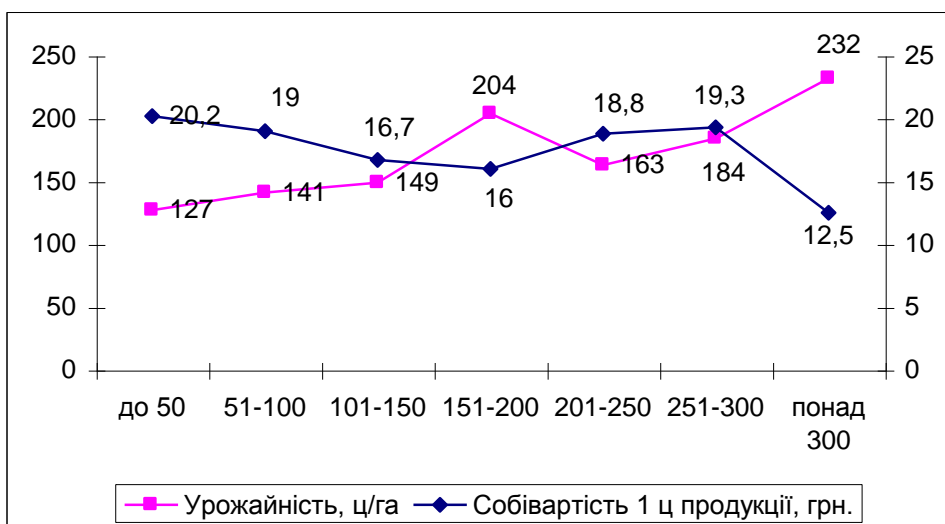

Рис. 2.6. Динаміка урожайності цукрових буряків (ц/га) і собівартості 1 ц продукції (грн.) за розмірами площ посівів (га)

В Сумській області середній рівень бурякоущільнення в 2005 р. склав 6,4%. В окремих господарствах бурякоущільнення коливається в межах 9-14,5% і перевищує середньообласний в 2,1 раза, але і в них спостерігається скорочення посівних площ. Така ситуація пов'язана в першу чергу з кризовим станом економіки і агропромислового комплексу України.

Отже, раціональне розміщення і концентрація площ посівів цукрових буряків поглиблюють спеціалізацію бурякосійних господарств, сприяють підвищенню економічної ефективності буряківництва.

2.3. Економічна оцінка вирощування цукрового буряка та ефективності виробництва цукру

За останні 14 років вітчизняна сировинна база цукробурякового підкомплексу України суттєво скоротилася. Так, в 2005 р. виробництво цукрових буряків в усіх категоріях господарств країни порівняно з 1991 р. зменшилось в 2,3 раза (табл. 2.10). Проведений аналіз свідчить, що зменшення валових зборів коренів цукрового буряку відбулося внаслідок істотного скорочення посівних площ в 2,3 раза, тоді як урожайність збільшилася на 15,7 ц/га, або на 6%.

Таблиця 2.10

Основні показники виробництва цукрових буряків в господарствах усіх категорій України і Сумської області 1991-2005 рр.*

Показники	1991 р.	1995 р.	1998 р.	2000 р.	2002 р.	2004 р.	2005 р.	2005 р. до 2000 р., %	2005 р. до 1991р., %
Україна									
Посівна площа, тис. га	1557,9	1475,0	1017,6	854,06	897,0	733,0	625,5	73,2	40
Валовий збір, тис. т	36168,1	29650,4	15522,6	13185,1	14452	16600,4	15620	118,5	43,2
Урожайність, ц/га	234	205	174	177	189	238	249,7	141	106
Сумська область									
Посівна площа, тис. га	116,6	99,3	51,2	45,3	37,0	44,1	32,3	71,3	27,7
Валовий збір, тис. т	2216,6	1658,0	763,4	772,8	706,1	795,7	528,3	68,4	23,8
Урожайність, ц/га	190,0	167,0	149,1	170,8	190,9	180,6	163,6	95,7	86,1

*Примітка. Таблицю складено за даними Сумського обласного управління статистики за відповідні роки.

Цукробурякове виробництво для Сумщини є традиційною галуззю, яка постачає на споживчий ринок цукор і цукристі продукти, а побічна продукція цукроваріння – важлива складова формування кормової бази тваринництва. Використовуючи створену технічну базу і нагромаджений досвід вирощування, область завжди була на вершині цукрової піраміди України. Вирощування

цукрових буряків і виробництво цукру були найбільш прибутковими й рентабельними галузями агропромислового комплексу області. Однак з 1991 р. в Сумській області, як і в Україні в цілому, спостерігаються скорочення посівних площ, зниження урожайності, зменшення виробництва цукрових буряків (табл. 2.10). Так, у 2005 р. посівні площі цукрових буряків в Сумській області розміщувалися на 32,3 тис гектарів, що на 28,7 % менше, ніж це було в 2000 р. та в 3,4 раза ніж у 1991 р. Найбільше скорочення цих площ відбулося в період 1990-1995 рр., що становило 20,2 тис. га, а в 1996-1999 рр. – 19,3 тис. га (рис. 2.4).

Валовий збір цукрових буряків в 2005 р. скоротився проти 1991 р. в 4,1 раза при скороченні урожайності цукрових буряків у 2005 р. на 13,9% порівняно з 1991 р. Отже, скорочення валового збору цукрових буряків відбулося в основному за рахунок значного скорочення площ посівів під цією культурою.

Підвищення економічної ефективності виробництва цукрових буряків в ринкових умовах неможливе без об'єктивного економічного аналізу різних факторів і умов, які впливають на нього.

Найбільш важливим натуральним показником економічної ефективності в буряківництві є урожайність. Урожайність цукрових буряків в областях України, які займаються їх виробництвом, характеризують дані, наведені в додатку Д.1. Їх аналіз показує, що середня урожайність цукрових буряків в Сумській області найменша серед інших областей України.

Як відомо, урожайність відображає культуру землеробства, якість і строки проведення технологічних операцій, забезпеченість господарств засобами виробництва. Чим краще вони забезпечені технікою, добривами, засобами захисту рослин, тим досконаліша технологія обробки, а, отже, повинна бути вищою урожайність і економічна ефективність вирощування цукрових буряків.

В цілому по Сумській області урожайність цукрових буряків залишається дуже низькою, тому що в нинішніх умовах придбання матеріально-технічних ресурсів (добрив, засобів захисту рослин, спеціалізованої техніки) внаслідок

нестачі фінансових коштів є проблемою і часто призводить до зниження економічної ефективності.

Проведений нами аналіз урожайності цукрових буряків за областями вирощування в Україні і адміністративними районами Сумської області показав, що в її рівнях спостерігаються значні розбіжності (додаток Д.2). Це пояснюється тим, що коливання урожайності обумовлені не тільки природними умовами, а також і рівнем агротехніки, культурою землеробства, організаційно-економічними умовами тощо.

Різде зниження урожайності цукрових буряків відбулося внаслідок погіршення фінансово-економічного стану господарств області, проявилось неможливістю вносити необхідну кількість органічних і мінеральних добрив під посіви. Останнім часом площі посівів заражаються хворобами, пошкоджуються шкідниками, що негативно позначається на схожості та урожайності цукрового буряку. Часто як посівний матеріал господарства використовують насіння невідомого походження.

Групування бурякосійних господарств за урожайністю в 1991-2005 рр. (табл. 2.11) показало, що в області збільшується частка господарств з урожайністю нижче 100 ц з 1 га. В 1991 р. таких сільськогосподарських підприємств було 16, зібрана площа цукрових буряків становила 3,9 тис га. В 2001 р. – відповідно 69 господарств і 2,5 тис. га, в 2005 р. □ 48 господарства і 5,7 тис. га. За аналізований період кількість господарств з урожайністю понад 200 ц/га зменшилась з 217 до 64, а площа, з якої зібрано врожай, скоротилася в 7 разів.

Вважаємо, що резерви підвищення урожайності цукрових буряків мають всі бурякосійні господарства Сумської області. Про це свідчать дані про рівень урожайності як в передових господарствах області, так і на сортодослідних ділянках. Так, у 2005 р. вищою від середньої по області урожайність цукрових буряків була в 9 районах області, найвища – у Великописарівському (274,9 ц/га), у Липоводолинському (272,1 ц/га), Сумському (261,8 ц/га), м. Суми (260 ц/га), , Конотопському (232,9 ц/га), Тростянецькому (205,1 ц/га) (додаток Д.2).

Найвищу урожайність цукрових буряків отримали ПСП “Сейм-1” – 659 ц/га, ПСП “Сейм- 4” – 399 ц/га, ТОВ АФ “Мрія” – 368 ц/га (Конотопський район), ТОВ АФ “Вікторія” Тростянецького району – 407 ц/га, ТОВ “Владана” Сумського району – 353 ц/га, СЗАТ ім. К. Маркса Путивльського району – 344 ц/га, СТОВ “Піщане” (м. Суми) – 262 ц/га (додаток В.1).

Таблиця 2.11

Групування бурякосійних господарств в Сумській області за урожайністю*

Урожайність, ц/га	1991* р.		2001 р.		2005 р.	
	Кількість господарств	Зібрана площа посіву цукрових буряків, га	Кількість господарств	Зібрана площа посіву цукрових буряків, га	Кількість господарств	Зібрана площа посіву цукрових буряків, га
до 100	16	3989	69	2476	48	5795
101-150	48	15813	175	6992	28	4657
151-200	97	33225	149	9939	16	4218
201-250	127	38766	116	10573	17	4351
понад 250	90	25086	121	10209	47	5344
Разом	378	116879	630	40189	156	24365

1991 р. * Колгоспи і радгоспи; з 2000 р. – сільськогосподарські підприємства усіх форм власності, включаючи фермерські господарства

*Примітка. Таблицю складено за даними Сумського обласного управління статистики за відповідні роки

Необхідною умовою підвищення економічної ефективності виробництва цукрових буряків є зростання продуктивності праці, тобто зниження затрат живої праці на одиницю продукції.

Вирішення цієї проблеми в буряківництві має велике значення тому, що в галузі висока трудомісткість виробництва продукції через низьку механізацію, недотримання технології вирощування.

Рівень продуктивності праці в буряківництві залежить в основному від урожайності і затрат на вирощування в розрахунку на 1 гектар (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Динаміка рівня продуктивності праці в буряківництві сільськогосподарських підприємств Сумської області*

Показники	1990* ¹ р.	1995 р.	2000* ² р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.
Затрати праці на 1 ц, людино-год.	0,5	1,0	1,5	1,5	1,2	1,2	1,1
Затрати праці на 1га, людино-год.	136,6	165,3	246,6	228,3	213,7	206,9	228,1
Урожайність, ц з 1га	249	167	171	191	182	181	216,3
Виробництво цукрових буряків на 1 людино-год., ц	0,14	0,17	0,68	0,68	0,83	0,86	0,9

*¹ У 1990 р. 1995 р. КСП і міжгосподарські підприємства

*² З 2000 р. сільськогосподарські підприємства, створені на базі реформованих КСП.

* *Примітка.* Таблицю складено за даними Сумського обласного управління статистики за відповідні роки

Наведені в таблиці 2.12 дані свідчать про те, що трудомісткість в буряківництві при низькій урожайності практично не зменшується, тому що на вирощування цукрового буряку витрачається багато ручної праці. Лише в 1990 р. в області отримана урожайність 249 ц/га, вища, ніж в 2005 р. Збільшення урожайності в 2002 р. на 20 ц/га порівняно з 2000 р. практично не перекрило затрат праці на одиницю продукції, а в 1990 р. порівняно з 2005 р. ці затрати зросли в 2,2 рази. Зниження затрат праці в буряківництві можливе за рахунок подальшої інтенсифікації галузі, що залежить від рівня механізації та організації виробництва, своєчасності виконання робіт з догляду за буряком, ефективності мінеральних добрив, які вносяться, природних та інших факторів. На сьогоднішній день поля дуже засмічені, оскільки скоротилося застосування засобів захисту рослин. Якщо в 1991 р. гербіцидами було оброблено близько 30% площ посівів цукрових буряків, то в 2005 р. вони становили близько 10%. Внесення мінеральних добрив в нормах згідно з рекомендаціями наукових установ (450 - 500 кг/га) через високу їх вартість для товаровиробників нереальне. Так, внесення мінеральних добрив під цукровий буряк на 1 га посіву в 2005 р. порівняно з 1990 р. зменшилося в 4,2 рази. Багато господарств перестали їх вносити, тому що не мають можливості придбати не тільки

матеріально-технічні ресурси (мінеральні добрива, хімічні засоби захисту рослин, техніку, запасні частини, паливно-мастильні матеріали), але й насіння.

Аналіз ефективності реалізації цукрових буряків (табл. 2.13) і (додаток Г.1) сільськогосподарськими підприємствами Сумської області показує, що, починаючи з 2005 р., при виробництві цієї продукції вони отримують збитки. Це пов'язано з тим, що собівартість вирощування цукрових буряків випереджає ріст реалізаційної ціни. Так, в 2005 р. повна собівартість 1 ц цукрових буряків в сільськогосподарських підприємствах склала 19,25 грн., а ціна реалізації □ 18,16 грн. за 1 ц.

Якщо в 1990 р. нерентабельно працювали бурякосійні господарства тільки Кролевецького району, то в 1996 р. – господарства Буринського, Путивльського, Роменського, Шосткинського, Ямпільського районів, а в 2005 р. – практично всі господарства, окрім сільськогосподарських підприємств м. Суми і Сумського, Великописарівського, Тростянецького, Конотопського районів (додаток Г.1).

Таблиця 2.13

Економічна ефективність реалізації цукрового буряку сільськогосподарськими підприємствами Сумської області у 1991-2005 рр*.

Показники	1991 р.	1995 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2004 р.	2005 р.
Кількість реалізованої продукції, ц	22177161	15617955	6226453	5307640	4573270	5631442	5278000
Повна собівартість, тис. грн.	148578	5038	64548	71731	60343,1	93174,4	101601,5
Виручено, тис. грн.	256750	7223	74639	76355	65158	81070,3	95848,5
Прибуток (+), збиток (-) – всього тис. грн.	108182	2185	10091	4624	4814,9	-12104,1	-5753
Ціна реалізації 1 ц., грн.	11,58	462,0	11,99	14,39	14,25	14,40	18,16
Рівень рентабельності, збитковості (-), %	72,8	43,4	15,6	6,5	8,0	-13,0	-5,7

*Примітка. Таблицю складено за даними Сумського обласного управління статистики за відповідні роки

Але ще в недалекому минулому бурякосійні господарства області від виробництва цукрових буряків отримували високі прибутки: наприклад, в 1991 р. рівень рентабельності складав 72,8%, а в 1995 р. – 43,4%. Це дає

підстави стверджувати, що на Сумщині є резерви підвищення конкурентоспроможності при вирощуванні цукрових буряків.

Однак, незважаючи на складну економічну ситуацію в цілому, в Сумській області є господарства, які вирощують цукрові буряки за інтенсивними технологіями. Завдяки цьому вони отримують високі врожаї і досить вагомі прибутки.

Це, зокрема, приватні сільськогосподарські підприємства “Сейм-1”, “Сейм-4” Конотопського району. В 2005 р. тут з площ посівів цукрового буряку 30 га і 50 га відповідно зібрано 19780 ц і 19932 ц продукції, а урожайність склала відповідно 659 ц/га і 399 ц/га, собівартість 1 ц – 16,5 грн. і 11,5 грн. рівень рентабельності – 118,5% і 119,3%.

Досить високою ефективністю відзначається товариство з обмеженою відповідальністю “Владана” Сумського району, яке в 2005 р. вирощувало цукрові буряки на площі 52 га і збирано 18346 ц при урожайності 353 ц/га. Собівартість 1 ц цукристих тут становила 8,75 грн., а рівень рентабельності – 171,3 %.

Отже, досвід передових господарств показує, що для того, щоб досягти значних результатів, потрібно дотримуватися всіх технологічних процесів, зокрема сівозмін в рослинництві, агротехнічних вимог, використовувати високоврожайні сорти насіння, застосовувати прогресивні прийоми використання органічних та мінеральних добрив.

Від створення умов для формування ефективного конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва залежить вся переробна промисловість і цукрова зокрема. Пояснюється це тим, що в сучасних умовах сільське господарство України є фінансовим донором інших галузей, зокрема переробної промисловості й торгівлі, тому що додана вартість, створена в аграрній сфері, потрапляє, насамперед, у ці сектори економіки. Такі умови повинна забезпечувати державна аграрна політика. Адже, якщо буде вирощено високоякісну та низької собівартості сировину, працюватимуть

прибутково переробні підприємства і випускатимуть конкурентоспроможну продукцію.

Негативний стан сировинної бази не може не позначитися на цукровій промисловості Сумщини. На жаль, нинішня ситуація в цукровиробництві характеризується як кризова. Її ознаки такі: катастрофічний спад виробництва цукру і цукрового буряку, високий рівень зносу основних виробничих фондів, неефективне функціонування системи кредитування цукровиробників.

Ситуаційний аналіз дає підстави стверджувати, що спад виробництва цукру в області є більш глибоким, ніж в цілому по Україні. Так, із 17 розташованих тут заводів нині працює лише 6.

У Сумській області діють посередницькі структури, які мають контрольні пакети акцій цукрових заводів, тобто в них сконцентрована вся фінансова діяльність цукробурякового підкомплексу. Ці структури встановлюють строки оплати за перероблену сировину та цукор, коригують умови типових договорів.

Так, ТОВ “Сумиагроцукор” контролює діяльність чотирьох цукрових заводів області – Буринського, Низівського, Сумсько-Степанівського та Півненківського, а ТОВ “ЮВС” – діяльність двох цукрових заводів Угрюдського і Великооктябрського.

Технічна оснащеність заводів Сумщини, як й інших українських заводів, відстає від сучасних потреб, не забезпечує в повній мірі раціонального використання і збереження цукрових буряків. Так, понад 22% технологічного обладнання цукрової галузі використовується більше 15 років, а майже третина – більше 20 років. Коефіцієнт зносу виробничого обладнання в цукровій промисловості на початок 2005 р. складав 41,9% (для порівняння в цілому в харчовій промисловості – 40,7%) (табл. 2.3). На виробничих потужностях усіх цукрових заводів регіону можна переробити від 1,75 тис. т до 2,6 тис. т сировини за добу. Однак через зменшення обсягів виробництва цукрових буряків навіть ці виробничі потужності недозавантажені. В результаті скорочується тривалість сокодобування, що негативно позначається на виробничо-технічних показниках цукрових заводів (табл. 2.14).

Завантаженість виробничих потужностей цукрових заводів у
Сумській області*

	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2005 р.
Кількість працюючих заводів	8	8	6	7	6
Середня тривалість сокодобування, діб	41	44	34	48	54
Завантаженість виробничих потужностей, %	45,6	48,9	37,8	53,3	60,0

* Таблицю складено за даними інспекції якості та формування ресурсів сільськогосподарської продукції Сумської облдержадміністрації.

Отже, в 2005 р. з можливих 90 робочих діб цукрові заводи працювали не більше 54 діб, а в 2002 р. – лише 34 доби. Короткий період сокодобування, який спостерігається в останні роки, зумовлює зниження рентабельності виробництва цукру. Чим довше працює завод, тим нижча собівартість кінцевої продукції. Крім того, тривалість сокодобування менше 30 діб не забезпечує цукровому заводу позитивні техніко-економічні показники діяльності. Виробничі потужності цукрових заводів за вказаний період найбільше були використані (на 60%) у 2005 р. Відзначене є результатом недостатньої інвестиційної діяльності підприємств цукробурякового підкомплексу. Аналіз свідчить, що в значній мірі скоротилися інвестиції в цукрову промисловість. Так, якщо 1991 р. вони склали 16362 тис. крб., то в 2004 р. – 335 тис. грн. Їх частка в загальному об'ємі інвестицій в харчову промисловість скоротилася за цей період на 32,3%, тобто з 33,1% в 1991 р. до 0,8% в 2005 р. (табл. 2.15). Тому для піднесення рівня інтенсивності цукровиробництва в області конче потрібні інвестиції

Таблиця 2.15

Інвестиції в основний капітал підприємств цукрової промисловості Сумської області (в цінах відповідних років)

	Роки							
	1991 ¹	1993 ¹	1995 ²	1997	1999	2001	2002	2005
Інвестиції в основний капітал підприємств харчової промисловості – всього, тис. грн.	49483	38951	1726429	18453	51162	51681	61873	67494
В % до попереднього року (співставні ціни)	-	-	-	85,4	171,4	97,1	165,9	86,7
В тому числі: в цукрову промисловість	16362	16893	30774	2488	1139	3963	2188	335
В % до попереднього року (співставні ціни)	-	-	-	45,8	44,1	121,7	13,7	12,0
В % до загального обсягу інвестицій в харчову промисловість	33,1	43,4	1,8	13,5	2,2	7,7	3,5	0,8

1991¹, 1993¹ - тис. крб., 1995² – млн. крб.

* *Примітка.* Таблицю складено за даними Сумського обласного управління статистики за відповідні роки.

Важливим показником результативності виробництва й переробки цукрових буряків є вихід цукру. Вихід цукру – величина непостійна і залежить від якості цукросировини, що зумовлюється не тільки умовами вирощування, а й організацією виробничих процесів у сфері сільського господарства. Внаслідок специфіки цукробурякової галузі коливання урожайності цукрових буряків спричиняють суттєві відхилення від середнього рівня виробництва цукру, що безпосередньо позначається на економічному стані цукрових заводів. Стан технологічного обладнання відповідно впливає на техніко-економічні показники виробництва. Наприклад, на такий показник, як вихід цукру-піску із коренів цукрових буряків, крім інших факторів, значно впливає і стан основних фондів цукрової промисловості. В останні роки вихід цукру із цукрових буряків в Сумській області складає 12-13% (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Основні показники заготівлі та переробки цукрових буряків на заводах
Сумської області в 2002-2005 р.*

Заводи	Роки	Прийнято сировини, тис. т	Перероблено сировини, тис. т	Вироблено цукру, тис. т	Втрати сировини при зберіганні		Цукристість, %	Вихід цукру, %
					тис. т	%		
Буринський	2002	112,1	110,0	15,4	2,2	2,0	17,0	13,97
	2003	184,5	174,7	21,4	9,8	5,3	15,8	12,25
	2004	124,3	122,2	16,3	2,1	1,7	16,1	13,35
	2005	53,7	52,8	7,3	0,8	1,6	17,4	13,96
Сумсько-Степанівський	2002	113,3	111,0	14,4	2,3	2,0	16,9	13,00
	2003	88,8	86,8	10,2	2,0	2,0	15,9	11,73
	2004	69,4	68,1	8,6	1,3	2,3	15,7	12,67
	2005	24,3	23,7	3,2	0,6	2,6	16,4	13,31
Велико-октябрьський	2002	117,0	114,8	14,8	2,2	1,9	16,3	12,89
	2003	143,9	138,5	16,1	5,4	3,8	15,6	11,61
	2004	175,6	168,4	20,3	7,2	4,1	15,5	12,04
	2005	214,9	206,4	25,7	8,5	4,0	16,2	12,48
Низівський	2002	74,9	73,5	10,2	1,4	1,7	16,9	13,83
	2003	83,6	82,5	10,5	1,1	1,3	16,1	12,50
	2004	92,8	90,5	11,2	2,3	2,5	16,0	12,30
	2005	19,9	19,1	2,6	0,8	4,0	17,2	13,78
Півненківський	2002	76,0	73,1	8,9	2,9	3,8	15,8	12,25
	2003	93,0	92,2	11,4	0,8	0,9	15,8	12,34
	2004	114,9	112,6	14,8	2,3	2,0	15,9	13,15
	2005	45,4	44,1	6,1	1,3	2,8	17,1	13,92
Угроїдський	2002	44,8	43,0	4,5	1,8	4,0	15,5	10,50
	2003	53,6	51,6	5,7	2,0	3,7	14,8	11,31
	2004	83,1	80,1	9,4	3,0	3,6	15,6	12,09
	2005	121,8	115,4	14,0	6,3	5,2	15,8	12,35
По області	2002	538,1	525,4	68,2	7,8	2,6	16,5	13,00
	2003	647,4	626,3	75,3	3,5	2,8	15,7	11,94
	2004	660,1	641,9	80,6	3,0	2,7	15,8	12,63
	2005	480,1	461,6	59,1	18,4	3,8	16,4	12,86

*Таблицю складено за даними інспекції якості та формування ресурсів сільськогосподарської продукції Сумської облдержадміністрації.

Вихід цукру з сировини знижується з погіршенням якості буряків при тривалому зберіганні та порушенні технології цукроваріння. Повного вилучення цукру з бурякосировини не може бути, оскільки частина його залишається в подрібненій жомовій масі (до 1-1,2%), частина (до 2,5%) перетворюється в мелясу, спостерігаються також фізичні втрати цукру протягом технологічного циклу.

Дослідження свідчать, що цукристість цукрових буряків була найвищою у 2002 р. на Буринському цукровому заводі (17%) та в 2005 р. (17,2%). Аналіз

цукристості доводить те, що цей показник відповідає базисній цукристості, в 2005 р. він по області склав 16,36%. Цукристість в свою чергу впливає на ціну сировини. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 2 червня 2000 р. № 688 для визначення мінімальних цін на цукрові буряки у разі відхилення їх цукристості від базисної, що становить 16%, здійснюється перерахунок.

При виробництві цукру велике значення має якість сировини, яка надходить на переробку, зокрема її цукристість і забрудненість. Базисна цукристість цукрових буряків становить 16%, забрудненість зеленою масою не повинна перевищувати 3% [128].

Найбільший обсяг сировини протягом аналізованого періоду надходив на Буринський і Великооктябрський цукрові заводи, що забезпечило збільшення виробництва цукру (табл. 2.16). У 2005 р. значний обсяг цукрових буряків переробив Великооктябрський завод – 214,9 тис. т, який виробив 25,7 тис. т цукру. Найменше перероблено цукрових буряків на Сумсько-Степанівському й Низівському заводах, які в 2005 р. отримали лише 3,1 і 2,6 тис. т цукру відповідно.

З даних, наведених на рисунку 2.7, видно, що виробництво цукру-піску на Сумщині скорочується з 1995 р. Найменше було отримано цукру в 1999 р. і в 2002 р. відповідно \square 76,5 тис. т і 68,4 тис. т. В 2005 р. порівняно з 1990 р. виробництво цукру зменшилось в 6 разів, або на 83,5%, а порівняно з 1995 р. у 3,1 раза (68,5%) (додаток Е.1). Як бачимо, переважно весь цукор за період дослідження вироблено було із цукрових буряків. Лише в окремі роки (1990 р. і 2001 р.) в області переробляли імпортований тростниковий цукор-сирець, частка якого до загального обсягу виробництва складала відповідно 9,1% і 21,2% до загального обсягу виробництва.

Отже, проблеми недовантаження цукрових заводів сировиною, скорочення тривалості сокодобування, зростаючі втрати у процесі переробки та зберігання цукрових буряків внаслідок застарілих технологій переробки призводять до катастрофічного стану на цукрових заводах.

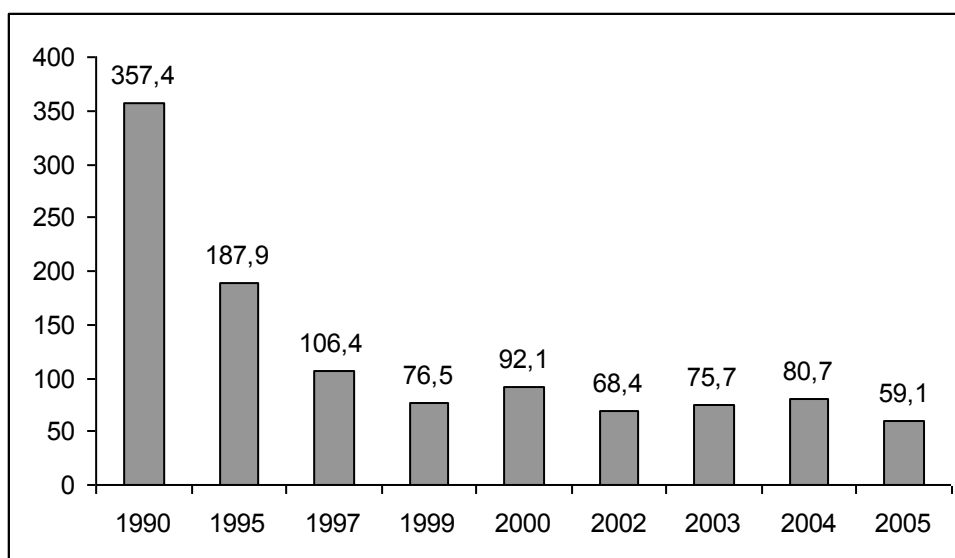

Рис. 2.7. Динаміка виробництва цукру-піску (тис. т) в Сумській області за 1990-2005 рр.

Низький коефіцієнт використання виробничих потужностей заводів спричиняє високу собівартість цукру та побічних продуктів, в результаті чого продукція стає неконкурентоспроможною. За підрахунками фахівців, для забезпечення рентабельного виробництва цукрових буряків необхідно запровадити механізм дотації з державного бюджету як мінімум 30 грн. на тонну цукрових буряків, які б надійшли на цукрові заводи за квотою для внутрішнього ринку.

Основні показники конкурентоспроможності цукрових заводів при виробництві цукру-піску в Сумській області наведені в таблиці 2.17.

Як видно з даних таблиці 2.17, основні показники конкурентоспроможності цукру мають тенденцію до зниження. Це пов'язано з зниженням техніко-технологічного рівня внаслідок фізичного та морального зносу засобів виробництва.

Виробнича потужність цукрових заводів Сумщини становить у середньому 2 тис. т цукрових буряків за добу. При оптимальному періоді роботи 90 діб 6 цукрових заводів області здатні переробити за добу 12 тис. т цукрових буряків. За увесь період роботи один цукровий завод може переробити 1080 тис. т сировини.

Таблиця 2.17

Основні показники конкурентоспроможності цукрових заводів при виробництві цукру-піску в Сумській області 1996-2005 рр.

Назва заводів	1996 р.			2000 р.			2005 р.		
	Собівартість 1т, грн.	Реалізаційна ціна, 1 т, грн.	Рівень рен- табе- ль- ності, %	Собівартість 1т грн	Реалізаційна ціна, 1 т, грн.	Рівень рен- табе- ль- ності, %	Собівартість, 1 т, грн.	Реалізаційна ціна, 1 т, грн.	Рівень рен- табе- ль- ності, %
Велико-октябрьський	1038,9	823,4	-8,0	1902,6	1702	-23,1	2232,2	2390,1	1,7
Півненківський	1283,8	743,2	-21,0	1625,0	1524,4	-4,2	2060,0	1988,2	-3,4
"Сумсько-Степанівський	1151,2	924,5	-4,0	1862,0	1702	-16,3	1877,4	2370,0	3,6
Угроїдський	1124,8	825,6	-10,5	1613,0	1667,0	0,6	2027,5	2132,2	0,8
Буринський	1138,4	942,5	-3,0	1757	1699,0	-3,2	2017,7	2345,9	1,9
Воронізький	862,4	963,4	5,8	1732,0	1629,2	-19,7	-	-	-
Низівський	1173,2	743,2	-13,7	1726,9	1667,0	-27,9	1969,3	2350,2	2,8

*Примітка. Таблицю складено за даними Сумського обласного управління статистики за відповідні роки.

Для повного завантаження цукрових заводів сировиною за існуючою урожайністю 216,8 ц/га та досягнутого рівня концентрації посівів цукрових буряків потрібно збільшити посівні площі до 59,7 тис. га, тобто на 15,6 тис. га. Вирішити цю проблему можна, переглянувши структуру посівних площ у напрямі збільшення частки цукрових буряків у господарствах із сприятливими умовами вирощування і розмістивши поблизу цукрові заводи. Також необхідно відновити вирощування цукрових буряків поблизу Воронізького цукрового заводу, тому що він має всі техніко-економічні умови для переробки цукрових буряків. У структурі посівних площ оптимальне насичення сівозміни цукровими буряками становить 20%.

Завдання полягає в тому, щоб у регіонах, де земельні масиви господарств розміщені поблизу цукрових заводів, визначити раціональний рівень концентрації й оптимальний розмір посівних площ цукрових буряків і з урахуванням цього сформувані сировинні зони заводів. Основною метою є збереження існуючого потенціалу цукробурякового підкомплексу Сумської

області, а саме господарств, які займаються вирощуванням цукрових буряків, і 6-ти цукрових заводів, які залишилися.

Основні напрями щодо збереження існуючого потенціалу цукробурякового підкомплексу регіону знайшли своє відображення в обґрунтуванні стратегії ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу в регіоні п. 3.1. дисертаційного дослідження.

Аналіз сучасного стану та ефективності розвитку цукробурякового підкомплексу в Сумській області показав, що в цукробуряковому підкомплексі назріла необхідність пошуку нових відповідних сучасним реаліям методологічних і методичних підходів до забезпечення успішного довгострокового розвитку – розробки ефективної стратегії розвитку підкомплексу.

Державний вищий навчальний заклад
"УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ"

State Higher Educational Institution
"UKRAINIAN ACADEMY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE"

Висновки до розділу 2

1. На основі вищевикладеного можна зробити висновок про те, що Сумщина має сприятливі агрокліматичні умови для вирощування цукрових буряків. За обсягами виробництва цукру з цукрових буряків раніше область займала одне з провідних місць України. Цукробуряковий підкомплекс був і повинен надалі залишатися для області стратегічним об'єктом – базою для багатьох галузей харчової промисловості, таких як спиртова, кондитерська, лікєро-горілчана, дріжджова, хлібопекарська та ін., а головне □ джерелом одного з необхідних продуктів харчування – цукру.

2. Цукрові заводи Сумської області в минулому мали потужності, що дозволяли виробляти 325 тис. т. цукру за рік при внутрішньому споживанні 100 тис. т. Проте обмежена наявність сировини і відповідний фінансовий стан галузі призвели до того, що в області працюють на сьогодні лише 6 заводів. На жаль, затяжна соціально-економічна криза негативно вплинула як на сільське господарство в цілому, так і на цукрову промисловість. Якщо площа посівів цукрових буряків в 1990 р. була 119,4 тис. га, то в 2005 р. вона зменшена до 32,3 тис. га. Зменшення площ вирощування та урожайності цукрових буряків призвело до різкого зниження виробництва в області цукру-піску. На зменшення обсягів виробництва цукру в останні роки вплинули такі фактори: відсутність сучасної матеріально-технічної бази; складний фінансовий стан; порушення обґрунтованих технологій вирощування; відсутність механізмів регулювання ринкового середовища; незадовільний стан розрахунків за здану цукрову сировину; функціонування затратного механізму господарювання, зниження рівня конкурентоспроможності підприємств цукрової промисловості; припинення державного фінансування розвитку галузі; відсутність законодавчої бази, яка б відображала інтереси аграрників і науково обґрунтованої стратегії розвитку цукробурякового підкомплексу на регіональному та державному рівнях.

3. Аналіз спеціалізації і концентрації виробництва в підприємствах цукробурякового підкомплексу, особливо бурякосійних господарств області,

показав, що розміщення підприємств переробної промисловості залежить насамперед від просторової локалізації і насиченості їх сировинної бази, оскільки в структурі витрат галузі на виробництво продукції частка матеріальних витрат займає 84,4 %. Кількісні і якісні характеристики сировинної бази обумовлюють основні техніко-економічні показники діяльності переробних підприємств різних форм власності і господарювання. Обсяг, якість сільськогосподарської продукції, що надходить на промислову доробку й переробку, багато в чому визначає асортимент продуктів харчування, впливає на ритмічність діяльності підприємств, рівень використання їх виробничих потужностей, собівартість продукції, прибуток і рентабельність підприємств. Отже, аналіз спеціалізації і концентрації підприємств цукробурякового підкомплексу свідчить про те, що в області є можливості для сталого розвитку цукробурякового виробництва. Особливо це стосується виробництва цукрових буряків на основі системно-структурного аналізу діяльності бурякосійних підприємств регіону. Визначено шляхи підвищення економічної ефективності концентрації бурякосіяння у регіоні, які полягають в наступному: здійснена оцінка рівня ефективності буряковиробництва у всіх районах і бурякосійних господарствах області за допомогою показника інтегрального індексу продуктивності, в якому нашли своє відображення ґрунтово-кліматичні і організаційно-технологічні фактори; здійснене комплексне групування сільськогосподарських підприємств області за розміром посівних площ (додаток В.1 і таблиця 2.9). Були зроблені такі висновки: цукровий буряк доцільно вирощувати в південній агрокліматичній зоні, зокрема в її центральній і південно-східній частинах. За індексом продуктивності тут виділяються м. Суми, Конотопський і Охтирський райони. В м. Суми і Конотопському районі найвищі індекси продуктивності (1,41; 1,38) і бурякоущільнення (14,5; 8,6). Тут знаходиться 5 цукрових завод – Сумсько-Степанівський, Буринський, Низівський, Угроїдський, Великооктябрський. Це означає, що біокліматичний і економічний потенціали бурякосіяння використовуються досить інтенсивно.

4. Як свідчить аналіз, характерною особливістю бурякосійних господарств і цукрових заводів є недостатня конкурентоспроможність виробленої продукції. Це пов'язано із зниженням техніко-технологічного рівня внаслідок фізичного та морального зносу засобів виробництва. Як відомо, конкурентоспроможність будь-якого виробництва і, зокрема, цукробурякового знаходиться в прямій залежності від його техніко-технологічного забезпечення.

Основою цукробурякового виробництва має бути високопродуктивна технологія, тому що на сьогодні цілком зрозуміло, що без сучасної технології вирощування цукрових буряків не може бути ефективним.

Оцінка основних показників конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва Сумської області в цілому показала, що вони мають стійку тенденцію до зниження. Так, урожайність цукрових буряків з 1 га посівної площі 2005 р. складала 163,6 ц/га, або 65,8% урожайності 1990 р., рівень збитковості виробництва цукрових буряків склав 5,3%. В останні роки через порушення технології збирання, транспортування і зберігання цукрових буряків простежується зниження цукристості коренеплодів з 16,4% в 2005 р. проти 17% в 1990 р. Зазначені показники негативно відбилися і на ефективності роботи цукрової галузі. Так, в 2005 р. порівняно з 1990 р. виробництво цукру скоротилося в 6 разів, вихід цукру 2005 р. склав 12,86%.

Аналіз таких негативних тенденцій в основних показниках роботи цукробурякового підкомплексу дає підстави для обґрунтування стратегії ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу в регіоні. Це можливо за умов поєднання всіх чинників, які впливають на дану галузь. На нашу думку, це – підвищення цукробурякового виробництва в найбільш сприятливих природно-економічних умовах, спеціалізація бурякосійних господарств та їх концентрація біля цукрових заводів, ефективне використання матеріальних ресурсів, посилення інтеграційних процесів в системі “вирощування цукрових буряків – переробка – реалізація цукру”, впровадження у виробництво нових об'єктів інновацій.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ

3.1. Обґрунтування стратегії ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу

Одним з найбільш актуальних завдань розвитку економіки України в ринкових умовах є створення умов ефективного функціонування суб'єктів господарювання. При цьому дуже важливо створити сприятливі умови для вітчизняного цукровиробництва, удосконалити організаційні і структурні відносини в галузі, економічні зв'язки і методи управління.

Як свідчать експерти, сьогодні в більшості українських підприємств вагомим кризоутворюючим чинником є неналежний рівень уваги стратегічному плануванню, концентрації зусиль на вирішенні поточних завдань та оперативного управління. Отже, практичне розв'язання проблем, пов'язаних з необхідністю забезпечення ефективної роботи господарюючих суб'єктів цукробурякового підкомплексу не тільки сьогодні, але й у перспективі залежить від рівня освоєння методології і методів стратегічного управління.

Поняття “стратегія” в управлінні підприємством як соціально-економічною системою традиційно це – довгостроковий комплексний план дій керівництва з відповідним колективом, спрямований на досягнення чітко визначених цілей, і ґрунтується на реальних можливостях організації з огляду на умови, в яких вона функціонує.

Тому ми вважаємо принциповим лише один момент у визначенні стратегії в контексті досліджуваної проблеми, а саме те, що в нашому випадку розглядається не стратегія як загальна економічна категорія, а її окремий тип – стратегія ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу.

Перш, ніж наводити визначення стратегії ефективного розвитку цукробурякового підкомплексу, звернемо увагу на те, що її значною мірою

формують чинники, які впливають безпосередньо або опосередковано на розвиток підкомплексу, обумовлюючи його організаційно-економічну специфіку, а саме:

- наявність та діяльність підприємств і організацій, які входять до складу цукробурякового підкомплексу, їх взаємовідносини між собою, увага до них з боку держави і місцевих органів влади;
- природно-кліматичні фактори, які притаманні окремому регіону і значною мірою визначають специфіку цукробурякового підкомплексу та зумовлюють основні напрямки його розвитку. Особливо це стосується природних ресурсів, відсутність або наявність яких здатна сформувати основні напрямки розвитку підкомплексу, окреслити сукупність заходів щодо їх реалізації;
- поглиблення інтеграційних процесів в системі “вирощування цукрових буряків – переробка – реалізація цукру”;
- наявність матеріальних і фінансових ресурсів для функціонування та подальшого розвитку складових цукробурякового підкомплексу.

Це далеко не вичерпана множина факторів, які впливають на формування стратегії. Однак наведений перелік є сукупністю тих змінних, які певною мірою визначають і враховують достатній рівень ефективності функціонування та розвитку цукробурякового підкомплексу.

Отже, в широкому розумінні під стратегією ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу слід розуміти комплексний план заходів, який інтегрує основні цілі підприємств підкомплексу, норми і дії в єдине ціле, допомагає стабілізувати та підвищити виробництво шляхом координації і розподілу ресурсів суб'єктів господарювання підкомплексу, з метою кращого задоволення потреб споживача в продукції.

Основними елементами визначення стратегії ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу є предмет, об'єкт, суб'єкт та принципи побудови.

Предметом стратегії ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу є система взаємозв'язків та взаємовідносин між суб'єктами господарювання підкомплексу (цукровими заводами, бурякосійними підприємствами та ін.) і державою, підприємствами цукробурякового підкомплексу і конкурентами тощо.

Об'єктом є сукупність організаційно-економічних процесів у підприємницькій діяльності суб'єктів підкомплексу, яка спрямована на отримання прибутку на основі поєднання індивідуальної і суспільної вигоди на засадах самостійності, ризику, відповідальності та інноваційності.

Суб'єктами стратегії є підприємства (бурякосійні господарства, цукрові заводи, підприємства з реалізації цукру та ін.), держава, з тією відмінністю, що інтереси суб'єктів господарювання підкомплексу представлені безпосередньо, а інтереси держави – опосередковано, через різноманітні інститути.

Принципи побудови стратегії ефективного розвитку цукробурякового підкомплексу регіону повинні відображати як тактичні, так і стратегічні вектори. Частина їх може бути постійною, тобто не змінюватись впродовж реалізації стратегії або деякого періоду часу. Інші можуть мати кон'юнктурний характер, тобто коригуватися залежно від ситуації.

Нами пропонується розглядати такі принципи побудови стратегії ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу:

- принцип взаємозв'язку стратегії ефективного розвитку цукробурякового підкомплексу регіону та стратегії розвитку країни в цілому;
- принцип визнання пріоритетності національних інтересів перед регіональними. Розвиток даної стратегії має бути спрямований на зміцнення держави, збереження її цілісності, забезпечення комплексності сталого розвитку, національної безпеки країни;
- правовий принцип. Суб'єкти цукробурякового підкомплексу повинні працювати винятково в рамках діючого правового поля і активно впливати на його формування з метою реалізації власних інтересів. При цьому держава формує правове поле для суб'єктів господарювання,

здійснює функцію управління за допомогою економічних і адміністративних методів;

- принцип урахування певних умов, спрямованих на підвищення ефективності стратегії розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу, зокрема необхідність здійснення аналізу сучасного стану підприємств підкомплексу, вибір напряму діяльності підприємств у відповідності з проведеним аналізом, регламентація стратегії у програмних документах регіонального рівня;
- принцип регіонального розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу;
- принцип узгодженості або партнерства, який полягає у тісній співпраці усіх складових цукробурякового виробництва, спільному визначенні цілей розвитку, а також ступеня відповідальності кожного з учасників за те, що прибуток між ними повинен розподілятися пропорційно до понесених затрат;
- принцип програмно-цільового підходу до розробки стратегії ефективного розвитку підприємств підкомплексу, здійснення сукупності планових, організаційних, економічних, інформаційних заходів, які дозволяють спрямовувати діяльність різних суб'єктів цукробурякового підкомплексу на досягнення поставленої мети.

Слід зазначити, що в мінливому середовищі стратегія сама по собі не виступає чинником успіху, не гарантує виживання та успішного розвитку, а зумовлює певне осмислення діяльності підприємств цукробурякового підкомплексу. Світовий досвід свідчить, що успіху досягають ті господарюючі суб'єкти, чиї стратегії зорієнтовано на використання внутрішнього потенціалу для зовнішнього оточення, а не просто на пристосування до цих змін.

Розробка ефективної стратегії розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу спрямована на збереження існуючого цукробурякового потенціалу регіону. Основним завданням цієї стратегії є стабілізація рівня

виробництва цукросировини і цукру, створення передумов для оптимального функціонування галузі в майбутньому.

Аналіз другого розділу дослідження і власні міркування дали можливість побудувати алгоритм ефективної стратегії розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу (рис.3.1).

Рис. 3.1. Алгоритм ефективної стратегії розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу

Послідовність процесу розробки ефективної стратегії розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу зведено до чотирьох блоків: аналіз та діагностика; прогнозування; реалізація; оцінка та контроль.

Розробка стратегії ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу в основному пов'язана з підприємницькою діяльністю із врахуванням впливу ринкових факторів, грамотним аналізом підприємств цукробурякового підкомплексу, а також здійсненням прогнозних розрахунків та оцінки майбутніх показників діяльності підприємств підкомплексу.

Кінцевим блоком є оцінка та контроль, тобто порівняння досягнутих результатів із запланованими.

Отже, стратегічне управління в цукробуряковому підкомплексі можна розглядати як сукупність специфічних процесів прийняття управлінських рішень щодо формування мети та визначення завдань підкомплексу, вибору стратегій його діяльності та використання ресурсів в ринковому середовищі, що забезпечують реалізацію цих стратегій.

В сучасних умовах розробка стратегії неможлива без застосування прогнозного підходу, який є важливим інструментом при розробці ефективної стратегії розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу, створює передумови для індикативного планування.

Прогнозування розвитку цукрової галузі важливе тому, що, по-перше, в період кардинальних економічних перетворень воно підвищує дієвість державної і регіональної політики в галузі цукрового виробництва, по-друге, може стати базою, за допомогою якої буде налагоджено конструктивне співробітництво між різними сегментами цукробурякового підкомплексу – виробниками насіння і цукрових буряків, науковцями, постачальниками сільськогосподарської техніки, іншими зацікавленими структурами. Взаємодія держави із зазначеними підрозділами буде сприяти формуванню загального бачення перспектив і проблем, які виникають в цукровій галузі, і усуненню протиріч між ними.

Прогнозування дозволяє також вживати превентивні заходи щодо ефективного функціонування цукробурякового підкомплексу в умовах обмежених трудових, енергетичних та інших природних ресурсів, що використовуються при виробництві цукру.

Результати, які отримані при проведенні прогнозування, сприяють подоланню ілюзій про швидкі масштабні зміни в промисловості, глибокому розумінні складності завдань як технічної, так і екологічної безпеки виробництва, які необхідно вирішити.

Прикладна цінність прогнозування визначається тим, наскільки в ньому відображається зв'язок минулих досягнень з елементами майбутнього розвитку. Це дозволяє на основі аналізу минулих і майбутніх відносин отримати необхідну інформацію для розробки поточних державних заходів, які спрямовані на підвищення ефективності роботи цукробурякового підкомплексу.

На сучасному етапі розробка пріоритетних напрямів розвитку галузі за допомогою прогнозних оцінок може здійснюватися з метою виявлення результатів діяльності цукробурякового підкомплексу в жорстких умовах конкурентної боротьби. Ефективність цієї діяльності залежить від здатності підкомплексу нарощувати і активно використовувати організаційні, технічні, маркетингові та інші інноваційні можливості.

Прогноз повинен враховувати пропорційний розвиток сировини і переробних підрозділів цукробурякового підкомплексу, визначати напрями і засоби для реалізації запланованих заходів з розвитку галузі. При розробці основних параметрів прогнозування необхідно особливу увагу приділяти питанням розвитку науки та техніки для того, щоб основні напрями науково-технічного прогресу були затребувані і забезпечували динамічний розвиток промисловості.

При розробці цільових програм необхідно враховувати потреби в цукрі не тільки регіонів, які виробляють цукор, але і держави в цілому, а також матеріально-технічні можливості і рівень спеціалізації виробництва окремих регіонів і зон бурякоущільнення.

Розробку цільових програм в цукробуряковому підкомплексі доцільно здійснювати таким чином:

На першому етапі необхідно створити сприятливі умови виробникам, переробникам та інвесторам для стимулювання їх ефективної участі у вирішенні поставленої проблеми, підготувати нормативно-правову та технологічну базу, а також реалізувати ряд важливих проектів. Складовою цих заходів повинні стати аналітично-оціночні роботи, що визначають державні і регіональні пріоритети, дослідження кон'юнктури ринку щодо сировини та потреб у продукції, в міру здійснення комплексу науково-технічних і маркетингових досліджень, організаційних та виробничих заходів.

На другому етапі необхідне запровадження інноваційно-інвестиційних методів господарювання в підкомплексі, які забезпечать зростання обсягів виробництва продукції, використання відходів як вторинної сировини, зменшення обсягів їх утворення та негативного впливу на навколишнє природне середовище, подальший розвиток і вдосконалення системи поводження з відходами, тиражування найбільш ефективних проектів щодо їх використання відходів та застосування ресурсозберігаючих технологій.

На третьому етапі передбачається широке впровадження маловідходних технологій, перехід до замкнених циклів ресурсоспоживання, а також формування нової промислової ідеології. Тобто вже на стадії проектування виробництва продукції передбачаються заходи щодо забезпечення утилізації або видалення відходів, які будуть утворені в процесі виробництва та експлуатації продукції [44].

Основним завданням цих програм є забезпечення високих темпів підвищення продуктивності праці при виробництві цукрових буряків і цукру, удосконалення системи управління та інтенсифікація інтеграційних процесів в процесі структурної перебудови галузі, а також врахування їх при складанні прогнозів.

Програма розвитку виробництва цукрових буряків в Сумській області передбачає два шляхи виходу галузі з кризи: 1) за рахунок поступового

збільшення площ посівів до 40 тис га в 2010 році і 2) підвищення середньої по області урожайності цукрових буряків до 350 ц/га [149]. При збільшенні площ посівів цукрового буряка слід урахувати, що для проведення робіт в оптимальні строки навантаження на техніку не повинно перевищувати, а саме: на культиватор – 60 га, сівалку – 60 га, на коренезбиральний комплекс – 120 га. При розрахунках технічного забезпечення вирощування цукрових буряків необхідно враховувати технічну зношеність сільськогосподарської техніки.

Заплановану врожайність цукрових буряків буде досягнуто за рахунок:

- природної родючості ґрунту – 156 ц/га, за рахунок внесення добрив – 94 ц/га;
- за рахунок використання у виробництві високопродуктивних сортів і гібридів, повного забезпечення господарств високоякісним насінням – 50 ц/га;
- за рахунок забезпечення своєчасного і якісного догляду за посівами – 10 ц/га;
- за рахунок забезпечення комплексного захисту посівів від шкідників, хвороб і бур'янів – 10 ц/га;
- за рахунок зменшення витрат при збиранні, транспортуванні і зберіганні цукросировини – 25 ц/га.

В кожному бурякосійному районі області необхідно створювати базові господарства, в яких будуть відпрацьовуватись всі елементи технології вирощування.

На сьогоднішній день першочерговим завданням регіону є збереження та відновлення сировинних зон цукрових заводів. В цілому необхідно провести зміну екстенсивного напрямку розвитку галузі на інтенсивний. Це дозволить стабілізувати ситуацію в цукробуряковому комплексі області в 2006-2007 рр. Після здійснення стабілізаційних процесів у буряківництві необхідно провести розширення посівних площ і підвищення урожайності цукрових буряків (2008-2010 рр.)

Стабілізація цукробурякової галузі передбачає:

- щорічне встановлення економічно привабливої закупівельної ціни на цукросировину в 2006 р. 1 т цукрових буряків повинна коштувати не менше 230 грн.;
- використання механізмів пільгового кредитування;
- збільшення норм внесення під цукрові буряки мінеральних добрив до 200-250 кг/га діючої речовини, надійний захист рослин;
- створення і виконання обласних програм з відновлення родючості та вапнування кислих ґрунтів;
- запровадження науково обґрунтованих сівозмін та забезпечення густоти рослин на рівні 90-110 тис. шт/га;
- забезпечення господарств високоякісним насінням гібридів вітчизняної селекції.

При позитивному завершенні стабілізаційних процесів у цукробуряковому виробництві необхідно переходити до поступового його відродження.

Підвищення рівня виробництва цукрових буряків передбачає:

- впровадження у виробництво новітніх технологій на базі вітчизняної техніки, заміну 40-50 % застарілих технічних засобів;
- збільшення норм внесення під цукрові буряки мінеральних добрив до 250-300 кг/га діючої речовини, надійний захист рослин, обов'язкове вапнування кислих ґрунтів, забезпечення оптимальної густоти рослин на рівні 90-110 тис. шт./га;
- забезпечення господарств високоякісним насінням гібридів вітчизняної селекції;
- поступове розширення посівних площ без порушення науково обґрунтованих сівозмін;
- встановлення кожного року економічно привабливої ціни на цукрові буряки, що дозволить господарствам здійснювати рентабельне їх виробництво;
- удосконалення способів приймання і зберігання цукрових буряків;

- розробку нових та інтенсифікацію існуючих технологічних процесів переробки;
- розширення асортименту продукції цукрового виробництва, зокрема випуску етанолу, конверсію меляси;
- використання організаційно-економічного механізму регулювання виробництва цукрових буряків, який полягає в регулюванні внутрігосподарських відносин, економічній і неекономічній мотивації робітників, обліку і контролю, застосуванні маловитратних і ресурсозберігаючих технологій (додаток К.1).
- екологізацію цукробурякового виробництва.

Проаналізуємо кожний з пунктів стабілізації і підвищення рівня виробництва цукрових буряків.

Використання у виробництві новітніх технологій на базі вітчизняної техніки, заміна 40-50 % застарілих технічних засобів можливі тільки за рахунок пільгового кредитування підкомплексу, запровадження довгострокових кредитів (5 і більше років) під 5-7% річних із розрахунку коштів - 2000 грн./га лізингу на придбання техніки вітчизняного виробництва на 5 років з початком виплати його з третього року.

При цьому обов'язковим є збільшення норм внесення під цукрові буряки мінеральних добрив до 250-300 кг/га діючої речовини, надійний захист рослин, обов'язкове вапнування кислих ґрунтів, забезпечення оптимальної густоти рослин на рівні 90-110 тис. шт./га.

Збільшення виробництва цукрових буряків можливе лише при освоєнні факторів інтенсифікації, які базуються на ефективному використанні господарствами наявних матеріально-технічних ресурсів, в тому числі і добрив.

За рахунок природної родючості ґрунтів в умовах області можна одержати урожай цукрових буряків на рівні 160-175 ц/га. При формуванні одного центнера урожаю цукрових буряків використовуються 0,52 кг азоту, 0,4 кг фосфору, 0,55 кг калію. Система удобрення має забезпечувати живлення рослин відповідно до їх розвитку. Досягають цього, вносячи повне мінеральне добриво

восени під глибоку оранку (NPK60-NPK150) в рядки одночасно з сівбою (NPK10-NPK20), при необхідності проводять підживлення. Необхідно широко застосовувати сидеральні добрива та побічну продукцію зернових культур. Орієнтовна мінімальна потреба матеріальних ресурсів при вирощуванні цукрових буряків і розрахунок матеріальних ресурсів для вирощування цукрових буряків в Сумській області на період 2006-2010 рр. наведені в додатках Ж.1 і Ж.2.

Цукрові буряки – найвимогливіші серед інших сільськогосподарських культур до умов вирощування, зокрема поживного режиму ґрунту, реакції ґрунтового розчину (рН). Науково обґрунтована система управління цими факторами неможлива без використання даних агрохімічного обстеження ґрунтів в тих районах, де планується розміщення цієї культури. Реакція середовища, яке забезпечує оптимальний розвиток буряків, ефективно використання добрив, повинна бути нейтральною (рН 6,2-7,0).

При актуальності вапнування чорноземних ґрунтів, на яких планується розмістити переважну більшість посівів цукрових буряків (85% площ) свідчить про те, що чорноземи з близькою до нейтральної реакцією становлять в області 88,6 тис. га з кислою реакцією – близько 70 тис. га.

В умовах області для вапнування кислих ґрунтів під цукрові буряки найбільш економічно доцільним є застосування дефекату, запаси якого зосереджені на цукрових заводах в основних бурякосійних районах, тобто в центральній і південно-східній частинах південного району області (додаток Ж.3). У своєму складі дефекат поряд з вапном (70-80 %) містить органічну речовину (6-10 %), азот (0,5 %), фосфор (0,6 %), калій (0,3 %). Крім дефекату можна використовувати місцеві вапнякові матеріали.

При науковому підході до використання вапнякових матеріалів затрати на вапнування окупуються приростом врожаю коренеплодів протягом одного року (додаток Ж.4).

Прогнозовані площі посівів під цукровими буряками за рахунок їх поступового розширення без порушення науково обґрунтованих сівозмін наведені в таблиці 3.1.

Удосконалити способи приймання і зберігання цукрових буряків можна шляхом застосування на цукрових заводах комплексної механізації та автоматизації навантажувально-розвантажувальних та складських робіт, а також створення бурякоприймальних пунктів.

Розробка нових та інтенсифікація існуючих технологічних процесів переробки цукрових буряків передбачає впровадження автоматизованих систем управління процесами технологічного виробництва (АСУ ТВ) на вітчизняних цукрових заводах. Це дозволить підвищити ефективність виробництва, знизити затрати на випуск цукру і супутніх продуктів, збільшити вихід готової продукції та ефективність управління процесами виробництва.

Таблиця 3.1

Прогнозовані площі посівів цукрових буряків у 2006-2010 рр., тис. га*

Райони	Роки				
	2006	2007	2008	2009	2010
Білопільський	2,00	2,24	2,49	2,73	2,97
Буринський	2,00	2,26	2,50	2,74	3,01
Великописарівський	1,00	1,25	1,49	1,53	1,77
Глухівський	1,03	1,28	1,52	1,76	2,00
Конотопський	3,70	3,90	4,14	4,38	4,62
Краснопільський	1,92	2,15	2,39	2,63	2,87
Кролевецький	0,04	0,28	0,52	0,76	1,00
Лебединський	2,20	2,45	2,89	3,03	3,27
Липоводолинський	0,54	0,77	1,10	1,34	1,58
Недригайлівський	0,53	0,77	1,10	1,35	1,59
Охтирський	2,10	2,34	2,58	2,82	3,06
Путивльський	0,30	0,55	0,99	1,13	1,37
Роменський	2,50	2,80	3,04	3,28	3,32
Сумський	4,00	4,25	4,49	4,73	4,69
Тростянецький	1,24	1,47	1,71	1,95	2,19
По області	25,10	28,76	32,95	36,16	39,55

Примітка. Таблицю складено за даними Сумського управління агропромислового розвитку.

Розширення асортименту продукції цукрового виробництва, зокрема випуск етанолу, дозволить забезпечити сільське господарство паливом. На сьогоднішній день виробництво етанолу з меляси дуже вигідне. Одну частину

потужностей цукрових заводів можна задіяти для виробництва цукру, а іншу використовувати для випуску етанолу. В результаті отримаємо енергетичну незалежність і завантажимо потужності цукрової та спиртової галузей.

Екологізація цукробурякового виробництва передбачає такі заходи: зниження гербіцидного та пестицидного навантаження на посіви на 40% шляхом застосування більш ефективних препаратів та удосконалення способів їх внесення; очищення концентрованих відходів цукрових заводів через застосування біогазу при конверсії меляси; налагодження виробництва етанолу з цукрових буряків, що призведе до покращення екологічної ситуації.

Отже, аналізуючи вищезазначені заходи щодо стабілізації і нарощування виробництва цукрових буряків, які сприяють забезпеченню заводів цукросировиною, можна запевнити, що досягти позитивних результатів в Сумській області можна лише при умові, що на державному рівні буде розроблена і впроваджена ефективна програма розвитку цукробурякового підкомплексу в Україні.

Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено концепцію Програми розвитку цукробурякового підкомплексу на 2006-2010 рр., що передбачає вирішення таких основних завдань: оптимізацію виробництва цукросировини і її переробки; раціональне розміщення виробництва та його концентрація в сприятливих для вирощування цукрових буряків ґрунтово-кліматичних зонах; гармонізацію економічних інтересів виробників цукрових буряків та цукру, розробку дієвих механізмів захисту їх інтересів, яка включає поетапний перехід на 100% грошові розрахунки; відмову від бартерних розрахунків і давальницьких схем переробки цукрових буряків; впровадження у виробництво прогресивних наукоємних ресурсозберігаючих технологій, екологічно чистих технологій вирощування, збирання та переробки цукрових буряків та ін.

На цій основі можливі три варіанти розвитку галузі:

Песимістичний варіант передбачає, що в Україні в умовах економічної нестабільності сфери АПК посівні площі під цукровими буряками не будуть

розширюватися, а урожайність цукрових буряків дещо підвищиться (до 250 ц/га). Обсяг виробленого цукру покриває лише внутрішні потреби.

Оптимістичний варіант передбачає можливість позитивних економічних змін в державі і галузі, збільшення попиту на цукор, встановлення економічно обґрунтованих цін на цукрову сировину та цукор, розширення посівних площ під цукровими буряками на 700 тис. га і підвищення врожайності до 30 т/га, повне задоволення внутрішніх потреб держави у цукрі та певне відновлення експортного потенціалу.

Максималістський варіант передбачає повне забезпечення країни цукром (квота "А"), розширення експортного ресурсу (квота "В"), розширення площ під цукровими буряками на цукор і етанол [96].

Фінансове забезпечення цієї Програми здійснюватиметься за рахунок коштів Державного бюджету України і коштів місцевих бюджетів, залучення інвестицій та інших джерел незаборонених законом.

Хочеться сподіватися, що запроваджені на державному рівні заходи сприятимуть позитивному розвитку цукробурякового підкомплексу на регіональному рівні.

Отже, в сучасних умовах впровадження та розвиток практики стратегічного планування є одним з напрямків попередження і подолання кризових явищ у виробничому секторі економіки України. Розробка ефективної стратегії розвитку суб'єктів господарювання повинна базуватися на домінуванні цілей інноваційності виробничо-управлінських рішень, створенні організаційно-економічних механізмів стимулювання та генерування нових ідей, новаторських управлінських ініціативах.

3.2. Удосконалення економічного механізму функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу

Важливою складовою державної аграрної політики є забезпечення високого рівня розвитку переробних підприємств як однієї з основних передумов досягнення високої ефективності агропромислового виробництва, що зумовлює необхідність всебічної оцінки і постійної підтримки високого рівня його розвитку та ефективного функціонування, які повинні здійснюватись на науково обґрунтованих засадах. Тому формування принципово нової аграрної політики, ринково зорієнтованого економічного механізму функціонування цукробурякового підкомплексу визначається об'єктивною необхідністю подолання кризи в системі “вирощування цукрових буряків – переробка – реалізація цукру” та його переходу на принцип сталого соціально-економічного розвитку.

Економічна криза в цукробуряковому підкомплексі проявляється такими негативними моментами, як скорочення площ посівів цукрових буряків, що обумовило катастрофічний спад виробництва цукрових буряків і цукру, критичний знос основних виробничих фондів та ін. Ускладнення економічного становища в цукровій промисловості зумовили також перекося у реформуванні економічних взаємовідносин між виробниками сировини і заводами. В результаті підвищення собівартості вирощування та переробки цукрових буряків виробництво цукру на багатьох заводах стало збитковим, що, в свою чергу, негативно позначилося на його конкурентоспроможності та спричинило зменшення експорту. Продукція цукрових заводів стала неконкурентоспроможною.

Внаслідок цього виникає об'єктивна необхідність застосування нових видів стратегічного управління, зокрема антикризового управління. Слід зазначити, що при антикризовому управлінні вирішальну роль має відігравати стратегія управління, в якій основна увага повинна приділятися проблемам виходу з кризи. Пошук напрямів виходу підкомплексу з економічної кризи безпосередньо пов'язаний з усуненням причин, які її зумовлюють. Для цього

необхідно здійснити ретельний аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища, виділити компоненти, які впливають на нього, відслідкувати та зібрати інформацію про кожну складову і на основі оцінки реального становища підкомплексу з'ясувати причини кризового стану.

Отже, у процесі планування виходу з кризового становища особливу увагу слід приділяти розробці антикризової стратегії діяльності підкомплексу та визначенню тактики її реалізації. Розробка антикризової стратегії діяльності підприємств цукробурякового підкомплексу складається з таких етапів: перший етап – перегляд існуючої місії і системи цілей для підприємств цукробурякового підкомплексу; другий етап – аналіз внутрішніх і зовнішніх факторів кризової ситуації в підкомплексі; третій етап – аналіз альтернатив і вибір адекватної антикризової стратегії.

Процес формування місії підприємств цукробурякового підкомплексу передбачає створення механізму економічної безпеки, яким є захищеність науково-технічного, технологічного, виробничого і кадрового потенціалу підприємства від прямих і непрямих економічних загроз, пов'язаних з неефективною науково-промисловою політикою держави, формуванням несприятливого зовнішнього середовища та здатністю до його відтворення. Задіяний потенціал виступає основним стабілізуючим фактором антикризового розвитку, гарантом економічного зростання та незалежності підприємства. Механізм економічної безпеки передбачає заходи щодо збереження створеного потенціалу, пошук додаткових джерел ресурсного (фінансового) забезпечення, способи конкурентної боротьби при завоюванні міцних позицій на зовнішніх та внутрішніх ринках конкурентоспроможної продукції. На нашу думку, запровадження такого механізму сприятиме поглибленню інтеграційних процесів в цукробуряковому підкомплексі.

В сучасних умовах зовнішнє середовища все більше стає джерелом проблем для сучасних керівників, оскільки саме від зовнішніх факторів залежить виживання підприємств підкомплексу. За результатами аналізу зовнішнього середовища повинні бути прийняті ефективні стратегічні рішення,

інакше підприємства обмежаться тільки спостереженням за процесом виробництва цукру [45].

На цьому етапі також існує загроза занадто захопитися збором інформації при відсутності чітко сформульованих цілей аналізу. Після проведення аналізу всі рішення повинні бути зорієнтовані на використання можливостей і захист від загроз, пов'язаних із змінами в зовнішньому середовищі. При цьому необхідно пам'ятати, що аналіз зовнішнього середовища доречно здійснювати через диференціацію останнього на макросередовище та мікросередовище. Внутрішнє середовище (мікросередовище) підкомплексу, в якому приймаються конкретні рішення щодо бізнесу, інтерпретується як універсальне і не залежить від форми організації підприємства. Воно об'єднує всі функціональні середовища всередині виробничої системи.

У мікросередовищі рішення щодо діяльності підприємства приймаються в умовах впливу на нього сил з найближчого оточення, генераторами якого є постачальники, споживачі, робоча сила, фінансові інститути, конкуренти та інвестори. Підприємство контактує з цими силами постійно і тому повинне знати, чого можна чекати від їх впливу і як можна подолати цей вплив відповідно до основних концепцій діяльності підкомплексу при обраній місії.

Тому один з основних напрямів подолання кризової ситуації в підкомплексі повинен бути спрямований на створення конкурентоспроможності основного продукту цукробурякового підкомплексу – цукру. Необхідно сформувати механізм підвищення конкурентоспроможності всіх складових цукробурякового підкомплексу, які задіяні в процесі виробництва. Але слід зазначити, що ефективне функціонування даного механізму зумовлене дією зовнішніх і внутрішніх факторів. Зовнішнє середовище формують чинники правового регулювання, ринкової кон'юнктури і державного регулювання. Вони визначають найбільш загальні напрями, тенденції і характеристики функціонування цукровиробництва в контексті загальнодержавних правил економічної поведінки на макрорівні. Переважна більшість факторів, які

впливають на формування конкурентоспроможної продукції цукробурякового підкомплексу, концентрується в його внутрішньому середовищі (рис. 3.2.).

Розглядаючи складові зовнішнього середовища, слід підкреслити те, що воно ділиться на зовнішнє середовище непрямого впливу і прямого впливу. Зовнішнє середовище непрямого впливу включає економічні умови, законодавство, техніку і технологію, соціокультурні та інші фактори.

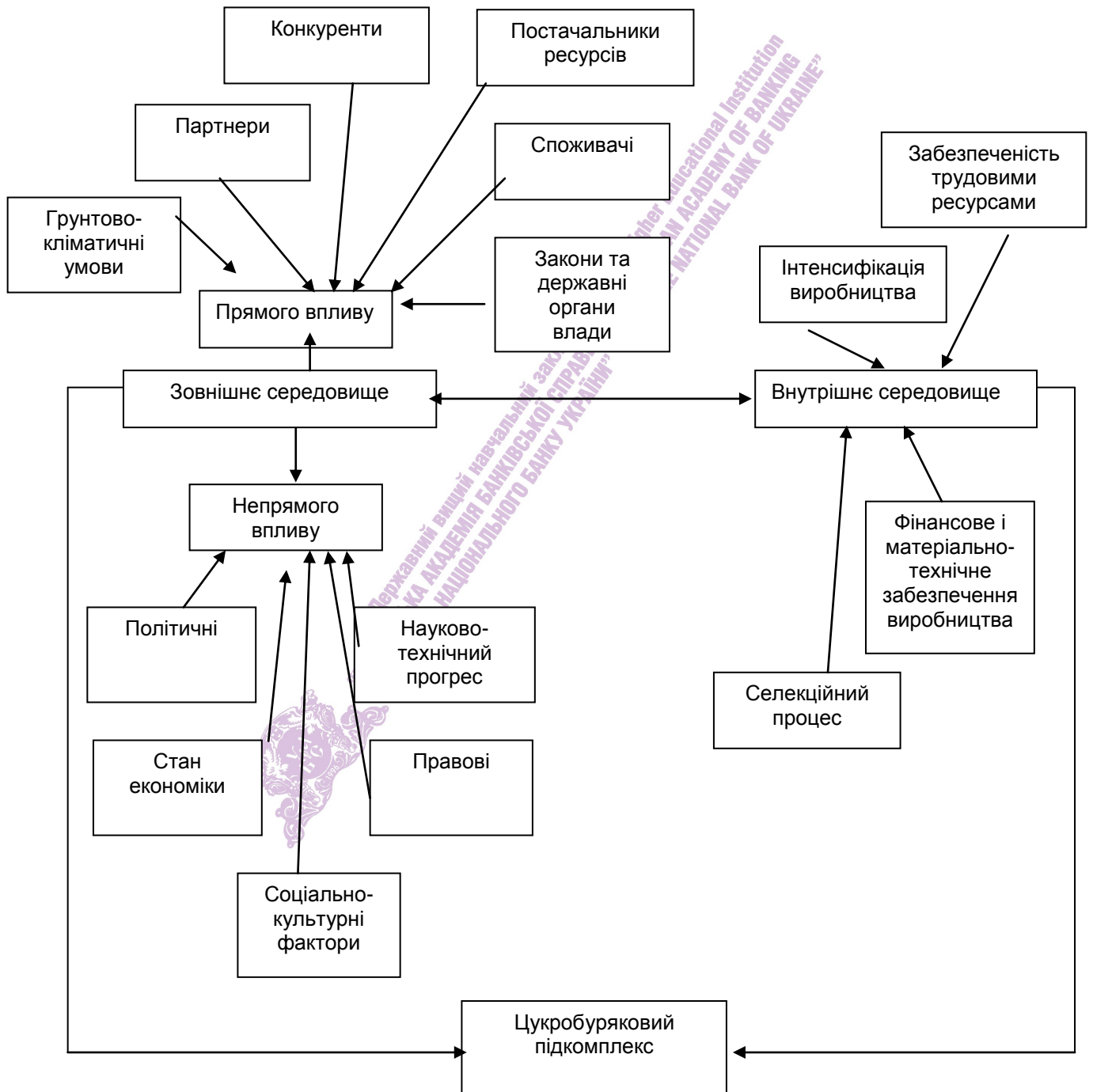

Рис. 3.2. Фактори внутрішнього і зовнішнього середовища, які впливають на формування конкурентоспроможної продукції цукробурякового підкомплексу

Ці взаємопов'язані фактори чинять вплив на діяльність цукробурякового підкомплексу, вибір напрямів його подальшого розвитку (рис. 3.2).

Діагностика середовища непрямого впливу на цукробуряковий підкомплекс здійснюється шляхом оцінки та аналізу економічних, технологічних, соціальних, політичних, ринкових, міжнародних факторів.

Розглянемо, як фактори середовища впливають на цукробуряковий підкомплекс.

Політична ситуація в країні впливає на функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу, тобто участь лідерів виробництва в політиці є чітким орієнтиром і вказує на важливість державної політики в даній галузі. Внутрішній ринок цукру завжди знаходився під впливом політичних подій та прийнятих рішень (міжнародних і внутрішніх). Прикладом цього може бути реформування ринку цукру Європейського Союзу. Справа в тому, що восени 2005 року в рамках договору зі Світовою організацією торгівлі (СОТ) Європейський Союз (ЄС) дав згоду скоротити обсяги квоти на виробництво бурякового цукру уже в 2006-2007 маркетингових роках на 1,8 млн. тонн. Згодом СОТ прийняла рішення про зменшення європейського датування експорту цукру на 60% – до EU 449,1 млн. ЄС намагався опротестувати це рішення в міжнародному суді, але програв. В результаті, на думку експертів, в найближчі декілька років виробництво цукру в ЄС зменшиться з 20 млн. т. до 13 млн. т за рік, площі посівів під цукровим буряком - на 900 тис. га. Однак масове виробництва етанолу практично ліквідувало основний козир тростинного цукру – дешевизну. Крім того, все більше тростини використовується для виробництва спирту, і тому світовий попит на буряковий цукор буде тільки збільшуватися. Тому зрозуміло, чому великі європейські виробники намагаються знайти альтернативу цукровим заводам в ЄС і скупити український цукробуряковий підкомплекс.

Сьогодні відносини в цукровій галузі регулюються Законом України від 17 червня 1999 р. “Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру”, Постановою Кабінету Міністрів України від 2 червня 2000 р. “Про деякі

питання державного регулювання виробництва і реалізації цукру” із змінами і доповненнями від 25 грудня 2002 р. та 4 лютого 2004 р., а також щорічними Постановами Кабінету Міністрів щодо встановлення мінімальних цін на цукрові буряки та готовий цукор.

Законом України “Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру” передбачається :

- введення квот “А”, “В” і “С”;
- надання повноважень Кабінету Міністрів України щодо визначення граничних розмірів квот “А” та “В”, а також порядку та умов розподілу обсягів виробництва цукру в межах зазначених квот;
- заборону реалізації цукру з квоти “В” та квоти “С” на внутрішньому ринку України;
- виробництво цукру в Україні з імпоротної сировини виключно при умові подальшого вивезення готової продукції у повному обсязі за межі України в терміни, передбачені законодавством України;
- щорічне встановлення Кабінетом Міністрів України мінімальних цін на цукрові буряки, які поставляються для виробництва цукру квоти “А” та квоти “В”, а також мінімальної ціни на цукор квоти “А”;
- ліцензування оптової торгівлі цукром на внутрішньому ринку України;
- попереднє фінансування витрат або державне матеріально-технічне забезпечення виробників цукру та цукрових буряків для задоволення державних потреб;
- пільгове державне кредитування виробників цукру та цукрових буряків з метою недопущення спаду виробництва цукру в Україні та створення умов для нарощування обсягів його виробництва.

Застосування визначених законом важелів та інструментів державного регулювання в повному обсязі дозволило б зробити цукровий ринок прозорим, а цукробуряковий підкомплекс інвестиційно привабливим.

Але, на жаль, так і залишилися лише на папері передбачені законом заходи, а саме: ліцензування оптової торгівлі; попереднє фінансування витрат

виробників цукру та цукрових буряків для задоволення державних потреб; пільгове державне кредитування цукробурякового підкомплексу. Замість цього держава обмежилася лише встановленням граничних розмірів квоти “А” та визначенням мінімальних цін на цукровий буряк і готовий цукор зазначеної квоти. При цьому при визначенні мінімальних цін Уряд здебільшого прислуховується до думки виробників цукрового буряку, ігноруючи пропозиції переробників.

До економічних факторів, які впливають на діяльність цукробурякового підкомплексу, належить протекціоністська аграрна, кредитна, податкова, цінова і митна політика держави, яка передбачає активне втручання управлінських, економічних, фінансових, інших органів та інститутів держави у розвиток цукробурякового підкомплексу, що сприяє найбільш ефективному його функціонуванню.

Виходячи з того, що цукробуряковий підкомплекс здійснює свою діяльність у певному культурному середовищі, на нього впливає ряд соціокультурних факторів, зокрема: рівень освіченості, професійна підготовка населення, рух на захист споживачів та ін.

До технологічних факторів слід віднести державні та недержавні витрати на розвиток науки та техніки, застосування ресурсозберігаючих технологій, інноваційні процеси в підкомплексі. При цьому особлива увага приділяється появі нових чистих, безвідходних технологій, а також енерго- і ресурсозберігаючих методів виробництва продукції. Передові позиції і нововведення дозволяють продукції підкомплексу бути конкурентоспроможною на ринку.

Середовище прямого впливу на цукробуряковий підкомплекс представлено на рис. 3.2.

Прямий вплив на діяльність цукробурякового підкомплексу здійснюють постачальники сировини. Вплив постачальників полягає передусім у тому, що умови постачання, ціни, які можуть визначатися постачальниками, безпосередньо впливають на собівартість продукції, яка в свою чергу впливає як

на конкурентоспроможність продукції, так і самого цукробурякового підкомплексу.

Для характеристики постачальників можуть бути використані такі чинники:

- загальна оцінка ринку продукції, яка буде купуватися у постачальника;
- характеристика особливостей продукції (дефіцитність, ліквідність, універсальність, зношуваність тощо);
- розподіл “ринків сировини” (постачальників) і основні тенденції їх розвитку, занепаду;
- оцінка важливості окремих ресурсів для галузі;
- еластичність ресурсів за ціною;
- кількість і концентрація підприємств-постачальників (оцінка залежності підприємства від кожного з постачальників);
- можливості використання ресурсів-замінників (оцінка мобільності переходу на використання інших ресурсів);
- кількість галузей (підприємств), що використовують аналогічні види ресурсів (оцінка рівня конкуренції за ресурсами);
- оцінка організаційно-економічних проблем підприємств-постачальників, особливо рівня витрат на поставки та їх тенденція;
- оцінка “витрат конверсії” в разі зміни постачальника;
- оцінка можливостей вертикальної інтеграції постачальників і виробників за окремими видами ресурсів.

До постачальників ресурсів відносяться: постачальники основних і оборотних засобів виробництва цукробурякового підкомплексу. На сьогодні ринок основних засобів виробництва характеризується високим рівнем фізичного спрацювання та морального старіння більшості тих видів, які є на сільськогосподарських і промислових підприємствах. Підтримання в робочому стані технічного парку підкомплексу, який майже повністю відпрацював амортизаційні строки експлуатації, вимагає вкладання значних коштів. Відповідно зростає кількість ремонтів, технічне обслуговування стає

трудомістким, збільшується витрачання пального та мастил, а також інших видів енергоносіїв. Задоволення існуючого попиту цукробурякового виробництва на технічні засоби стримується низькою платоспроможністю основних його суб'єктів. Останнім часом пропозиція на ринку основних засобів виробництва представлена як вітчизняними, так і зарубіжними зразками техніки і обладнання. Випуск вітчизняної техніки для сільського господарства рік у рік зменшується, а це об'єктивно створює умови для наповнення ринку іноземними аналогами. При цьому завищені в сучасних умов України ціни на техніку стримують процес активного наповнення технічного парку цукробурякового підкомплексу. Як правило, придбання техніки нерегулярне і здійснюється переважно за рахунок застосування дистриб'юторами різноманітних форм організації продажів – лізингу, товарно-грошового кредиту, товарообмінних операцій.

Грунтово-кліматичні умови здійснюють прямий вплив на виробництво цукрових буряків, продовольчої сировини для цукробурякового підкомплексу.

До споживачів продукції цукробурякового підкомплексу можна віднести: ринки продукції виробничого споживання (ринок цукрових буряків, ринок жому, ринок патоки); ринки продукції побутового споживання населення (ринок кондитерських виробів, ринок спирту, ринок етанолу, ринок дріжджів).

Партнерами цукробурякового підкомплексу можуть бути як вітчизняні, так і іноземні інвестори, які здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України.

Конкуренти виступають важливим сегментом прямого зовнішнього середовища підкомплексу. Важливість стратегічного аналізу головних і основних конкурентів підкомплексу очевидна. Стратегічний аналіз конкурентів – це спеціальний об'єкт продуктово-маркетингової стратегії цукробурякового підкомплексу. Найпроблематичнішим є реалізація конкурентних переваг України на ринку вільної реалізації цукру. Нині на ньому значне місце займає цукор, вироблений з цукрової тростини, вартість якого з огляду на об'єктивні технологічні витрати, значно нижча ніж вартість бурякового цукру. Тому цінова

конкуренція на цьому ринку може бути невиправдано виснажливою і неефективною. Оскільки саме цей ринок є найтипівішим індикатором циклічності розвитку світового ринку цукру, яка охоплює близько 7 років і характеризується короткими періодами різкого зростання цін і нарощування виробництва, а також тривалими періодами зниження цін і стабілізації виробництва, для виведення на нього вітчизняного продукту можна застосувати короткострокову маркетингову модель. Адже зростання цін на світовому ринку цукру викликане скороченням обсягів виробництва і запасів цього продукту (іноді - дефіцитним станом) внаслідок зниження "віддачі" від інвестицій, вкладених у вирощування тростини, та небажання інвесторів вкладати додаткові кошти в умовах несприятливої ринкової кон'юнктури. Структурні проблеми та певне відставання реакції світового виробництва цукру на зміну попиту можуть бути використані Україною через механізм нагромадження мобільних запасів цукру в певний період та їх швидку реалізацію у випадку виправдання прогнозу щодо зменшення світових запасів цього продукту та зростання цін на нього.

Законодавство та органи влади здійснюють безпосередній вплив на діяльність цукробурякового підкомплексу через різноманітні нормативно-правові документи регіонального і державного рівнів. Отже, враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок про те, що зовнішнє середовище є джерелом, яке забезпечує цукробуряковий підкомплекс ресурсами, необхідними для підтримання його внутрішнього потенціалу на належному рівні.

Отже, цукробуряковий підкомплекс знаходиться в стані постійного обміну з зовнішнім середовищем, тим самим забезпечуючи своє виживання (рис. 3.3).

Фактори внутрішнього середовища безпосередньо здійснюють вплив на формування якісних параметрів продукції цукробурякового підкомплексу і значною мірою обумовлюють її конкурентоспроможність.

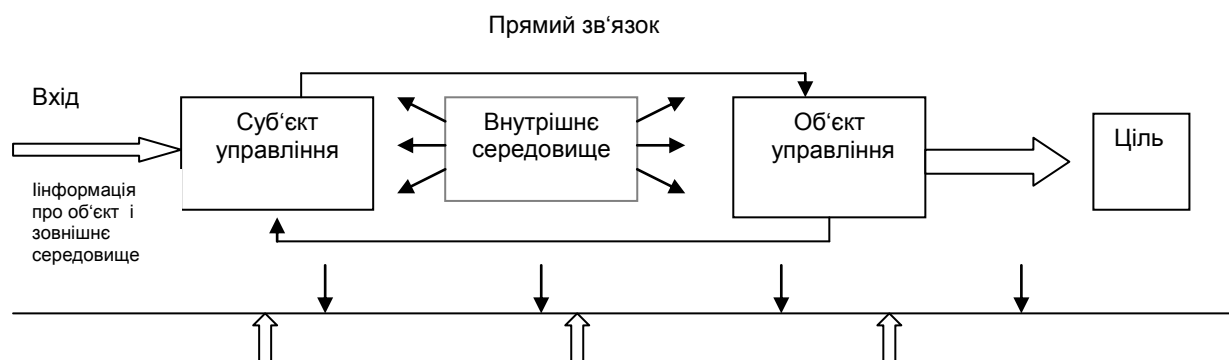
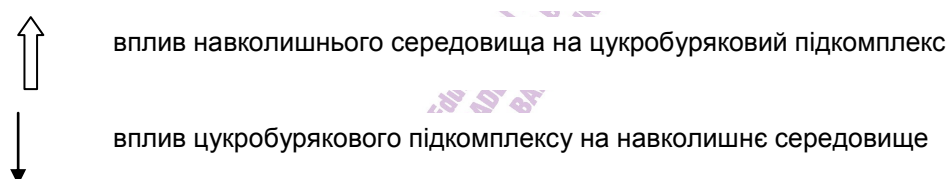

Рис. 3.3. Принципова схема управління

Формування і функціонування ринку селекційної продукції та насіння цукрових буряків набуває все актуальнішого значення, оскільки він є ключовою ланкою науково-технічного прогресу в галузі, від якої залежить технологія вирощування і збирання сировини та кінцеві результати виробництва.

Фінансове і матеріально-технічне забезпечення є важливим фактором внутрішнього середовища цукробурякового підкомплексу, тобто воно забезпечує виробничий ланцюг “вирощування цукрових буряків – їх переробка – реалізація цукру”. Проте в більшій мірі на формування даного чинника впливають фактори зовнішнього середовища. Особливо це стосується формування обґрунтованих економічних взаємовідносин між виробниками матеріально-технічних ресурсів, підприємствами з надання технічних та виробничих послуг, торговельними посередниками, державою та сільськогосподарськими товаровиробниками щодо системи ціноутворення, кредитного забезпечення та податкової політики. Аналіз економічних взаємовідносин між суб'єктами ринку матеріально-технічних ресурсів в Сумській області свідчить, що їх становлення здійснюється без достатнього обґрунтування, особливо в питаннях взаєморозрахунків. На сьогодні це одна з

проблем встановлення сталих економічних відносин між учасниками цукробурякового підкомплексу. Відсутність фінансових можливостей для оновлення виробничого потенціалу підкомплексу що потребує нових форм економічних відносин, які б задовольняли і виробників, і споживачів ресурсів. Нині поліпшення фінансового стану в підкомплексі безпосередньо або опосередковано залежить від аграрної політики держави, основними засадами якої повинні бути: створення сприятливих умов для поліпшення інвестиційного клімату через поглиблення інтеграційних процесів в системі “вирощування цукрових буряків – переробка – реалізація цукру”; державне регулювання сільськогосподарського виробництва шляхом встановлення інтервенцій та експортно-імпортних механізмів; впровадження довгострокового кредитування сільськогосподарських підприємств і цукрових заводів.

Трудові ресурси є невід’ємним фактором внутрішнього середовища. Практика господарювання на ринкових засадах підтверджує незаперечну істину про те, що результативність будь-якої виробничо-господарської та комерційної діяльності залежить насамперед від компетентності та творчої активності управлінських кадрів, достатньо глибокого знання ними конкретної економіки, законодавчої бази та соціальних аспектів господарювання. В цукробуряковому підкомплексі продуктивність праці є важливим економічним показником, що характеризує не тільки рівень використання трудових ресурсів на підприємствах галузі, а й рівень ефективності всього цукробурякового підкомплексу в ринкових умовах. Це означає, що фундаментальним напрямом розвитку цукробурякового підкомплексу в сучасних умовах є стабілізація вітчизняного виробництва і зростання на цій основі продуктивності праці.

Інтенсифікація виробництва цукрового буряку пов’язана з мобілізацією всіх факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, особливо внутрішнього. Головною умовою інтенсифікації виробництва є докорінне поліпшення використання землі на основі досягнень науки і передової практики, прогресивних технологій виробництва сировини та її переробки, освоєння всебічно обґрунтованих і перевірених систем землеробства, які можуть

забезпечити максимальну віддачу кожного гектара з одночасним скороченням витрат на виробництво продукції.

Отже, виходячи з вищенаведених факторів впливу на підприємства цукробурякового підкомплексу можна здійснити SWOT-аналіз для поточної оцінки можливостей і загроз, що надходять із зовнішнього середовища, впливають на потенціал сільськогосподарського підприємства (табл. 3.2) і переробного підприємства (цукровий завод) таблиця 3.6.

Таблиця 3.2

Аналіз впливу факторів середовища на ТОВ АФ “Косівщинська”, яке
займається виробництвом цукрових буряків

Фактор	Вплив фактора
Політичне середовище: - політична стабільність; - законодавча база для регулювання підприємницької діяльності; - методи державного регулювання економіки	“-“ політична нестабільність, недоліки законодавства (зокрема те, що не здійснюється попереднє фінансування витрат виробників цукрових буряків Закон України “Про державне виробництво і реалізацію цукру” від 17.06.1999 р. негативно впливає на діяльність сільськогосподарського підприємства; “+“ державний контроль і регулювання діяльності підприємств; “+“ рішення уряду щодо підтримки підприємств;
Економічне середовище: - рівень платоспроможного попиту; - інфляційні процеси; - податкова система	Фактори економічного середовища безпосередньо впливають на проблему: “+“ попит на продукцію, що виробляється; “+“ знецінення довгострокових кредитів та виплат за ними; “-“ відтік ресурсів із сфери виробництва в бюджет; “-“ зниження платоспроможності; “-“ завищення собівартості продукції
Технологічне середовище: - темпи науково-технічного прогресу; - питома вага наукомістких виробництв та технології	“-“ необхідність вкладання власних коштів в НДПКР; “-“ необхідність створення системи швидкого реагування на зміни в технології та стандартах продукції
Тенденції ресурсного забезпечення: - наявність ресурсів; - доступність ресурсів; - експорт	“-“ зростання витрат на транспортування та перевезення
Географічне середовище: - природнокліматичні умови; - доступність сировини; - ступінь забезпечення ресурсами; - стан екологічного середовища та його вплив на виробництво	Ця група факторів здатна забезпечити виробництво цукрових буряків
Соціокультурне середовище: - рівень освіти; - обмеження соціального характеру; - демографічні тенденції	“-“ загальна грамотність, переважно технічні та економічні знання середнього рівня; “+“ можливість вибору та поповнення персоналу висококваліфікованою та невибагливою робочою силою

Проведений аналіз факторів середовища (зовнішнього і внутрішнього) на діяльність підприємства з виробництва цукрових буряків дозволяє сформулювати

перелік слабких та сильних сторін сільськогосподарського підприємства з виробництва цукрових буряків, а також загроз і можливостей (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Оцінка середовища методом SWOT- аналізу ТОВ АФ “Косівщинська”

	Можливості	Загрози
	1. Збільшення цін на сировину 2. Удосконалення технологій виробництва 3. Удосконалення організаційного-механізму регулювання виробництва цукрових буряків 4. Пропозиції щодо співробітництва з іншими сільськогосподарськими підприємствами	1. Збої в забезпеченні основними і оборотними коштами 2. Зростання темпів інфляції 3. Посилення законодавства 4. Зміна рівня цін 5. Погіршення політичної обстановки 6. Підвищення податків
Сильні сторони	“Сила і можливості”	“Сила і загрози”
1. Достовірний моніторинг 2. Вигідне розташування: безпосередня близькість до переробних підприємств 3. Попит на продукцію 4. Природнокліматичні умови дають можливість збільшити виробництво продукції 5. Налагоджені зв'язки з покупцями сировини	- природнокліматичні умови, удосконалення технологій виробництва будуть сприяти підвищенню виробництва цукрових буряків	- політика держави, інфляція і збільшення податків, вплинуть на стратегічний рівень підприємства - достовірний моніторинг дозволить підприємству вчасно відреагувати на зміни
Слабкі сторони	“Слабкість і можливість”	“Слабкість і загрози”
1. Керівництво не має чітких стратегічних напрямів діяльності щодо виробництва цукрових буряків, що призводить до зменшення виробництва 2. Знецінення продукції через застосування бартерної системи 3. Застарілість основного технічного обладнання 4. Відсутність маркетингових досліджень, нечітке уявлення про ринок та потреби споживачів в сировині 5. Кадровий застій, нестача молодих кваліфікованих кадрів економічного спрямування	- нестача кадрів економічного спрямування призводить до відсутності пропозицій щодо співробітництва з іншими підприємствами щодо виробництва цукрових буряків - відмова від застосування бартерної системи розрахунків за продукцію дозволить збільшити ціни на сировину (цукровий буряк)	- несприятлива державна політика може призвести до відмови від виробництва цукрових буряків

Необхідно виявити ймовірність використання і вплив обраних можливостей та загроз на діяльність підприємства. Для цього здійснимо оцінку ймовірності використання можливостей і загроз та їх вплив на підприємство (табл. 3.4) і (табл. 3.5).

Таблиця 3.4

Матриця можливостей ТОВ АФ “Косівщинська”

Ймовірність використання можливості	Ступінь впливу можливості на діяльність підприємства		
	Сильний	Помірний	Невеликий
Висока	“ВС” Збільшення цін на сировину	“ВП” Удосконалення технологій виробництва	“ВН”
Середня	“СС”	“СП” Удосконалення організаційного-механізму регулювання виробництва цукрових буряків	“СН”
Низька	“НС”	“НП” Пропозиції щодо співробітництва з іншими сільськогосподарськими підприємствами	“НН”

В таблиці 3.4 визначено вплив можливості на діяльність підприємства.

Таблиця 3.5

Матриця загроз ТОВ АФ “Косівщинська”

Ймовірність реалізації загроз	Можливі наслідки реалізації загроз			
	Руйнування	Критичний стан	Важкий стан	“Легкі удари”
Висока	“ВР” 1. Зростання темпів інфляції	“ВК”	“ВВ”	“ВЛУ”
Середня	“СР”	“СК” 1. Посилення законодавства 2. Зміна рівня цін	“СВ” 1. Підвищення податків	“СЛУ” 2. Погіршення політичної обстановки
Низька	“НР”	“НК”	“НВ” 1. Збої в забезпеченні основними і оборотними засобами	“НЛУ”

Здійснено аналіз впливу факторів середовища на переробне підприємство (цукровий завод) (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Аналіз впливу факторів середовища на ВАТ “Сумсько-Степанівський цукровий завод”, яке займається виробництвом цукру

Фактор	Вплив фактора
Політичне середовище: - політична стабільність; - законодавча база для регулювання підприємницької діяльності; - методи державного регулювання економіки	“-“ політична нестабільність, недоліки законодавства, (зокрема те, що не здійснюється фінансування витрат виробників цукру, ліцензування оптової торгівлі цукром на внутрішньому ринку. Закон України “Про державне виробництво і реалізацію цукру” від 17.06.1999 р. негативно впливає на діяльність переробних підприємств; +” рішення уряду щодо підтримки підприємств
Економічне середовище: - рівень платоспроможного попиту; - інфляційні процеси; - податкова система	Фактори економічного середовища безпосередньо впливають на проблему: “+“ попит на продукцію, що виробляється; “+” знецінення довгострокових кредитів та виплат за ними; “-“ відтік ресурсів із сфери виробництва в бюджет; “-“ скорочення платоспроможності; “-“ завищення собівартості продукції
Науково-технічне середовище: - темпи науково-технічного прогресу; - питома вага наукомістких виробництв та технології	“-“ необхідність вкладання власних коштів в НДПКР; “-“ необхідність створення системи швидкого реагування на зміни в технології та стандартах продукції “+” інноваційна політика підприємства
Тенденції ресурсного забезпечення: - наявність ресурсів; - доступність ресурсів; - експорт	“-“ зростання витрат на транспортування та перевезення
Географічне середовище: - територіальне розміщення; - стан екологічного середовища та його вплив на виробництво	“+” доступність сировини; “+” розширення діяльності
Соціокультурне середовище: - рівень освіти; - обмеження соціального характеру; - демографічні тенденції	“-“ загальна грамотність переважно технічні та економічні знання середнього рівня; “+” можливість вибору та поповнення персоналу висококваліфікованою та невибагливою робочою силою

Проведений аналіз факторів середовища на діяльність підприємства з виробництва цукру дозволяє сформулювати перелік слабких та сильних сторін ВАТ “Сумсько-Степанівський цукровий завод”, а також загроз і можливостей (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Матриця SWOT- аналізу ВАТ “Сумсько-Степанівський цукровий завод”

	Можливості	Загрози
	1. При реалізації залишків продукції на складах підприємство зможе вивільнити кошти 2. Поновлення технічної бази 3. Удосконалення технологій переробки цукрових буряків 4. Удосконалення організаційного механізму регулювання виробництва цукру 5. Стабілізація та економічне зростання підприємства 7. Вихід на новий сегмент ринку 8. Зростання попиту на продукцію	1. Збої в забезпеченні основними і оборотними коштами 2. Зростання темпів інфляції 3. Посилення законодавства 4. Зміна рівня цін 5. Погіршення політичної обстановки 6. Підвищення податків 7. Повна зупинка підприємства внаслідок відсутності обігових коштів на закупівлю сировини або через відключення підприємства від газо- та електропостачання внаслідок несплати заборгованостей за відповідні ресурси
Сильні сторони	“Сила і можливість”	“Сила і загрози”
1. Достовірний моніторинг ринку 2. Вигідне розташування: безпосередня близькість до сільськогосподарських підприємств, які виробляють цукровий буряк 3. Попит на продукцію 4. Достатня технічна база 5. Налагоджені зв'язки з покупцями продукції 6. Більш висока якість продукції, ніж у конкурентів 7. Добра мотивація персоналу 8. Висока кваліфікація персоналу	- вихід на нові ринки дозволить збільшити наявність фінансових засобів - кваліфікація персоналу, контроль за якістю, незадовільна поведінка конкурентів дає можливість встигнути за збільшенням ринку - поновлення технічної бази, удосконалення технології переробки цукрових буряків дозволить збільшити виробництво цукру	- політика держави, інфляція і збільшення податків, вплинуть на стратегічний рівень підприємства - достовірний моніторинг дозволить підприємству вчасно відреагувати на зміни середовища
Слабкі сторони	“Слабкість і можливість”	“Слабкість і загрози”
1. Керівництво не має чітких стратегічних напрямів діяльності щодо виробництва цукру що призводить до зменшення виробництва 2. Знецінення продукції через застосування бартерної системи 3. Застарілість основного технічного обладнання 4. Відсутність маркетингових досліджень, нечітке уявлення про ринок та потреби споживачів продукції 5. Нестача обігових коштів 6. Кадровий застій, нестача молодих кваліфікованих кадрів економічного спрямування 7. Не повне використання наявних потужностей	- нестача кадрів економічного спрямування, відсутність чітких стратегічних напрямів керівництва призводить до відсутності пропозицій щодо співробітництва з іншими підприємствами щодо виробництва цукру - нестача фінансових коштів призведе до неможливості поновлення технічної бази	- несприятлива державна політика може призвести до відмови від виробництва цукру

Необхідно виявити ймовірність використання і вплив обраних можливостей та загроз на діяльність підприємства. Для цього здійсимо оцінку ймовірності використання можливостей і загроз та їх вплив на підприємство (табл. 3.8) і (табл. 3.9).

Таблиця 3.8

Матриця можливостей ВАТ “Сумсько-Степанівський цукровий завод”

Ймовірність використання можливості	Ступінь впливу можливості на діяльність підприємства		
	Сильний	Помірний	Невеликий
Висока	“ВС” 1. При реалізації залишків продукції на складах підприємство зможе вивільнити кошти	“ВП” 1. Зростання попиту на продукцію	“ВН”
Середня	“СС” 1. Поновлення технічної бази	“СП” 1. Удосконалення технологій переробки цукрових буряків	“СН”
Низька	“НС” 1. Стабілізація та економічне зростання підприємства	“НП”	“НН” 1. Вихід на новий сегмент ринку

Матриця можливостей (табл. 3.8) дозволила нам визначити ступінь впливу можливості на діяльність підприємства.

Таблиця 3.9

Матриця загроз ВАТ “Сумсько-Степанівський цукровий завод”

Ймовірність реалізації загроз	Можливі наслідки реалізації загроз			
	Руйнування	Критичний стан	Важкий стан	“Легкі удари”
Висока	“ВР” 1. Зростання темпів інфляції	“ВК”	“ВВ”	“ВЛУ”
Середня	“СР”	“СК” 1.Посилення законодавства Зміна рівня цін	“СВ” 1.Підвищення податків 2.Погіршення політичної обстановки	“СЛУ”
Низька	“НР”	“НК” 1.Повна зупинка підприємства внаслідок відсутності обігових коштів на закупівлю сировини або через відключення підприємства від газо- та електропостачання внаслідок несплати заборгованостей за відповідні ресурси	“НВ” Збої в забезпеченні основними і оборотними засобами	“НЛУ”

Проведений аналіз дозволив визначити склад факторів середовища, оцінити характер та інтенсивність їх зміни, а також визначити сферу їх впливу на конкретні елементи підприємств, які досліджували, що свідчить про необхідність комплексного та системного підходу до визначення методологічних основ формування конкурентоспроможної продукції підприємств підкомплексу.

Отже, конкурентоспроможність продукції підприємств цукробурякового підкомплексу формується під впливом факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Удосконалення економічного механізму функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу розглядається як система організаційних, технологічних, економічних, і екологічних важелів та методів управління якістю продукції, які в процесі взаємодії і взаємозв'язку забезпечують сукупність високих споживних якостей цукру (рис.3.4).

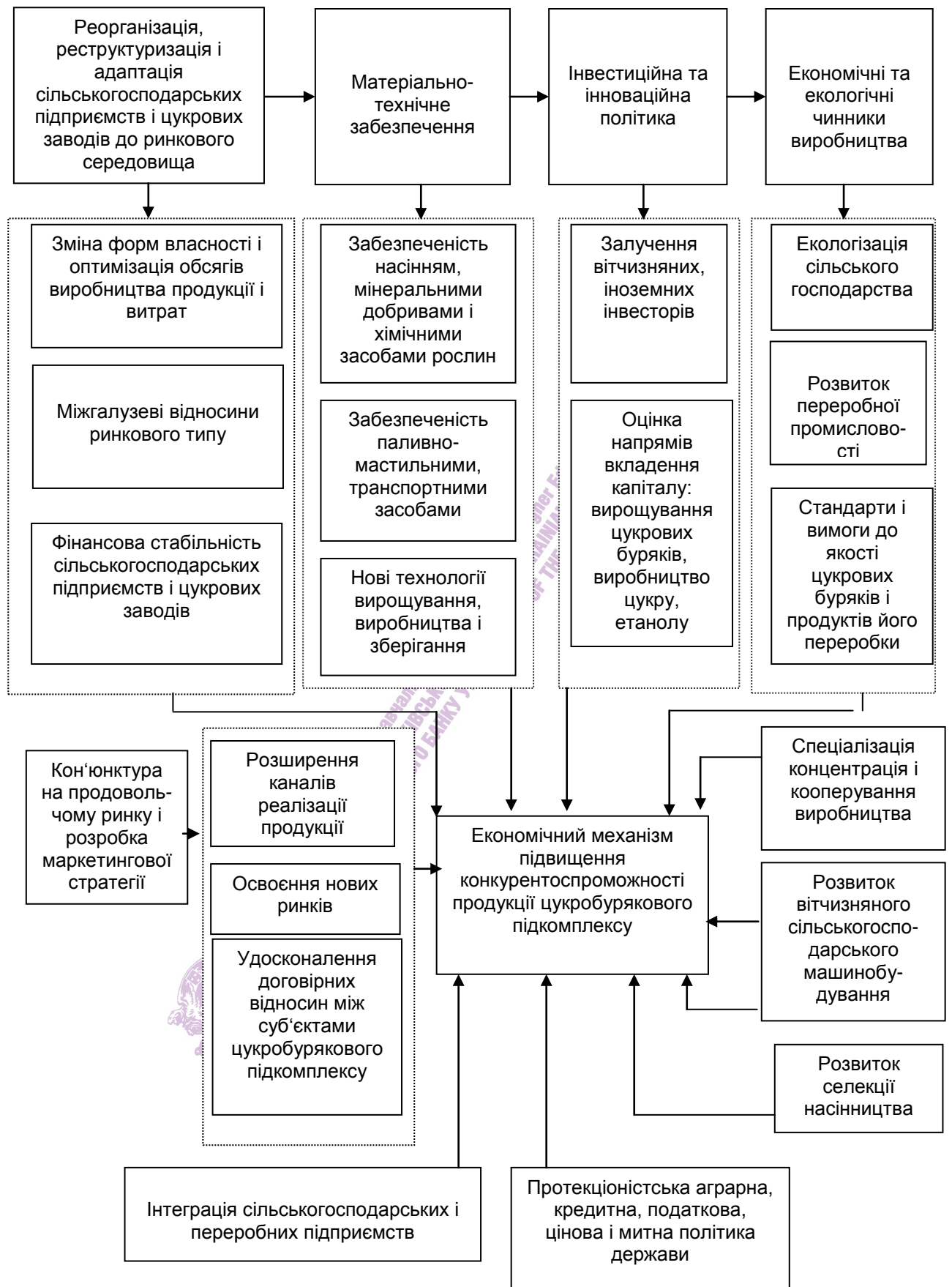

Рис. 3.4. Основні напрями формування та ефективного функціонування економічного механізму підвищення конкурентоспроможності продукції в підприємствах цукробурякового підкомплексу

У зв'язку з цим ми пропонуємо підхід до основних принципів системи управління конкурентоспроможністю продукції цукробурякового підкомплексу (рис.3.5).

Рис. 3.5. Основні принципи формування системи управління конкурентоспроможністю продукції в підприємствах цукробурякового підкомплексу

Роз'яснимо сутність нашого розуміння кожного з принципів системи управління конкурентоспроможністю продукції в підприємствах цукробурякового підкомплексу (рис.3.5).

1. Принцип гармонізації нормативної бази. У зв'язку з тим, що останні 5 років України прагне вступити до Світової організації торгівлі і Європейського Союзу, основним принципом, на нашу думку, є принцип гармонізації нормативної бази, який потребує економіко-правового регулювання процесів управління, насамперед якістю продукції, дотримання

міжнародних нормативних актів, які регламентують різні процеси (технологічні, економічні, екологічні) в усіх сферах економіки АПК, зокрема в цукробуряковому підкомплексі.

Гармонізація націлена на те, щоб позбутися різних підходів у національному законодавстві країн, запобігти негативному впливу на функціонування спільного ринку, зокрема ринку цукру.

Процес гармонізації передбачає три ключових напрямки:

Перший напрямок – це доступ до ринку. Якщо рівень захисту не вважається адекватним для країни, що імпортує, тоді імпорт не дозволяється. Тобто гармонізація – це метод, який забезпечує однаковий рівень захисту. Якщо рівень захисту відповідає правилам ринку ЄС, то підстав для обмеження торгівлі (скорочення імпорту, встановлення перешкод в торгівлі та ін.) не буде.

Другий напрямок – відповідність, тобто сумісність у регуляторному плані. Така сумісність має відповідати моделі української економіки та соціальної системи.

Третій напрямок – ринкова ефективність, тобто ефективність, яку визначає ринок. Тобто гармонізація з нормативними документами ЄС призведе до того, що ринок сприятиме розвитку торгівлі. А це основне в даному процесі.

Гармонізація сприятиме: забезпеченню споживачів якомога більшою кількістю та різноманіттям безпечних продуктів харчування; підвищенню конкурентоспроможності продукції та розширення експортних можливостей; покладенню основної відповідальності за якість продуктів харчування на виробників та постачальників. При виробництві харчових продуктів першочергового значення набувають заходи, що гарантують їх безпечність для життя і здоров'я населення, і базуються на безумовному виконанні підприємством-виробником вимог чинних санітарних норм і правил, здійсненні контролю за небезпечними (біологічними, хімічними, фізичними) чинниками у критичних точках технологічного процесу виробництва.

2. Принцип наукової обґрунтованості функціонування механізму управління. Ефективність системи підвищення конкурентоспроможності

продукції потребує застосування економічних законів та врахування закономірностей розвитку економічних систем; прагнення використовувати такі наукові підходи, як системний, функціональний, нормативний, ситуаційний, інтеграційний, оптимізаційний.

Системний підхід до управління конкурентоспроможністю розглядає її як систему, що характеризується різними параметрами (технологічними, організаційними, економічними, екологічними) і взаємодіє з ринковим середовищем. Цей підхід дозволяє враховувати всі необхідні взаємозв'язки та взаємовідносини управління конкурентоспроможністю продукції на різних рівнях (на рівні держави, регіону).

Для визначення чинників конкурентної переваги необхідно реалізувати такі аналітичні заходи:

- визначити зовнішню і міжнародну сегментацію ринку за даною групою потреб у продукції підкомплексу;
- сформулювати стратегічні чинники конкурентоспроможності продукції (наприклад, якісні показники);
- здійснити оцінку ресурсних можливостей суб'єктів господарювання підкомплексу шляхом реалізації поточних і стратегічних конкурентних переваг.

Оптимізаційний підхід полягає в моделюванні механізмів взаємодії і збалансування інтересів держави, бурякосійних господарств, цукрових заводів й споживачів в процесі виробництва, переробки сировини і збуту кінцевої продукції.

3. Принцип соціальної орієнтації економічного механізму управління конкурентоспроможністю продукції. Кінцевою метою функціонування цього механізму повинно бути підвищення добробуту населення та якості продукції.

4. Принцип раціонального поєднання форм управління конкурентоспроможністю залежить від особливості об'єкта управління (конкретного продукту підкомплексу). Так, на державному рівні форма

управління характеризується жорстким нормативним регулюванням методів та процесів управління. На регіональному вона являє собою форму, в якій посилені інтеграційні процеси на всіх стадіях життєвого циклу продукції підкомплексу.

5. Принцип орієнтації конкурентоспроможності продукції цукробурякового підкомплексу на інноваційний шлях розвитку. Для підвищення конкурентоспроможності продукції необхідне застосування інновацій (новітніх технологій) в процесі вирощування і переробки цукрових буряків, тобто необхідно орієнтуватися на інвестування.

6. Принцип екологізації управління виробництвом. Направлений на збереження власних сировинних ресурсів. Екологізація управління виробництвом повинна бути зорієнтована на впровадження маловідходних технологій, перехід до замкнених циклів ресурсоспоживання.

Отже, удосконалення економічного механізму функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу формується під впливом чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, які свідчать про необхідність комплексного та системного підходу до визначення методологічних основ формування конкурентоспроможної продукції підкомплексу. В свою чергу фактори зовнішнього і внутрішнього середовища, здійснюють вплив на формування інноваційної діяльності в цукробуряковому підкомплексі. Вона має ґрунтуватися на сукупності принципів, дотримання яких забезпечить конкурентоспроможність виробництва сировини і основного продукту підкомплексу – цукру.

3.3. Поглиблення інтеграційних процесів в системі “вирощування цукрових буряків – переробка – реалізація цукру”

Аналіз стану цукробурякового підкомплексу Сумського регіону, який зроблено нами в розділі 2 свідчить про те, що виробництво цукрових буряків і цукру стало збитковим. Тому одним з основних напрямків виходу підкомплексу з кризи і забезпечення сталого розвитку є поглиблення інтеграційних процесів в системі “вирощування цукрових буряків – переробка – реалізація цукру”.

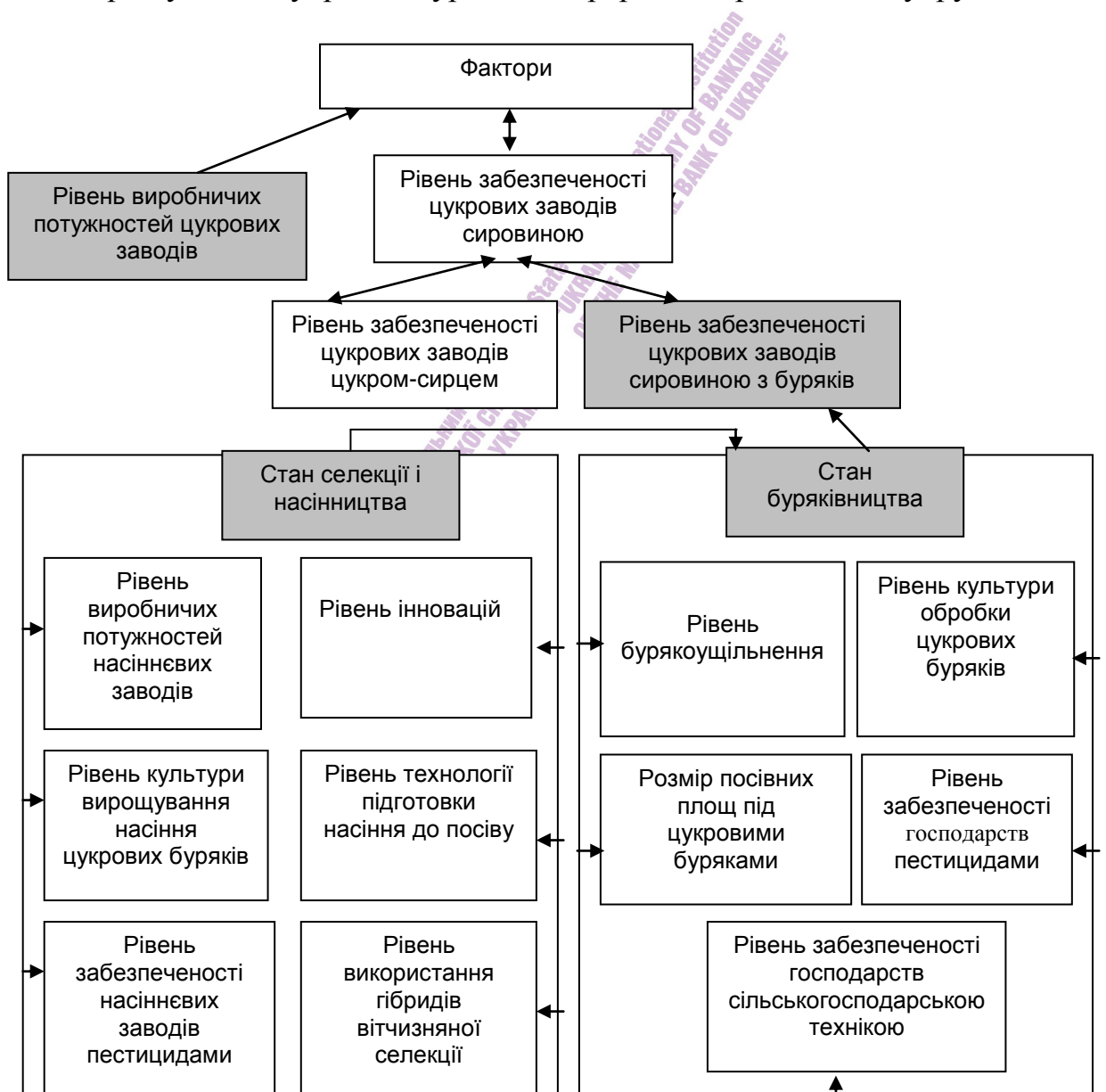

Рис. 3.6. Фактори які забезпечують поглиблення інтеграційних процесів в системі “вирощування цукрових буряків – їх переробка ”в регіоні.

На рисунку 3.6 наведені фактори, які забезпечують поглиблення інтеграційних процесів в системі “вирощування цукрових буряків - їх переробка” в області.

Серед наведених факторів основними є рівень використання виробничих потужностей цукрових заводів, рівень забезпеченості цукрових заводів сировиною з цукрових буряків, стан буряківництва, стан селекції і насінництва. Розглянемо детальніше зазначені фактори.

Стан селекції і насінництва в сучасних умовах є ключовою ланкою науково-технічного прогресу, від якої залежить технологія вирощування і збирання сировини та кінцеві результати виробництва.

Буряківництво в Україні нині базується на насінні сортів і гібридів вітчизняної селекції, що створюються фахівцями інституту цукрових буряків та його мережі, яка складається із семи дослідно-селекційних станцій, восьми елітно-насінницьких господарств, репродукційних насінницьких підприємств Укрхарчпрому та чотирьох заводів з підготовки насіння до сівби.

Сільськогосподарські підприємства області, які спеціалізуються на вирощуванні цукрових буряків, в повній мірі забезпечені насіннєвим матеріалом. На території області знаходиться два насіннєві заводи - Буринський та Тростянецький (нині ЗАТ “Ворскла”), які останнім часом реконструйовані.

Буринський насіннєвий завод може за добу переробляти 114 тонн сировини і готувати високоякісне насіння за всіма необхідними параметрами. Потім воно передається в дослідні господарства для вирощування насіння еліти.

Тростянецький насіннєвий завод (ЗАТ “Ворскла”) займається обробкою та реалізацією високоякісного насіння цукрових буряків. Засноване ЗАТ “Ворскла” інститутом цукрових буряків з мережею селекційних станцій і дослідних господарств, частина з яких розташована на території області - Тростянецькому, Буринському, Сумському та ін. районах. Потужності цього підприємства забезпечують підготовку до посіву більше одного мільйона посівних одиниць інкрустованого та дражованого високоякісного насіння, яке

відповідає світовим стандартам. З грудня, крім очистки, включаються в роботу інші цехи, в яких застосовуються технології протруювання, дражування та інкрустування насіння. ЗАТ “Ворскла” обробляє насіння цукрових буряків всіх сортів і гібридів. В останні роки ведеться робота з виробництва базового (елітного) насіння цукрових буряків, а також насіння гібридів на чисто - сортовій (ЧС) основі першого покоління, реалізація його на внутрішньому і зовнішньому ринках. Це насіння має суттєві переваги по продуктивності до 700 ц/га в порівнянні з сортами, потенційна врожайність яких - 400-430 ц/га.

Впровадження нових гібридів на ЧС - основі вимагає удосконалення технології вирощування, підготовки, використання насіння цукрових буряків як головної ланки буряківництва.

Ця проблема повинна вирішуватись одночасно за всіма напрямками як наукою, так і виробництвом, зокрема проведенням стандартизації, сортовипробування і державного контролю. Підвищенню якості посівного матеріалу в Україні завжди приділялась належна увага. За останні 50 років обсяги використання насіння на посів зменшилися в 12 разів. Це вимагає удосконалення технологій, особливо з переходом на більш точний посів, коли норми висіву досягнуть кінцевої оптимальної величини - 1,2...1,5 пос. од. – (2,0...2,5 кг/га) як у європейських країнах. Сучасна норма висіву - 2...3 пос. од. (3...5 кг/га) (табл. 3.10).

На сьогодні не досягнуто високої посівної якості насіння, які передбачає інтенсифікація (95%). Тому слід реалізувати комплекс заходів щодо покращання технології вирощування, підготовки і використання насіння. При цьому важливими факторами є реформування і спеціалізація насінництва в найсприятливіших умовах.

В 1998 році проведена реконструкція ЗАТ “Ворскла”, його технологічне переобладнання. Роботи виконувала німецька фірма. На підприємстві встановлене обладнання з багатьох європейських країн – Австрії, Швеції, Голландії, яке об'єднане за передовою технологією.

Якість і норми висіву насіння

Показники	1981-1990	1991-1995	1996-2000	2001-2004	Перспект. до 2010 р.
1. Схожість вирощеного насіння, %	76	77	79	80	82
2. Схожість відпущеного на посів, %	86	87	88	89	93
3. Одноростковість, %	86	92	92	94	98
4. Вирівняність, %	91	92	93	93	95
5. Норма висіву насіння, кг/га	12,6	9,7	6,0	5,1	3,2
6. Норма висіву, пос. од./га	-	4,8	3,6	2,8	1,6
7. Видано на посів зі схожістю більше 80%	76	89	92	52	100
8. Видано на посів обробленого ЗСР, %	2	69	90	96	100

За допомогою комп'ютерної системи здійснюється управління роботою агрегатів. У зв'язку з цим досягнуто значної економії електроенергії, адже обладнання працює в автономному режимі, без витрат. За добу очищується 20 тонн фабричного насіння. Якість насіння багато в чому залежить від проведеного лабораторного аналізу. Після обробки та аналізу насіння протруюється, дражується та інкрустується в кількості, яка залежить від замовлення.

Крім перерахованих факторів, головна перевага ЗАТ “Ворскла” полягає в освоєнні повного технологічного циклу виробництва насіння в єдиній інтегрованій системі “виведення сорту – первинне насінництво – елітне насінництво (базисне насіння) – фабричне насіння – переробка насіння – реалізація”.

Розташування Тростянецького насінневого заводу поблизу кордону з Російською Федерацією дозволяє налагодити тісні контакти і здійснювати реалізацію насіння в бурякосійні області Центральної Чорноземної зони Росії – Курську, Воронежську, Липецьку, Тамбовську.

Слід зазначити, що ЗАТ “Ворскла” здійснює свою діяльність, керуючись основним принципом, – орієнтація кінцевих результатів виробництва на задоволення потреб споживачів. Дотримуючись цього підходу, науковці концентрують увагу на тих напрямках наукових досліджень, у результатах яких є нині потреба бурякоцукрового виробництва.

Отже, поєднання процесів селекції, первинного та фабричного насінництва, обробка та підготовки насіння до сівби в одній організаційній структурі сприяють швидкому впровадженню у виробництво нових перспективних гібридів цукрових буряків, зниженню витрат на виробництво одиниці продукції, підвищенню якості посівного матеріалу, забезпечують механізм економічних взаємовідносин між учасниками об'єднання, в тому числі і поліпшення фінансування всіх ланок селекційно-насінницького процесу.

Зарубіжний досвід свідчить про те, що селекційна робота спрямована на розробку інтегрованого підходу до захисту цукрових буряків, який ґрунтується на використанні нових пестицидів і виведення стійких сортів цієї культури. Водночас практика застосування цього підходу при вирощуванні цукрових буряків переконує, що забезпечити конкурентоспроможність вітчизняної галузі на світовому ринку можна при умові постійного вдосконалення виробничого процесу через запровадження інноваційних розробок.

Отже сільськогосподарські господарства області в повній мірі забезпечені посадковим високоякісним матеріалом. Вони мають всі умови для поглиблення інтеграційних процесів з метою ефективного вирощування цукрових буряків.

Розглянемо основні напрямки, які можуть сприяти посиленню інтеграційних процесів в буряківничий галузі області.

Більш детально стан буряківництва області розглянутий в другому розділі дисертації (п. 2.2.). Аналіз цього розділу, в тому числі п 2.2., показав, що посилювати інтеграційні процеси при вирощуванні цукрових буряків доцільніше в південному агрокліматичному районі, особливо в Конотопському, м. Суми, Сумському, Лебединському, Охтирському, Краснопільському районах, а також в Буринському, Роменському, Путивльському, Тростянецькому районах, які зосереджені поблизу цукрових заводів. В цих районах передбачається розширення площ посівів цукрових буряків (табл. 3.1), тому що агрокліматичні умови тут не потребують застосування особливої агротехніки.

Сучасні умови господарювання вимагають організаційних змін в структурі управління цукробуряковим виробництвом. Бурякосійні господарства нині не мають організації, яка б захищала їх інтереси при вирішенні організаційних, економічних, технічних та інших питань з цукровими заводами. Слід зазначити те, що на сьогоднішній день організаційно-виробничі і фінансові відносини між виробниками цукросировини і переробними заводами здебільшого регулюються на основі купівлі-продажу цукросировини.

Економічні відносини між суб'єктами цукробурякового виробництва області формально існують у вигляді договірних відносин, які невпорядковані. В основному оформляється два види документації - договір бартерного обміну і договір контрактації постачання цукрового буряку. В них визначені умови постачання і переробки сировини конкретного бурякосійного господарства поза загальною системою організації сировинної бази, без врахування темпів і графіків постачання. Кожний завод самостійно встановлює відсоток розподілу давальницької продукції, заснований, як правило, на минулорічних фактичних показниках переробки. При цьому не враховуються її нормативні параметри, прийняті в цукровій промисловості. Середнє співвідношення при розподілі готової продукції між господарствами і цукровими заводами складає 68% до 32%. Щоб економічно зацікавити буряківників у збільшенні обсягів виробництва, цукрові заводи кредитують їх під майбутній урожай фінансовими коштами, добривами, насіннями, паливно-мастильними матеріалами і засобами захисту рослин. При заготівлі і переробці цукрової сировини їй враховується забруднення і цукристість. Чим вищий останній показник, тим більше цукру одержить господарства при розрахунку. Але найчастіше в інтересах цукрового заводу фактичні показники забруднення завищуються, а цукристості - занижуються.

Тому, на нашу думку, для поглиблення інтеграційних процесів в системі вирощування цукрових буряків необхідно створити Асоціацію буряководів Сумщини, яка б стала інтегратором для всіх бурякосіючих господарств області і представляли їх інтереси перед власниками цукрових заводів, регіональними,

державними органами влади. Створення Асоціації дозволить бурякосіючим господарствам більшу увагу приділяти агротехнічним і технологічним процесам вирощування цукрових буряків, освоювати нові технології вирощування додаток М.1.

Основними завданнями Асоціації повинні стати:

- укладання угод про встановлення ціни на цукрові буряки між бурякосіючими господарствами і власниками цукрових заводів;
- укладання угод з насінневими підприємствами про поставок насіння бурякосіючим господарствам;
- укладання угод з підприємствами про технічне забезпечення та сервіс;
- укладання угод про забезпечення господарств паливно-мастильними матеріалами;
- укладання угод про забезпечення бурякосіючих господарств добривами і засобами захисту рослин;
- інтегрування до асоціації буряководів України.

Тобто основна функція об'єднання буряководів Сумщини – захист економічних, виробничих, правових і моральних інтересів буряководів, ведення переговорів з державними і регіональними органами влади і виробниками цукру, з метою налагодження співробітництва.

Необхідно зазначити, що в Сумському регіоні органи управління АПК на сьогодні не беруть безпосередньої участі в розробці і встановленні співвідношень при розподілі готового цукру, патоки, жому між виробниками цукрового буряку і цукровими заводами. В першу чергу це пов'язано з тим, що цукробуряковий підкомплекс до цього часу не оформлений як єдине організаційно-правове формування – інтегратор інтересів виробників і переробників цукрових буряків. Цим обумовлені труднощі організаційного характеру, зокрема державна або обласна підтримка підкомплексу і управління процесом. Організаційна структура управління Асоціації буряководів подана на рис. 3.7.

Економічні відносини між учасниками інтеграційного процесу доцільно будувати не на основі купівлі-продажу, а через розподіл між ними грошового доходу від реалізації кінцевої продукції.

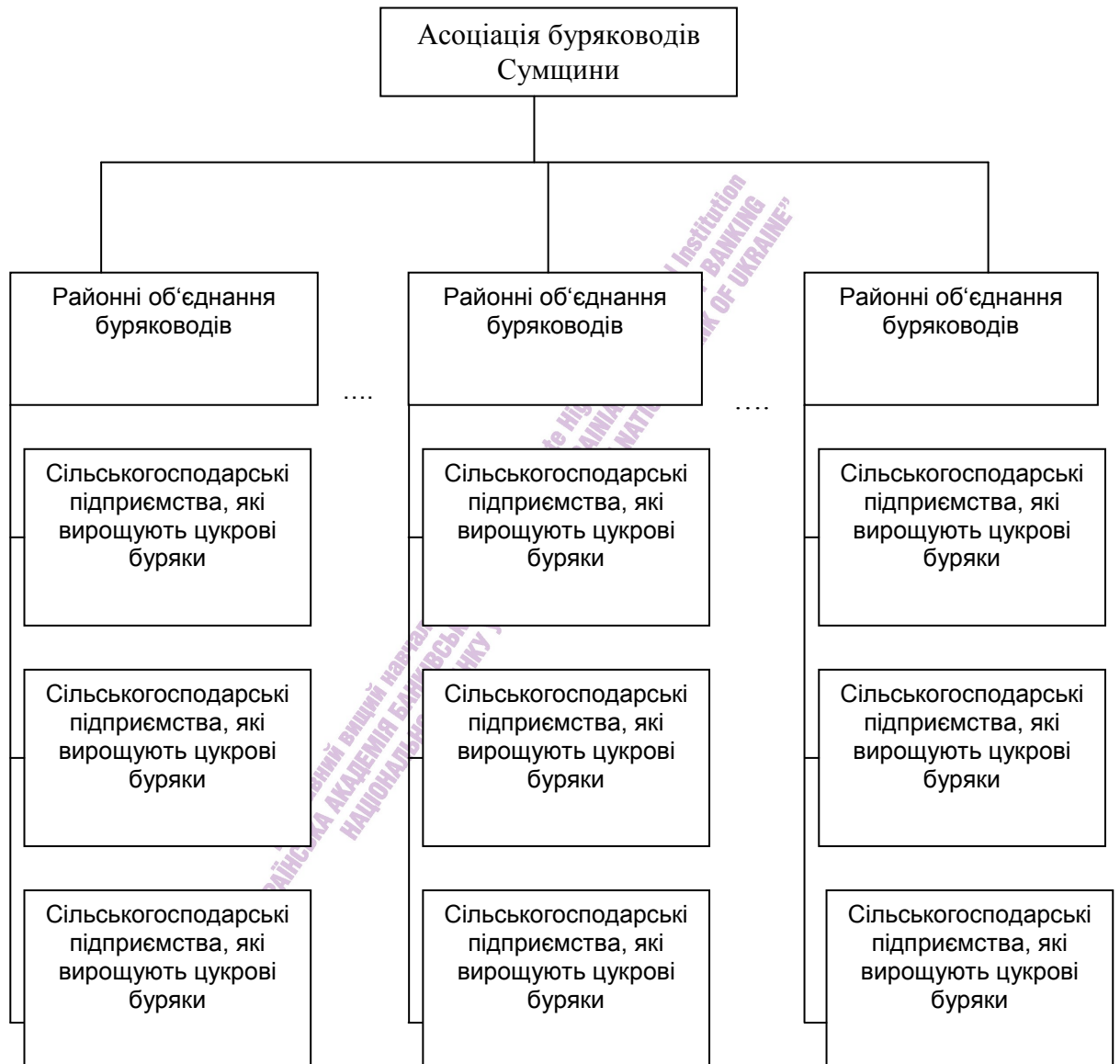

Рис.3.7. Організаційна структура Асоціації буряководів Сумщини

На думку В. Андрійчука [6] за критерій такого розподілу необхідно брати нормативні витрати визначені на кожній стадії єдиного технологічного циклу для аграрних підприємств – витрати на виробництво сировини і її транспортування до місця переробки; а для агропереробних – витрати на переробку сировини, підготовку до реалізації і оптової реалізацію готової

продукції. В технологічний ланцюг може бути включена і роздрібна торгівля. Кожному учаснику інтеграційного процесу віддається та частка виручки від реалізації кінцевої продукції, яка дорівнює частці нормативних витрат учасника в сукупних нормативних витратах на всіх стадіях технологічного циклу. При такому розподілі кожний учасник інтеграційного процесу одержує однакову суму грошової виручки на одну гривню затрат, іншими словами, досягається однакова рентабельність продажу як в аграрному, так і в агропромисловому виробництві.

Однак важливо зазначити, що розподіл грошової виручки пропорційно до витрат, понесених учасниками, буде повністю справедливим, якщо в процесі такого розподілу враховуватиметься співвідношення між постійними і змінними витратами на кожній технологічній стадії. Це означає, що на кожному агропереробному підприємстві формуються постійні витрати, величина яких не залежить або майже не залежить від ступеня використання його потужностей. Тому переробні підприємства можуть функціонувати лише тоді, коли при розподілі грошової виручки від реалізації кінцевої продукції будуть враховуватися усі понесені ними витрати незалежно від того, як буде використана потужність підприємства в календарному році. Зменшення коефіцієнта використання потужностей відбувається насамперед через недопоставки аграрними підприємствами сільськогосподарської сировини, а тому буде несправедливо, якщо переробні підприємства нестимуть економічну відповідальність. Водночас аграрні підприємства також несуть постійні витрати на виробництво сільськогосподарської сировини, величина яких також не залежить або майже не залежить від обсягу її виробництва. Наприклад, в несприятливий за погодними умовами рік аграрні підприємства виробляють і поставляють на переробку значно менше продукції, але при цьому їх постійні витрати не зменшуються. Отже, і щодо аграрних підприємств справедливо враховувати всю величину постійних витрат, незалежно від того, скільки виробляється сільськогосподарської сировини.

Для того, щоб визначити пропорції розподілу грошової виручки від реалізації кінцевої продукції з огляду на необхідність врахування всієї суми постійних витрат, спочатку потрібно розрахувати базову величину нормативних сукупних витрат - постійних і змінних. Щодо агропереробного підприємства, а то ці витрати визначаються при 100%-ному використанні його виробничих потужностей, а щодо аграрних підприємств – виходячи із того обсягу сільськогосподарської сировини, який необхідний для забезпечення зазначеного рівня використання потужностей. Причому, якщо постійні витрати по агропереробному і окремо по аграрних підприємствах визначаються загальною сумою, то розрахунок змінних витрат потрібно здійснювати відповідно на 1 т кінцевої продукції і 1 т сільськогосподарської сировини. Такий підхід до розрахунку сукупних витрат дає можливість визначити їх нормативну величину при будь-якому коефіцієнті використання потужностей, а отже, і розрахувати пропорції розподілу грошової виручки від реалізації кінцевої продукції виходячи, з його фактичної величини. Таким чином, нормативні витрати по агропереробному підприємству (НВп) можна визначити з виразу:

$$НВп = ПВп + (ЗВп * ГП), \quad (3.1)$$

по аграрних підприємствах (НВа):

$$НВа = ПВа + (ЗВа * СС), \quad (3.2)$$

де ПВп і ПВа – загальна сума постійних витрат відповідно по агропереробному і аграрних підприємствах;

ЗВп і ЗВа – змінні витрати на 1т відповідно кінцевої продукції агропереробного підприємства і 1т сільськогосподарської сировини;

ГП – обсяг виробленої готової продукції агропереробного підприємства;

СС – обсяг поставленої на переробку сільськогосподарської сировини.

Розглянемо дану методику на прикладі Угроїдського цукрового заводу. Потужність даного цукрового заводу становить 180 тис. т переробки коренів цукрового буряка за сезон 90 (днів). Нормативне виробництво цукру становить за 17% біологічної цукристості і коефіцієнт вилучення цукру 0,75 дорівнює

22950 т ($180000 \cdot 0,17 \cdot 0,75$). Витрати агарних підприємств на виробництво цукрових буряків в обсязі 180 тис. т становлять 9000 тис. грн., в тому числі змінні витрати – 6300 тис. грн. і постійні витрати 2700 тис. грн. або 30% від сумарних витрат. Змінні витрати в розрахунку на 1 т коренів будуть становити 35 грн. ($6300:180$). Витрати заводу на переробку вказаного обсягу сировини становитимуть 5490 тис. грн., в тому числі змінні витрати 3459 тис. грн., а постійні – 2031 тис. грн. або 37% від сукупних витрат підприємства. Змінні витрати заводу на 1 т цукру складуть 150,7 грн. ($3459:22950$).

За таких умов співвідношення нормативних витрат по учасниках інтеграції становитиме 62:38, тобто 62% в сукупних витратах учасників становлять витрати агарних підприємств і 38% – цукрового заводу ($9000 + 5490 = 14490$; $9000:14490 = 0,62$ або 62%, $5490:14490 = 0,38$ або 38%). Одержане співвідношення витрат і є пропорціями розподілу грошової виручки від реалізації цукру за 100%-го використання потужності, тобто 62% її направлятиметься аграрним підприємством і 38% заводу.

Важливою особливістю даної методики є те, що пропорції розподілу грошової виручки між учасниками інтеграційного процесу можуть змінюватися залежно від ступеня використання виробничих потужностей. Ці зміни зумовлені різною питомою вагою постійних витрат у загальній сумі сукупних витрат аграрних підприємств і переробного підприємства. Залежно від виду сільськогосподарської сировини і типу переробного підприємства частка постійних витрат буде різною.

Щоб переконатися, як змінюються витрати грошової виручки від реалізації кінцевої продукції припустимо, що в нашому прикладі потужність заводу використано на 10%, тобто перероблено лише 20 тис. т цукрових буряків і вироблено 2550 т цукру ($20000 \cdot 0,17 \cdot 0,75$). Нормативні витрати агарних підприємств, згідно формули (3.2) становитимуть $2700 + (9000 \cdot 35) = 3015$ тис. грн., а нормативні витрати цукрового заводу (формула 3.1) дорівнюватимуть $2031000 + (2550 \cdot 150,7) = 2415285$ грн.

Співвідношення витрат учасників інтеграційного процесу становитиме тепер 56:44. Тобто, за цих умов частка заводу в розподілі грошової виручки зростає і вона буде тим більшою, чим меншим є коефіцієнт використання виробничої потужності, а саме:

Відсоток використання потужності заводу	Пропорції розподілу кінцевої продукції
100	62,0:38,0
10	56,0:44,0

Механізм впливу питомої ваги постійних витрат у сукупних витратах та пропорції розподілу грошової виручки діє в такому режимі, за якого із зменшенням коефіцієнта використання потужності збільшуватиметься частка відрахувань від грошової виручки по тому учаснику інтеграційного, в якого вища питома вага постійних витрат і навпаки. Це пов'язано з тим, що питома вага постійних витрат в сукупних витратах заводу вища (37%) в порівнянні з питомою вагою цих витрат в аграрних підприємствах (30%). Якби у виробників сировини цей показник був вищий, то пропорції розподілу змінились б на їх користь.

Запропонований механізм агропромислової інтеграції має такі переваги:

- учасники інтеграційного процесу стають обопільно зацікавленими в об'єктивному визначенні якості сільськогосподарської сировини. Агропереробні підприємства втрачають всякий сенс занижувати якість сировини при її прийманні, тому що це не принесе їм ніякої економічної вигоди;
- менш гострою стає проблема різної віддачі вкладень через неоднакову швидкість обороту капіталу в аграрній і агропромисловій сферах. Розрахунки з аграрними підприємствами повинні здійснюватися по мірі надходження грошової виручки від реалізації готової продукції, і в цьому відношенні вони знаходяться в однакових умовах з агропереробними підприємствами;
- інтеграційний механізм зорієнтований на економію витрат. Ті аграрні і агропереробні підприємства, які господарюють раціонально і скорочують

витрати, у порівнянні з нормативними витратами, будуть отримувати більшу економічну вигоду, ніж ті учасники, в яких витрати співпадають з нормативними або ж їх перевищують.

Одним з найбільш складних питань практичного застосування викладеного механізму агропромислової інтеграції є визначення нормативних витрат і пропорцій розподілу грошової виручки від реалізації кінцевої продукції. Цю проблему повинні розв'язувати міжпрофесійні спілки, створення яких стало на сьогодні нагальною потребою.

Основною проблемою поглиблення інтеграційних процесів між виробниками цукрової сировини і цукровими заводами є недозавантаженість потужностей заводів цукровою сировиною і зношеність їх основних фондів на 80%. Слід зазначити, що втрати цукрових буряків при зберіганні на заводах збільшилися, незважаючи на значне скорочення періоду сокодобування. Такі зміни та відхилення зумовлені моральним і фізичним зношенням устаткування, особливо дифузійних апаратів, порушенням технології зберігання і переробки сировини.

Одним з основних напрямків подальшого розвитку виробничо-технічної бази цукрової промисловості України є підвищення концентрації виробництва до оптимального рівня на основі реконструкції перспективних заводів (нарощування потужності цукрових заводів до 9 тис. т), будівництва нових в районах з високим рівнем бурякової спеціалізації, виведення з експлуатації технічно застарілих малопотужних підприємств.

Визначення найбільш перспективних цукрових заводів, які зможуть забезпечити потреби країни в цукрі, та перепрофілювання надлишкових потужностей на виробництво інших видів продукції, наприклад, паливного етанолу, повинно стати основною програмою реструктуризації цукрової промисловості.

Важливим напрямком технічної політики, спрямованої на підвищення ефективності цукрового виробництва та конкурентноздатності цукру, є удосконалення теплових схем та автоматизація процесу з метою зниження витрат палива. Значне підвищення цін на паливо зробило надзвичайно

невигідним для цукрової галузі співвідношення цін цукор і паливо. В нинішніх умовах рівень питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) при виробництві цукру в значній мірі визначає собівартість продукції, економічний стан цукрових заводів та їх спроможність оновлювати основні фонди. На більшості вітчизняних підприємств витрати умовного палива на переробку цукрових буряків перевищують європейські показники практично вдвічі і становить 6...6,5% до м.б.

Перед підприємствами вітчизняної галузі стоїть проблема збільшення обсягів виходу цукру та його якості. Для вирішення цієї проблеми необхідно здійснити комплекс заходів, а саме: проаналізувати роботу кожної ланки технологічного процесу з метою виявлення недоліків, модернізувати обладнання, розробити раціональні технологічні та теплові схеми, автоматизувати процеси з використанням комп'ютерної і мікропроцесорної техніки, вирішити питання підвищення якості цукрової сировини. Тому сьогодні є актуальним стає освоєння сучасних технологій обробки буряка, заміна застарілого технологічного обладнання сучасним, впровадження у виробництво нових об'єктів інновації, зокрема технологічних і технічних рішень, які сприяють поглибленню інтеграційних процесів. Все це потребує значних капітальних вкладень і тривалого часу. Впровадження автоматизованих систем управління ділянками технологічного виробництва (АСУ ТВ) на цукрових заводах дозволить здійснити ці заходи в найкоротші строки і без великих фінансових затрат [42].

Комплексна автоматизація на цукровому заводі дозволяє вирішити такі основні завдання:

- стабілізувати потік сировини і продуктів, що є базою для підвищення якості виробництва і збільшення виходу готового продукту;
- скоротити затрати як сировини, так енергоносіїв. В цьому зв'язку необхідно вести мову про комплексну автоматизацію, яка охопить не тільки технологічні процеси (від приймання буряку до пакування і реалізації готової продукції), й процеси управління на всіх рівнях

виробництва. Необхідний також визначити вузькі місця на виробництві і ліквідувати їх шляхом встановлення автоматизованого обладнання і вдосконалення технології.

- забезпечити управління виробництвом, яке передбачає можливість корегувати хід технологічного процесу на різних ділянках з одного робочого місця таким чином, щоб своєчасно реагувати на зміну умов збереження якості продукції на виході або оперативно ліквідувати перебої і аварії безпосередньо на виробництві.

Отже, впровадження автоматизованих систем управління ділянками технологічного виробництва (АСУ ТВ) на вітчизняних цукрових заводах дозволить підвищити ефективність виробництва, знизити затрати на випуск цукру і супутніх продуктів, збільшити вихід готової продукції та ефективність управління процесами виробництва додаток Л.1.

Фактори, які забезпечують поглиблення інтеграційних процесів в системі реалізації цукру в області наведені на рис.3.8.

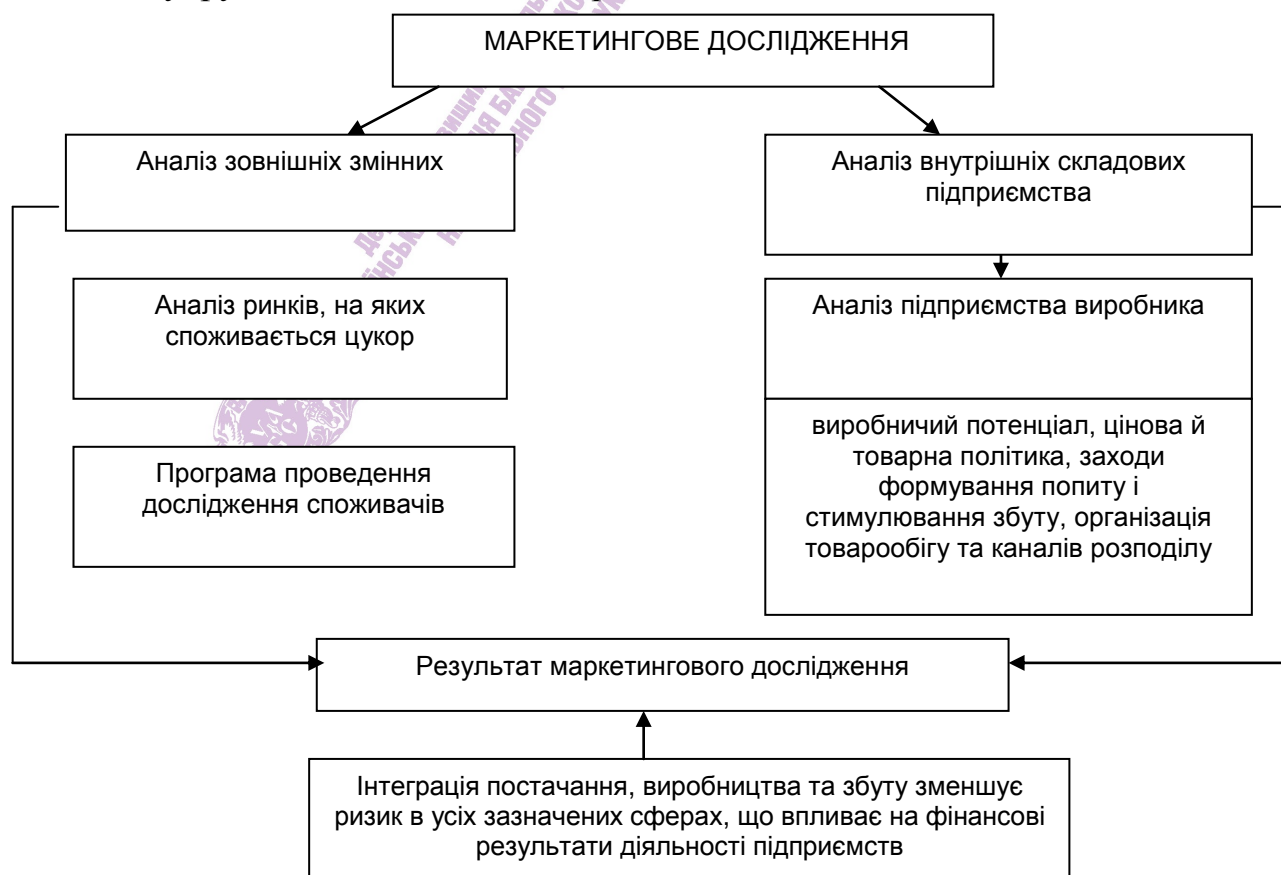

Рис.3.8. Фактори, які забезпечують поглиблення інтеграційних процесів в системі “реалізація цукру”

Державний вищий навчальний заклад
"УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ"

State Higher Educational Institution
"UKRAINIAN ACADEMY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE"

Отже, на основі вищевикладеного нами зроблено систематизацію факторів, що сприяють поглибленню інтеграційних процесів в системі “виращування цукрових буряків - їх переробка – реалізація цукру” рис. 3.9.

Таким чином, поглиблення інтеграційних процесів в “системі вирощування цукрових буряків - переробка – реалізація цукру” повинна забезпечувати:

1. Стабільний фінансовий стан, конкурентоспроможність продукції підприємств цукробурякового підкомплексу та їх участь на продовольчому ринку.
2. Зацікавленість учасників інтеграційного процесу у досягненні кінцевих результатів від спільної діяльності.
3. Виконання взаємних зобов'язань.
4. Збалансування відтворення матеріально-технічної бази і трудових ресурсів кожного учасника інтеграційного процесу.
5. Еквівалентність обміну і розподілу кожного учасника на внутрішні і зовнішні зміни (зміни цін, потреб учасників, кон'юнктури на ринку кінцевої продукції).

3.4. Інноваційно-інвестиційна модель розвитку цукробурякового підкомплексу

Сьогодні в умовах кризи фінансування інноваційної діяльності та низького рівня інвестиційної активності в агропромисловому секторі економіки України однією із ключових проблем є пошук і реалізація дієвої стратегії та моделі інвестиційно-інноваційного розвитку цукробурякового підкомплексу. Особливої актуальності набувають питання вдосконалення принципів, методів і підходів до інвестиційного забезпечення інноваційних процесів у підкомплексі, раціоналізації управління процесом залучення інвестицій в інновації, а також обґрунтування оцінки доцільності такого інвестування.

В сучасних умовах в Україні необхідно застосовувати нові підходи до інвестування, найвідповідніші конкретним умовам господарювання, ефективні форми активізації впровадження інновацій з урахуванням інвестиційних джерел, збільшення питомої ваги підприємств усіх видів економічної діяльності, які використовують інноваційний продукт, розробки і втілення в практику механізму надходжень до бюджету від інноваційної діяльності.

Отже, сучасний стан розвитку цукробурякового підкомплексу в Україні потребує розв'язання низки проблем, пов'язаних з переходом більшості підприємств на інноваційний шлях розвитку, спрямований на виробництво і реалізацію якісної продукції, яка відповідає запитам і потребам споживачів.

Наявність в Україні чіткої галузевої диференціації і значних диспропорцій в їх інноваційному розвитку показує, що інноваційний потенціал галузей не однаковий, має місце великий діапазон відмінностей між ними, а це створює додаткові труднощі.

Необхідно зазначити, що на сьогоднішній день розбудова структури інноваційної системи на міжгалузевому та галузевому рівнях відбувається без потрібної пріоритетності та з високим рівнем системної дезорганізації, що впливає на ситуацію на всіх рівнях інноваційного середовища. Існують фактори, які стримують інноваційну діяльність. На думку експертів, – це відсутність

фінансування (85,7%), великі затрати (40,3%), великі кредитні ставки (38,7%), значний економічний ризик (24,1%), проблеми з сировиною і матеріалами (29,2%), недосконала законодавча база (31,5%) [7].

На сучасному етапі інноваційний процес стає багатограним, поєднуючи технологічні, організаційні, економічні та соціальні нововведення, завдяки яким формується нова модель розвитку і використання людських ресурсів.

Загальну картину інноваційних процесів в Україні визначають такі галузі промислового виробництва: харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів; машинобудування; легка промисловість; металургія; хімічна промисловість. Вони охоплюють близько 80% усіх інноваційних підприємств і, як правило, відрізняються рівнем інноваційної активності, який на 3-5% перевищує середній рівень у промисловості.

Отже, найважливішим завданням, яке пов'язане з пошуканням виробництва, є активізація виробничих інвестицій, що забезпечують виробництво продукції, конкурентоспроможної на світових і внутрішніх ринках.

Активізація інноваційної діяльності в усіх галузях і сферах економіки залежить не тільки від сприятливого інноваційного клімату, який може створити держава, але і від ступеня готовності господарюючого суб'єкта до розробки і впровадження нововведень, здатності підприємств аналізувати інноваційні проекти.

Джерела інвестиційних ресурсів і механізми їх мобілізації – головні питання, які потребують вирішення для підприємств. Водночас недостатність у них фінансових ресурсів знижує інноваційну активність.

Розвиток ринкових відносин і конкуренції не означає невтручання держави в сферу економіки, адже кардинальні перетворення матеріально-технічної бази тільки на основі ринкових принципів неможливі. У зв'язку з цим розробка і реалізація науково-технічної і інноваційної політики залишаються процесами, які потребують державного регулювання.

Стимулювання інноваційної діяльності в промисловому виробництві, особливо в харчовій промисловості та переробці сільськогосподарських продуктів – одне з найважливіших завдань держави. Воно зумовлене: необхідністю глибоких структурних перетворень у високотехнологічних галузях економіки, що заснована на експорті сировинних ресурсів та імпорті машин і обладнання; високим ступенем зносу основних фондів, перш за все обладнання; різким зменшенням обсягів інвестицій в промисловість; потребою в нових знаннях і технологіях, які забезпечують випуск конкурентоспроможної на світовому ринку продукції; необхідністю збереження і розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційного підприємництва, запобігання витоків інтелектуальної власності і наукових кадрів за кордон, підвищення результативності наукової діяльності; проблемою створення нових робочих місць.

Основними джерелами фінансування інноваційної діяльності високотехнологічних галузей є власні фінансові ресурси. До числа власних ресурсів слід включати чистий прибуток, який залишається після уплати дивідендів (нерозподілений прибуток), амортизаційні відрахування і акціонерний капітал підприємства.

Державна інноваційна політика в цукробуряковому підкомплексі повинна бути спрямованою на подолання технічного відставання вітчизняного виробництва, переорієнтацією виробничого потенціалу на створення конкурентоспроможної продукції. Цьому сприяє підвищення рівня сприйнятності багатьма підприємствами технологічних нововведень. Поки що найбільша схильність до нововведень характерна для галузей з виробництва коксу та нафтопереробної, металургійної та обробки металу [15], ніж в цукробуряковому виробництві.

Аналізуючи взаємозв'язок та напрямки взаємодії між інноваціями та інвестиціями, слід зазначити, що:

- інвестиції забезпечують реалізацію інноваційного процесу, а інновації породжують додатковий капітал і, відповідно, нові інвестиції;

- інновації складають окремий сегмент інвестиційного ринку і в певній мірі є його об'єктом;
- інновація – це реалізований на ринку результат певної діяльності, отриманий внаслідок інвестування капіталу у створення нового продукту або процесу (технології);
- в умовах стабільної економіки всі інвестиції повинні мати інноваційну спрямованість, а в умовах кризи інвестицій – бути спрямованими на підтримку діючих технічно відсталих виробничих фондів;
- інвестиції без інновацій призводять до відтворення ресурсовитратного та застарілого обладнання, відповідно, – до орієнтації економіки на екстенсивний шлях розвитку, який, як доведено дослідженнями закордонних та вітчизняних економістів, не має майбутнього.

Тому інвестиційні та інноваційні процеси слід розглядати не окремо, а в комплексі, що дозволяє стверджувати про необхідність побудови інноваційно-інвестиційної моделі розвитку цукробурякового підкомплексу, яка складається з двох взаємопов'язаних та взаємодіючих блоків: інвестиційного та інноваційного об'єднаних за єдиною системою принципів, методів та механізмів реалізації, критеріїв прийняття управлінських рішень.

Основними засадами ефективної реалізації зазначеної інноваційно-інвестиційної моделі, на нашу думку, є такі:

1. Формування інвестиційного блоку даної моделі повинно здійснюватися з урахуванням стратегічного завдання переходу цукробурякового підкомплексу на інноваційний шлях розвитку, який передбачає, що цикл відтворення кожної одиниці капітальних вкладень повинен мати нововведення, поліпшувати технології виробництва з метою збільшення їх економічної та соціальної результативності.
2. Об'єктами управлінського впливу при реалізації вимог інноваційного типу відтворення повинні стати інвестиції (власні і залученні).
3. Інноваційність повинна стати вимогою інвестиційних пріоритетів розвитку цукробурякового підкомплексу.

4. Застосування додаткових адміністративно-правових стимулів і механізмів повинне здійснюватися з метою фінансової та організаційної підтримки науково-технічної діяльності.

Успішна реалізація інноваційно-інвестиційної моделі можлива при умові забезпечення таких вимог:

- узгодженість розмірів інвестицій, які можуть бути спрямовані на інновації, з ресурсним потенціалом регіону;
- узгодженість необхідності інновацій та можливих обсягів залучення інвестицій;
- оптимальність поєднання очікуваного досягнення прибутковості від вкладання інвестицій в інновації та потенційних ризиків і невизначеності в майбутньому періоді;
- визначення реальних часових рамок, для впровадження нововведень, які дають змогу залучати інвесторів які усвідомлюють цінність інновацій.

На наш погляд, необхідність застосування інноваційно-інвестиційної моделі розвитку цукробурякового підкомплексу не викликає сумніву. Її необхідно доповнити тільки елементом орієнтування на постійний моніторинг змін, можливостям інноваційного та інвестиційного секторів економіки.

Реалізація інвестиційно-інноваційної моделі призведе не тільки до змін динаміки інвестиційних та інноваційних процесів, а й до змін їхніх принципів, методів, механізмів реалізації, критеріїв прийняття управлінських рішень. Отже, сукупність змін, які відбуваються внаслідок реалізації інноваційно-інвестиційної моделі, створять нову якісну модель для якої будуть характерними розробка та впровадження нових засобів, методів та механізмів з якісно новими властивостями.

Запровадження інноваційно-інвестиційної моделі дозволить системно вирішувати проблеми, що виникають при зміні методів і підходів до інвестиційного забезпечення інноваційних процесів, раціоналізації механізму управління залучення інвестицій та реалізації на цій основі механізмів структурно-інноваційного оновлення цукробурякового підкомплексу. Саме від

його успішного функціонування залежить ефективність пріоритетних напрямків інвестування з урахуванням інноваційної спрямованості, що є одним із головних аспектів забезпечення сталого економічного зростання.

Ефективність розробки та реалізації моделі інноваційного розвитку цукробурякового підкомплексу залежить, на нашу думку, від злагодженої роботи всієї системи органів управління (рис. 3.10).

Розглянемо складові елементи інноваційної моделі розвитку цукробурякового підкомплексу:

1. Механізми державного регулювання інноваційних та інвестиційних процесів:

- здійснення податкової, кредитно-грошової, інвестиційної політики;
- правове регулювання, забезпечення стабільності законодавчої бази;
- стимулювання конкуренції та обмеження монополій;
- інформатизація господарства, стандартизація і сертифікація продукції та послуг;
- розробка та впровадження критичних технологій для розвитку цукробурякового підкомплексу;
- прогнозування, програмування, управління інноваціями та витрачанням на це державних коштів;
- державні закупівлі та замовлення;
- ініціювання інноваційних процесів;
- пряме державне фінансування розробок, комерціалізація та впровадження інновацій;
- опосередкована підтримка шляхом запровадження пільг і стимулів інвестування в науку і техніку, освоєння нововведень.

Рис. 3.10. Організації та структури, які повинні бути активно задіяні у формуванні інноваційно-інвестиційної моделі розвитку цукробурякового підкомплексу

2. Управління інноваційними процесами:

- контроль з боку органів виконавчої влади на державному і регіональному рівнях і їх відповідальність за спрямування інвестицій в інноваційне оновлення виробництва;
- проведення стимулюючої фіскальної і податкової політики, моніторинг результативності та здійснення заходів з регулювання інноваційних процесів;

3. Економіко-господарські функції держави щодо взаємодії з бізнесом:

- кооперування зусиль органів виконавчої влади і приватного бізнесу – участь у дослідженнях, прикладних розробках, організації впровадження у виробництво, фінансування;

- формування інфраструктури, зокрема інформаційного і кадрового забезпечення.

Як вже зазначалося, одним з основних факторів, що стримують інноваційний розвиток економіки країни є недостатність необхідних джерел фінансування. На нашу думку, дієвим механізмом розв'язання даної проблеми в цукробуряковому підкомплексі є формування фондів підтримки інноваційно-інвестиційного розвитку галузі.

Даний фонд створюється на основі рішення регіональних представницьких органів. У відповідності з їх рішенням виконавчі органи влади відкривають в банках спеціальні рахунки для збереження коштів, які поступають до фонду. Для управління фондом необхідно створити колегіальний орган, який складається з представників регіональних органів влади і власників цукрових заводів. Колегіальний орган приймає рішення щодо використання коштів фонду. Доходи фонду ми пропонуємо формувати за рахунок відрахувань від прибутку цукровиробників (визначено їх на рівні 10%), відрахування до фонду планується здійснювати щоквартально додаток М.1.

Дані кошти будуть витрачатися переважно під інноваційні програми, які забезпечують реалізацію таких науково-технічних пріоритетів, як:

- науково-технічне оновлення виробництва підвищенням його техніко-економічних показників і забезпеченням конкурентоспроможності продукції підкомплексу;
- прискорення розвитку наукомістких виробництв у цукробуряковому підкомплексі.

Проведемо розрахунок розміру відрахувань від прибутку цукровиробників у фонд підтримки інноваційно-інвестиційного розвитку цукробурякового підкомплексу Сумської області шляхом моделювання процесу реалізації цукру в умовах цінового ризику.

Вихідні дані для оптимізації обсягів реалізації цукру в Сумській області на 2005/2006/2007 маркетинговий рік наведені в табл. 3.11.

Отже, при виконанні плану реалізації в 2005-2006 маркетинговому році товаровиробники отримують загальний прибуток на рівні 42106,5 тис. грн., при цьому стандартне відхилення становить 14656,2 тис. грн. За цих умов прибуток в цілому знаходиться в межах від 27450,3 тис. грн. до 56762,7 тис. грн. з вірогідністю майже 70 відсотків, а за правилом “трьох сигм” підприємства практично із стовідсотковою ймовірністю працюють у сукупності беззбитково. При реалізації плану на 2006-2007 маркетинговий рік товаровиробники отримають прибуток на рівні 46765,7 тис. грн. При цьому стандартне відхилення дорівнюватиме 17028 тис. гривень. За таких обставин імовірність для підприємства опинитися в зоні збитків в цілому дуже низька (менше 0,5 %).

За вихідними даними можна зробити декілька важливих висновків для подальшого вирішення завдання оптимізації плану реалізації цукру виробниками. Очевидна залежність ціни реалізації від продовольчих потреб, які, в свою чергу, сягають максимуму в другому та третьому кварталах, коли припиняється безпосереднє виробництво цукру і реалізуються запаси продукції, наявність яких формує у продавців витратну частину у вигляді затрат на зберігання цукру. Тому чим довше перебуває продукція на зберіганні, тим вище вартість зберігання 1 тонни сировини. Планується поступове зниження частки цукру непродовольчого використання включаючи видачу на паї, з 33 відсотків до 28,5 відсотків через зниження частки колективної власності в сільськогосподарських підприємствах. В Сумському регіоні не враховується експорт цукру, оскільки політику реалізації формують власники підприємств, що знаходяться за його межами. Отже, вивіз цукру за межі нашого регіону враховується в продовольчих потребах за цінами товаровиробників та внутрішнього ринку.

Досить важливою для товаровиробників проблема управління запасами цукру. Вона полягає в тому, що вони повинні мати обов'язковий резерв на випадок коливань попиту на продукцію або виконання зобов'язань якщо постачальники сировини не виконують умов договорів.

Державний вищий навчальний заклад
"УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ"

State Higher Educational Institution
"UKRAINIAN ACADEMY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE"

В нашому випадку ця проблема не розглядається і мінімальний залишок запасів, які мають підприємства на кінець маркетингового року, дорівнює нулю. Враховуючи відсутність боргових зобов'язань, товаровиробники не несуть додаткових витрат з виплати відсотків, що зменшує необхідність прискореного обігу коштів, вкладених в оборотні засоби. Це пояснюється входженням підприємств до великих фінансово-промислових груп (іноді умовних), які мають можливість концентрувати додаткові ресурси і спрямовувати їх на покриття поточних потреб в оборотних ресурсах конкретних учасників ФПГ. Питання платності подібного фінансування не розглядається.

За таких обставин головною умовою оптимізаційної моделі для плану реалізації цукру товаровиробниками буде визначення цільової функції та базових обмежень в роботі підприємств. Побудуємо математичну модель для одного маркетингового року, в який визначальним принципом діяльності на ринку є максимізація прибутку:

$$F = \sum_{t=1}^T x_t * (P_t - C_t - S_t) \longrightarrow \max, \quad (3.3)$$

де: x_t – планова величина реалізації цукру товаровиробниками у відповідному кварталі маркетингового року, тис. т;

T – кількість планових періодів в маркетинговому році (в нашому випадку – чотири квартали);

P_t – ціна 1 т цукру у відповідному кварталі маркетингового року, грн.;

C_t – виробнича собівартість 1 т цукру у відповідному кварталі маркетингового року, грн.;

S_t – вартість зберігання 1 т цукру до реалізації у відповідному кварталі маркетингового року, грн.

Обмеженням загальної планової величини реалізації цукру товаровиробниками є прогнозна величина виробництва цукру, виходячи з можливостей постачальників сировини:

$$\sum_{t=1}^T x_t = W_0 + \sum_{t=1}^T Y_t - W_{end} , \quad (3.4)$$

де: x_t – планова величина реалізації цукру товаровиробниками у відповідному кварталі маркетингового року, тис. тон;

T – кількість планових періодів в маркетинговому році (в нашому випадку – чотири квартали);

W_0 – наявні запаси цукру на початок маркетингового року, тис. т;

Y_t – обсяги виробництва цукру у відповідному періоді t планового маркетингового року, тис. т;

W_{end} – величина прогнозованих запасів цукру на кінець планового періоду, тис. т.

Планова величина реалізації цукру для конкретного кварталу не може перевищувати суму загальних запасів на кінець попереднього кварталу та виробленої продукції у відповідному кварталі:

$$x_t \leq W_{t-1} + Y_t \quad (3.5)$$

Аналогом і навіть заміником попередньої умови може бути вимога до рівності між наявними запасами цукру і цукру, виробленого протягом кварталу, за мінусом реалізованого та запасами цукру на кінець кварталу:

$$W_t = W_{t-1} + Y_t - x_t \quad (3.6)$$

Це допоможе формалізувати обмеження максимальної місткості складів регіону:

$$W_{t-1} + Y_t - x_t \leq V , \quad (3.7)$$

де: V – максимальна місткість складів регіону, тис. т.

З попередніх формул можна зробити висновок, що залишок запасів на кінець кожного періоду можна визначити, виходячи із запасів на кінець попереднього періоду та обсягів виробництва і реалізації цукру в поточному. Залишок на кінець першого періоду визначається на базі відомого значення запасів на початку. Отже, під час формування моделі запаси на кінець кожного періоду визначаються через вже відомі дані та невідомі планові квартальні обсяги реалізації, які є аргументами цільової функції.

Визначаємо необхідність покриття товаровиробниками продовольчих потреб як умови забезпечення економічної і соціальної стабільності:

$$x_t \geq N_t \quad (3.8)$$

де: N_t – продовольча потреба в цукрі у відповідному кварталі t , тис. т.

Побудуємо вихідну модель для першого маркетингового року на базі вище наведених формул, передбачаючи, що в першому кварталі виробляється 60 тис. т. цукру, а в другому кварталі – 36 тис. т, а можливості зберігання обмежені місткістю складів на рівні 50 тис. т. цукру:

$$F = 358,2 \cdot x_1 + 395 \cdot x_2 + 593,5 \cdot x_3 + 479,8 \cdot x_4 \longrightarrow \max$$

$$x_1 + x_2 + x_3 + x_4 = 96$$

$$x_1 \leq 60$$

$$x_1 \geq 14,5$$

$$x_2 \geq 13,5$$

$$x_3 \geq 17,2$$

$$x_4 \geq 18,2$$

$$60 - x_1 \leq 50$$

$$96 - x_1 - x_2 \leq 50$$

Побудуємо вихідну модель для другого прогностичного маркетингового року, виходячи з того, що в першому кварталі виробляється 75 тис. т цукру, а в

другому – 35,4 тис. т цукру. При цьому місткість складів залишається незмінною:

$$F = 387,5 \cdot x_1 + 384,1 \cdot x_2 + 532,5 \cdot x_3 + 411 \cdot x_4 \longrightarrow \max$$

$$x_1 + x_2 + x_3 + x_4 = 110,4$$

$$x_1 \leq 75$$

$$x_1 \geq 16,0$$

$$x_2 \geq 16,0$$

$$x_3 \geq 23,2$$

$$x_4 \geq 23,7$$

$$75 - x_1 \leq 50$$

$$110,4 - x_1 - x_2 \leq 50$$

За стандартними процедурами розв'язуємо моделі за допомогою симплекс-методу та визначаємо оптимальні рішення (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Оптимальні значення планів реалізації на 2005/2006 та 2006/2007 маркетингові роки, тис. т

Показник	x_1	x_2	x_3	x_4
Маркетинговий рік 2005/2006	14,5	31,5	31,8	18,2
Маркетинговий рік 2006/2007	44,4	16	26,3	23,7

Оптимізуючи план реалізації цукру товаровиробниками, нам вдалося збільшити річний прибуток в обох випадках, в результаті чого збільшилися відрахування до фонду (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Прогнозний прибуток та стандартні відхилення прибутку на 2005/2006 та 2006/2007 маркетингові роки, тис. грн.

		Квартал				За рік
		I	II	III	IV	
Маркетинговий рік	Показник					
Маркетинговий рік 2005/2006	Прибуток	5193,9	12442,5	18873,3	8732,4	45242,1
	Стандартне відхилення	1463	4186,4	6881,5	3312,4	15843,3
	База нарахування до фонду	3895,4	9332	14155	6549,3	33931,6
	Відрахування до фонду	398,5	933,2	1415,5	654,9	3393,2
Маркетинговий рік 2006/2007	Прибуток	17205	6145,6	14004,8	9740,7	47096,1
	Стандартне відхилення	4839,6	2056	5996,4	4692,6	17584,6
	База нарахування до фонду	12903,7	4609,2	10503,6	7303,5	35322,1
	Відрахування до фонду	1290,4	461	1051	731	3532,2

Таким чином, за допомогою процесу реалізації цукру в умовах цінового ризику розроблено організаційно-економічний механізм формування фонду підтримки інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу.

Висновки до розділу 3

1. В роботі обгрунтовано необхідність розробки ефективної стратегії розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу: надано її визначення, розроблено алгоритм її реалізації, розроблено принципи побудови стратегії ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу, розроблено організаційний механізм формування цільових програм в цукробуряковому підкомплексі. Під стратегій ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу слід розуміти комплексний план заходів, який інтегрує основні цілі підприємств підкомплексу, норми і дії їх виробничо-господарської діяльності в єдине ціле, спрямовує на стабілізацію та підвищення ефективності виробництва шляхом концентрації і оптимального розподілу обмежених виробничих ресурсів суб'єктів господарювання з метою кращого задоволення потреб споживачів в кінцевій продукції.

2. Удосконалення економічного механізму функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу розглядається як система організаційних, технологічних, економічних, екологічних важелів та методів управління якістю продукції підкомплексу, які в процесі взаємодії забезпечують сукупність високих споживчих якостей цукру, тобто конкурентоспроможність продукції цукробурякового підкомплексу, що формується під впливом факторів зовнішнього і внутрішнього середовища. Для цього здійснено аналіз факторів середовища на прикладі конкретних підприємств цукробурякового підкомплексу. Проведений аналіз дозволив визначити склад факторів середовища, оцінити характер та інтенсивність їх зміни, що свідчить про необхідність комплексного та системного підходу до визначення методологічних основ формування конкурентоспроможної продукції в підприємствах цукробурякового підкомплексу. Вона повинна ґрунтуватися на сукупності принципів, дотримання яких забезпечить конкурентоспроможність виробництва сировини і основного продукту підкомплексу – цукру. Здійснено класифікацію факторів забезпечення конкурентоспроможності підприємств

цукробурякового підкомплексу на основі виділення факторів зовнішнього та внутрішнього середовища

3. В роботі здійснено систематизацію організаційних, економічних, техніко-технологічних, екологічних та інформаційних факторів, що сприятимуть поглибленню інтеграційних процесів в системі “вирощування цукрових буряків – переробка – реалізація цукру”.

4. Сформульовано концептуальні положення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку цукробурякового підкомплексу, запровадження яких дозволить системно вирішувати проблеми, що виникають при зміні методів і підходів до інвестиційного забезпечення інноваційних процесів, раціоналізації механізму залучення інвестицій та реалізації на цій основі механізмів структурно-інноваційного оновлення цукробурякового підкомплексу. Дієвим способом розв’язання цієї проблеми в цукробуряковому підкомплексі є формування фондів підтримки інноваційно-інвестиційного розвитку цукробурякового підкомплексу. За допомогою моделювання процесу реалізації цукру в умовах цінового ризику розроблено організаційно-економічний механізм формування фонду підтримки інноваційно-інвестиційного розвитку цукробурякового підкомплексу.

Висновки

1. На основі теоретичних узагальнень нами запропоновано у дисертаційній роботі під поняттям "цукробуряковий підкомплекс" розуміти складну інтегровану економічну систему, основою якої є кооперація та концентрація трудових, матеріальних і фінансових ресурсів промислових, переробних, сільськогосподарських, торговельних підприємств, що забезпечує виробництво цукрових буряків, їх переробку, зберігання і реалізацію кінцевого продукту – цукру.

Відповідно до цього ефективне функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу повинне ґрунтуватися на єдиних принципах, які б забезпечували гнучке і оперативне реагування на внутрішні і зовнішні зміни в господарському середовищі, а також максимальну заінтересованість працівників усіх ланок в найповнішому використанні наявних ресурсів. При цьому зусилля самостійних підприємств та організацій аграрної, промислової, інфраструктурної ланок цукробурякового ланцюгу повинні спрямовуватися на створення цілісної виробничої, економічної, управлінської системи господарювання.

2. В процесі ринкових трансформацій відбулися зміни в підприємствах цукробурякового підкомплексу Сумської області, що обумовлені кризовим матеріально-технічним становищем більшості бурякосійних господарств і цукрових заводів, порушенням інтеграційних зв'язків між ними, недостатньою державною підтримкою виробників. Це в свою чергу призвело до істотного скорочення виробництва цукрових буряків і цукру. Так, площа посіву цукрових буряків у 2005 р. порівняно з 1990 р. скоротилась у 3,7 рази, а виробництво цукру і того більше – у 6 разів. Кількість бурякосійних господарств при цьому зменшилася з 378 до 156, а із 17 цукрових заводів на сучасному етапі функціонують лише 6.

3. У роботі здійснено виробничо-господарську оцінку ефективності буряківництва Сумщини за критерієм придатності до їх вирощування та показника інтегрального індексу продуктивності бурякосійних господарств регіону і зроблено

висновок, що вирощувати цукрові буряки найбільш економічно доцільно в сільськогосподарських підприємствах Конотопського, Лебединського, Охтирського і Сумського районів.

4. На підставі групування сільськогосподарських підприємств Сумської області за розміром посівних площ доведена економічна ефективність концентрації бурякосіяння. Виявлено, що цукрові буряки найбільш ефективно вирощувати в тих господарствах, де площа їх посіву понад 300 га, прибуток на 1 га посіву при цьому досягає 1133 грн., а рівень рентабельності - 40,9%.

5. Підвищення ефективності цукровиробництва Сумщини передбачає визначення стратегії його розвитку на основі раціонального використання ґрунтово-кліматичного і ресурсно-виробничого потенціалу галузі. З цією метою нами опрацьовано засади стратегії ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу: надано їй визначення; розроблено алгоритм реалізації; розроблено принципи побудови даної стратегії. Під стратегією ефективного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу в дисертації запропоновано розуміти комплексний план заходів, який інтегрує основні цілі підприємств підкомплексу, норми і дії їх виробничо-господарської діяльності в єдине ціле, спрямовує на стабілізацію та підвищення ефективності виробництва шляхом концентрації і оптимального розподілу обмежених виробничих ресурсів суб'єктів господарювання з метою кращого задоволення потреб споживачів в кінцевій продукції - цукру.

6. Серцевиною ефективного функціонування підприємств цукробурякового підкомплексу є його економічний механізм, удосконалення якого в роботі розглядається як система організаційних, технологічних, економічних і екологічних важелів та методів управління якістю продукції підприємств підкомплексу, що в процесі взаємодії забезпечують сукупність високих споживних якостей цукру.

7. У дисертації здійснено систематизацію факторів, що сприяють поглибленню інтеграційних процесів в системі “вирощування цукрових буряків – переробка – реалізація цукру” (організаційні, економічні, техніко-

технологічні, екологічні та інформаційні) та забезпечення на цій основі стабільного фінансового стану і конкурентоспроможності цукробурякового виробництва.

8. Автором сформульовано концептуальні положення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку цукробурякового підкомплексу, запровадження яких дозволить системно вирішувати проблеми, що виникають при зміні методів і підходів до інвестиційного забезпечення інноваційних процесів, раціоналізації механізму залучення інвестицій та реалізації на цій основі механізмів структурно-інноваційного оновлення матеріально-технічної бази тощо. На розв'язання даної проблеми спрямоване формування фондів підтримки інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств цукробурякового підкомплексу.

9. На основі моделювання процесу реалізації цукру в умовах цінового ризику в дисертаційній роботі розроблено організаційно-економічний механізм формування фонду підтримки цукробурякового підкомплексу, що формується за рахунок щоквартальних відрахувань від прибутку цукрових заводів, розмір яких визначено на рівні 10%.

Список використаних джерел

1. Абрютин М.С., Грачев А.В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия. – М.: Дело и сервис, 2000. – 256 с.
2. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. – М.: Центр экономки и маркетинга, 1996. – 208 с.
3. Александрова В.П. Законодавча база і розвиток інноваційної сфери // Проблеми науки. – 2005. – № 12. – С. 40-46.
4. Анализ хозяйственной деятельности – 2-е изд. перераб. и доп. (И.А. Белобжецкий, В.А. Белобородова, М.Ф. Дьячков и др.). Под ред. В.А. Белобородовой. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 352 с.
5. Андрийчук В.Г., Вихор Н.В. Повышение эффективности промышленного производства. – К.: Урожай, 1990. – 232 с.
6. Андрійчук В.Г. Проблеми розвитку приватних аграрних підприємств і удосконалення міжгалузевих економічних відносин // Проблеми реформування ринкової економіки. Спеціальний випуск. Реструктуризація аграрних підприємств і реформа: стан, проблеми і перспективи. Міжвідомчий науковий збірник. – КНЕУ, 2000. – С. 29-38.
7. Андрощук Г.А. Стимулирование инновационной деятельности в Украине: финансово-кредитный механизм // Проблеми науки. – 2005. – № 3. – С. 22-27.
8. Андриюшенко Р. Экспортные проблемы свеклосахарного комплекса Украины // Финансовая Украина. – 1994. – № 18. – С. 7.
9. Аністратенко В.О., Федоров В.Г. Математичне планування експериментів в АПК: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1993. – 375 с.
10. Антикризисное управление: Учебник / Под ред. Э.М. Короткова. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 432 с.
11. Антонюк В.В. Проблемы ценового паритета // Сахарная свекла. – 1992. – № 4. – С. 3-4.

12. Анчишкин А.И. Научно-технический прогресс и интенсификация производства. – М.: Политиздат, 1981. – 94 с.
13. Баглей Р.Р. Агропромислова інтеграція / Економіка підприємств АПК // Навчальний посібник для вузів. – Тернопіль: Збруч, 1997. – С. 20-23.
14. Багрій Т.В. До розробки моделі організації матеріально-ресурсного забезпечення цукробурякового підкомплексу // Економіка АПК. – 2002. – № 9. – С. 71-73.
15. Баранов О.Г. Інноваційний процес як об'єкт державного регулювання // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 6 (36). – С. 172-178.
16. Барбашин А.И. Экономика сельского хозяйства: Курс лекций. – Курск: Изд-во КГСХА, 2002. – 278 с.
17. Бендиков М.А. Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 2. – С. 17-29.
18. Борщевский П.П. Интенсификация пищевой промышленности. – К.: Урожай, 1989. – 136 с.
19. Борщевский П.П. Резервы и пути повышения эффективности производства в сахарной промышленности. – К.: Знание, 1984. – 17 с.
20. Борщевский П.П. Эффективность свеклосахарного производства. – К.: Техніка, 1977. – 187 с.
21. Борщевский П.П., Свиргун М.Д. Экономика, организация и планирование сахарного производства. – М.: Легкая и пищевая промышленность, 1982. – 248 с.
22. Борщевский П.П., Шмаглий Е.Б. Повышение эффективности производства в пищевой промышленности. – К.: Знание, 1989. – 16 с.
23. Борщевський П.П., Багатиренко О.С., Заець О.С. та ін. Ринок цукру. К., 1996. – 57 с.
24. Бредихин И.М. Эффективность аграрного производства в переходной период: опыт, проблемы. – М.: АгриПресс, 1997. – С. 120-144.

25. Бугаенко И.Ф. Сахарная промышленность европейских стран // Сахарная промышленность. – 1993. – №1. – С. 13-14.
26. Бурляй Г.Л. Актуальні проблеми насінництва цукрових буряків // Економіка АПК. – 1999. – № 3. – С. 21-24.
27. Валентинов В.Л. Регулювання міжгалузевих відносин в системі аграрної політики. – К.: ІАЕ, 2003. – 332 с.
28. Валінкевич Н.В. Удосконалення управління розвитком цукробурякового виробництва // Економіка АПК. – 2000. – № 1. – С. 39-43.
29. Варченко О. До питання поєднання державного і ринкового регулювання продовольчої безпеки // Економіка України. – 2004. – № 7. – С. 53-59.
30. Варченко О.М. Посилення ролі аграрної науки у відродженні та розвитку бурякоцукрового виробництва // Вісник аграрної науки. – квітень 2003. – С. 69-71.
31. Василенко В.А., Ткаченко Т.І. Стратегічне управління / Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2003. – С. 7-8.
32. Венгерук І.Ю. Соціально-психологічні аспекти розвитку інтеграції // Науковий вісник НАУ. – 2001. – Вип. 35. – С. 275-278.
33. Гатаулин А.М. Экономическая теория толковый терминологический словарь. – М.: Колос, 1998. – 248 с.
34. Гвоздев В.А., Горелик В.А., Кононенко А.Р. Математическое моделирование экономических взаимоотношений // Вестник сельскохозяйственной науки. – 1980. – №6. – С. 31-39.
35. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Т.2. Философия природы. – М.: Мысль, 1975. – 693 с.
36. Гладій Н.В. Складові інтегрованих процесів в агропромисловому виробництві України // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 25-27.
37. Голощанов А.Н. Система оптимального планирования свеклосахарного производства // Сахарная промышленность. – 1993. – №3. – С. 8-11.
38. Гончаров В.Д., Куропаткин А.Н. Укреплять взаимосвязи партнеров // Сахарная промышленность. – 1995. – №2. – С. 2-4.

39. Гончарова М.Л. Стан та проблеми розвитку цукробурякового підкомплексу Сумської області // Збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету. Вісник ХНАУ. Серія “Економіка АПК і природокористування”. – 2004. – № 8. – С. 176-180.
40. Гончарова М.Л. Впровадження комплексної системи автоматизації виробництва на підприємствах цукробурякового підкомплексу у контексті удосконалення процесу управління. // Збірник тез доповідей укладений за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених “Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації”. Тернопіль. – 2006. 23-24 лютого. – С. 193-195.
41. Гончарова М.Л. Ефективна стратегія розвитку суб’єктів господарювання: вихідні положення та проблеми реалізації // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених “Економіка підприємства: проблеми теорії та практики”. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. – С. 132-133.
42. Гончарова М.Л. Зарубіжний досвід регулювання ринку цукру та перспективи його застосування в Україні // Вісник Сумського національного аграрного університету. Науково-методичний журнал. Серія “Економіка та менеджмент”. Випуск 3-4. – 2003. – С. 198-203.
43. Гончарова М.Л. Основні завдання антикризового управління підприємствами // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 140. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2002. – С. 28-32.
44. Гончарова М.Л. Прогнозування як елемент ефективної системи розвитку цукробурякового підкомплексу // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Сучасний стан та проблеми розвитку підприємництва в регіоні”. – Т. 2. – Дніпропетровськ: Наука і освіта”, 2005. – С. 15-18.
45. Гончарова М.Л. Реалізація антикризової стратегії підприємства як необхідна складова ефективного управління // Економіка: проблеми теорії

- та практики. Збірник наукових праць. Випуск 163. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2002. – С. 8-14.
46. Гончарова М.Л. Форми, умови і механізми інтеграційних процесів в цукробуряковому підкомплексі // Вісник Сумського національного аграрного університету. Науково-методичний журнал. Серія “Економіка та менеджмент”. – 2005. – № 6-7 (18-19). – С. 211-215.
47. Горбонос Ф.В. Про теоретичні засади розвитку кооперації // Економіка АПК. – 1997. – № 2. – С. 36-38.
48. Городник М П, Шойхер А.Л. Снижение содержания сахара в мяесе резерв повышения эффективности работы // Сахарная промышленность. – 1987. – № 1. – С. 28-29.
49. Гриненко І.П. Розвиток інтегрованих відносин в цукробуряковому комплексі // Економіка АПК. – 2001. – №10. – С. 51-55.
50. Гриненко С.П. Логістичний напрям розвитку інтеграційних формувань в агробізнесі. // Економіка АПК. – 2002. – № 9. – С. 132-136.
51. Гуткевич С.О. Інвестиційна пріоритетність галузей агропромислового комплексу // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 10(40). – С. 143-148.
52. Дейнеко Л.В. Шляхи підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва Подільського регіону. // Економіка АПК. – 1996. – № 10-11. – С. 23-26.
53. Дем'яненко М.Я., Алексійчук В.М., Борщ А.Г. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / За ред. М.Я. Дем'яненка. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 139 с.
54. Дем'янін В.А. Інноваційна система – в перехідній економіці України: проблеми утворення, перспективи існування (Збірник матеріалів до парламентських слухань) / Гуренко С.І., Дем'янін В.А. та ін. – К., 2004. – С. 32-55.
55. Денисенко М.П. Інвестиційний клімат України та напрями його подальшого покращення // Проблеми науки. – 2005. – № 12. – С. 32-39.

56. Ермаков А.Е. Развитие и эффективность садоводческих предприятий разных форм хозяйствования. – К: Віпол, 1997. – 292 с.
57. Єрмаков О.Ю. Методологія економічного забезпечення організаційних форм виробництва // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 31-37.
58. Задворний А. Концептуальні підходи до формування маркетингової програми розвитку цукробурякового підкомплексу // Економіка України. – 2001. – №12. – С. 62-70.
59. Заєць О.С. Ринок цукру в Україні. Проблеми створення функціонування та розвитку. – К.: Наукова думка, 2000. – 385 с.
60. Заєць О.С. Ринок цукру: проблеми теорії і практики. – К.: Наук. думка, 1998. – 204 с.
61. Заинчковский А.А. Повышение эффективности использования основных фондов свеклосахарного производства. – К.: Урожай, 1988. – 139 с.
62. Зайцев Н.С. Интеграция сельскохозяйственных предприятий в агропромышленном комплексе развитых капиталистических стран. – Москва. 1971. – 80 с.
63. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції” // Галицькі контракти. – 1998. – № 10. – С. 146-147.
64. Закон України “Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру” від 17 червня 1999 року N 758-XIV (із змінами, внесеними згідно із Законом № 762-IV від 15.05.2003, ВВР, 2003, № 30, ст. 247).
65. Закон України “Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції” // Галицькі контракти. – 1997. – № 45. – С. 129-137.
66. Закон України “Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції” // Галицькі контракти. – 1997. – № 45. – С. 129-137.

67. Закон України “Про інноваційну діяльність” від 4 липня 2002 року N 40-IV (із змінами, внесеними згідно із Законами N 2285-IV від 23.12.2004, ВВР, 2005, N 7-8, ст.162).
68. Закон України “Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі” // Урядовий кур'єр. – 1996. – № 152-153. – С. 7-12.
69. Захарін А.В. Удосконалення податкового регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності // Проблеми науки. – 2005. – № 4. – С. 46-50.
70. Заяц А.С. Сахарная промышленность в Украине: Становление. Развитие, реструктуризация. – К., 2001. – 175 с.
71. Зелепухин А.Д. Важнейшая сельскохозяйственная культура в зеркале современных экономических отношений // Сахарная свекла. – 1995. – №4. – С. 2-4.
72. Зелінський А.А. Ефективність буряківництва в умовах інтенсифікації. – К.: Урожай, 1989. – 104 с.
73. Зельднер А.Г. Эквивалентность обмена в условиях перехода к рыночным отношениям // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий. – 1992. – № 2. – С. 5-8.
74. Зубенко В.Ф. Бурякоцукровий комплекс України: Проблеми подолання кризи та реформування галузі // Вісник аграрної науки. – 1993. – № 9. – С. 3-11.
75. Зубець М.В. Напрями економічного зростання АПК України. – К.: Аграрна наука, 1999. – 56 с.
76. Игнатовский П.А. Проблемы эффективности на новом этапе развития сельского хозяйства // Экономические проблемы повышения эффективности сельскохозяйственного производства. – М.: Мысль, 1978. – С. 5-30.
77. Іваненко В.І., Болюх М.А. Економічний аналіз господарської діяльності. – К.: ЗАТ “НІЧЛАВА”, 1999. – 204 с.
78. Іващук О.Т. Математичні метода та моделі в управлінні виробництвом. – К.: 1993. –177 с.

79. Імас Є.В. Теоретико-методологічні основи сучасних досліджень розвитку цукробурякового підкомплексу в Україні // Економіка АПК. – 2002. – № 10. – С. 11-19.
80. Імас Є.В. Формування та розвиток цукробурякового підкомплексу в Україні. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 352 с.
81. Імас І.В. Розвиток ринку цукру в країнах СНД // Економіка АПК. – 2002. – № 3. – С. 80-87.
82. Інноваційне законодавство України: Повне зібрання нормативно-правових актів. – К., 2003. – т.1. – С. 35-36, Т. 3, Ст. 1-28, Т. 2, 3-28.
83. Іспірян Г.П., Нгуен А.К. Методичний підхід і методика визначення конкурентної позиції фірми на ринку // Легка промисловість. – 1999. – № 1-2. – С. 66-67.
84. Керашев М.А, Сухина Н.Ю, Шевцов В.В. Формирование системы управления издержками производства на предприятиях сахарной промышленности Краснодарского края. – Краснодар, 2001. – 240 с.
85. Кісіль М.І. Сучасні тенденції та шляхи активізації інвестиційного процесу в АПК // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія: Фінанси і кредит. – 1999. – № 2. – С. 118-124.
86. Клочко Н.Н. Формирование рынка сахара в условиях переходной экономики. – М., 2001. – 104 с.
87. Князев В А. Приемка и хранение сахарной свеклы по прогрессивной технологии. - М.: Легкая и пищевая промышленность, 1984. – 200 с.
88. Коваленко В.П. Всемирный рынок: экономические законы развития. М.: Экономика, 1990. – 128 с.
89. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства с основами аграрных рынков. – М.: ЭКМОС, 1999. – С.350-354.
90. Коденська М.Ю. Розвиток цукробурякового виробництва в Україні. // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 111-114.
91. Коденська М.Ю. Цукробурякове виробництво України. – К., Інститут аграрної економіки УААН, 1998. – 55 с.

92. Козлов Г.А. Развитой социализм: Вопросы экономической теории. – М., 1977. – С. 116-143.
93. Комаров В.Й., Мухачев А.В. Предприятия пищевой промышленности переходе к рынку // Пищевая промышленность. – 1993. – № 6. – С. 3-5.
94. Конищева Н.И. Региональные резервы ресурсосбережения. – К.: Наукова думка, 1989. – 165 с.
95. Конончук А.Я. Цены и эффективность производства. – Минск: Беларусь, 1989. – 127 с.
96. Концепція комплексної програми реструктуризації і розвитку бурякоцукрової галузі до 2010 року з урахуванням вимог природоохоронного законодавства. Проект. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2005р. № 563-р.
97. Корчак В.Й. О возможных путях совершенствования свеклосахарного производства // Сахарная промышленность. – 1993. – № 6. – С. 6.
98. Костенко А.В. Формирование производственной стратегии на сахарном заводе // Сахар. – 2002. – № 5. – С. 20-23.
99. Костенко П.І. Методичні підходи щодо реструктуризації бурякоцукрового підкомплексу в Україні // Економіка АПК. – 2002. – № 10. – С. 30-32.
100. Кот Ю.Д. Как повысить эффективность производства // Сахарная промышленность. – 1992. – № 1. – С. 16-18.
101. Крилек Й. Экономическая эффективность сельскохозяйственного производства / Сокр. Первод с чешского. Научный редактор М.М. Макеенко. – М.: Экономика, 1981. – С.218-220.
102. Крисальный А.В. Основные принципы регулирования экономических отношений участников кооперации /Под ред. В.П. Сытника. – К.: Урожай, 1988. – 64 с.
103. Кубровська І.О. Ринок цукру в Україні // Економіка АПК. – 2002. – № 8. – С. 132-133.

104. Кузьменко В.В. Кохонов А.Г. Формы, условия и механизмы интеграционных процессов агропромышленных формирований. // Вестник СевКавГТУ. Серия «Экономика». – 2003. – № 1(9). – С. 54-59.
105. Кумехов К.К. Интеграционные механизмы агропромышленного комплекса. Методология и практика формирования и функционирования: Нальчик, 2000. – 298 с.
106. Лапішко М.Л. Основи фінансово-статистичного аналізу економічних процесів. – Львів: Світ, 1995. – 328 с.
107. Леонтьева Г.Г. Економічна і соціальна географія Сумської області: Навчальний посібник. – 2-е вид. Слобожанщина, 1999. – С. 4-35.
108. Леснікова М.В. Оцінка інвестиційної привабливості інноваційних підприємств регіону // Проблеми науки. – 2004. – №10. – С. 13-19.
109. Литвинов А.Ф., Белоусов В.Ю., Горчинский Ю.Н., Лотапов О.А. Система связи как элемент автоматизации производства сахара // Сахар. – 2002. – №2. – С. 35-40.
110. Логвинов В.Г. Квотирование как метод регулирования аграрного рынка // Сахарная свекла. – 1998. – № 7. – С. 2-5.
111. Макеєва О.А. Інноваційні шляхи підвищення ролі науки в процесі моделювання економічної дійсності підприємств з іноземними інвестиціями // Проблеми науки. – 2005. – № 8. – С. 29-34.
112. Малій О.Г. Удосконалення фінансової підтримки аграрного виробництва // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 97-106.
113. Маркова В.Д., Кузнецова С.А. Стратегический менеджмент: курс лекций. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 288 с.
114. Маркс К., Энгельс Ф. Про основні тенденції розвитку капіталістичного суспільства змін в його соціальних структурах та прогресивні сторони нового способу виробництва. Твори, т. 3. – К.: Політвидав. – 425 с.
115. Мартьянов В.П. Интенсификация свеклосахарного производства Украины: экологические, экономические, рыночные аспекты / Харьк. гос. аграрн. ун-т. Харьков, 1993. – 119 с.

116. Мачкур Л.А. Система оцінки діяльності підприємств в рамках концепції контролінгу // Вісник технологічного університету Поділля. Серія: Економічні науки – 2001. – № 4 (35). – С. 10-15.
117. Медеяева З.П. Взаимоотношения сельскохозйственных товаропроизводителей с сахарными заводами // Сахар. – 2004. – № 2. – С. 21-22
118. Мелентьев Б. Продукція стратегічного значення // Харчова і переробна промисловість. – 1993. – № 1. – С. 6-9.
119. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного виробництва. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 1991. – 272 с.
120. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: пер. с англ. – М.: «Дело», 1992. – 702 с.
121. Минаков И.А., Сабетова Л.А., Попова М.А.. Повышение эффективности свеклосахарного подкомплекса // АПК: Экономика, управление. – 1999. – № 3. – С. 53-59.
122. Михайлушкин П.В. Формирование и регулирование рынка сахара в России. – Краснодар: Экоинвест, 2003. – 181с.
123. Михеев В.В., Халилуллин Р.В. Выход из кризиса в системном подходе // Сахарная свекла. – 1997. – № 1. – С. 4-5.
124. Мірошник І.М. Моделі стратегічного планування інноваційного розвитку високотехнологічної галузі // Економіка і прогнозування. – 2004. – № 4. – С. 35-46.
125. Муравьев А.И. Проблемы измерения, оценки и планирования эффективности производства. – Л.: Издательство ЛГУ, 1981. – 110 с.
126. Мурашко В.М., Максимов М.П. Нормативи виходу і природних втрат сільськогосподарської продукції. – К.: Урожай, 1976. – 255 с.
127. Нанаенко А.К., Сапельников Д.В. Уборка: потери минимальны // Сахарная свекла. – 1996. – № 8. – С. 3-4.

128. Неженець О.П. Сучасний стан і основні напрями підвищення ефективності роботи цукрових заводів Сумської області // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 106-110.
129. Нелеп ВМ. Єранкін О.О. Розвиток інтеграції в цукробуряковому виробництві // Економіка АПК. – 2000. – № 6. – С. 12-22.
130. Неруш Ю.М. Логистика: Учебник для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 398 с.
131. Немцов В.Д., Довгань Л.Є. Стратегічний менеджмент. – К., 2002. – С. 426.
132. Никонов А.А. Экономические основы системы сельского хозяйства. – Ставрополь, 1975. – С. 19-25.
133. Новые способы интенсификации технологических процессов свеклосахарного производства // Обзорная информация. – М.: Агрониит ЭИПП. – 1988. – Вип. 5. – 44 с.
134. Основи ринкової економіки / В.М. Петюх, М.О.Ліфінцев, О.О. Беляєв та ін. За ред. В.М Петюха. – К.: Урожай, 1993. – 112 с.
135. Папцов А.Г. В основе – взаимная заинтересованность // Сахарное производство и переработка. – 1990. – № 4. – С. 62-63.
136. Папцов А.Г. Регулирование рынка сахара в ЕС // Сахарная свекла. – 1996. – № 2. – С. 8-9.
137. Папцов А.Г. Состояние и перспективы развития свеклосахарного производства на Украине // Сахарная свекла. – 1996. – № 9. – С. 11-13.
138. Пересада А.А. Інвестиційний процес в Україні. – К.: Лібра, 1998. – 392 с.
139. Петти У. Экономические и статистические работы. – М.: Соцэкгиз, 1940. – С.137-174.
140. Повалюхин М.И., Корольков А.С. Положение в сахарной промышленности зарубежных стран (Обзор) // Сахарная свекла. – 1996. – № 3. – С. 20-21.
141. Поплавский В.Г. Агропромышленная интеграция в свеклосахарном производстве. – Львов: Высшая школа, 1981. – 153 с.

142. Поплавський В. Розвивати інтеграцію в цукробуряковому виробництві // Економіка України. – 1994. – № 2. – С. 90-93.
143. Попова М.А., Сабетова Л.А. Эффективность свекловодства в условиях рыночных отношений // Сахарная свекла. – 1991. – № 5. – С. 7-9.
144. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження переліків товарів, експорт і імпорт яких підлягає ліцензуванню та обсягу квот у 2006 р.” від 30 грудня 2005 р. № 1304 (із змінами та доповненнями згідно з Постановами Кабінету Міністрів № 249 від 07.03.2006 № 403 від 30.03.2006).
145. Постанова Кабінету Міністрів України “Про перелік товарів (продукції, послуг), експорт яких забороняється за бартерними (товарообмінними) операціями” // Галицькі контракти. – 1998. – № 25. – С. 81-82.
146. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років: Закон України // Урядовий кур’єр. – 2001. – 20 лютого.
147. Проблемы повышения эффективности производства в сахарной промышленности / П.П. Борщевский, А.А. Гончар, Е.В. Павленко, В.Д. Колько. За ред. П.П. Борщевского. – К.: ИПК МПП УССР, 1982. – 144 с.
148. Програма економічного і соціального розвитку Сумської області на 2006 рік. Сумська обласна державна адміністрація. 2005 р.
149. Програма розвитку виробництва цукрових буряків на 2004 р. Наказ № 97 від 19 серпня 2003 р. Сумська обласна державна адміністрація головне управління сільського господарства і продовольства.
150. Проект Постанови Верховної Ради України “Про заходи щодо захисту внутрішнього ринку від імпорту цукру білого, цукрових сиропів та насіння цукрових буряків” № 4361 від 11.11.2003.
151. Пыркин В.И., Бондарь В.С., Милютин В.А. Как избавиться от сахарного дефицита? // Сахарная свекла. – 1991. – № 3. – С. 64.
152. Райзберг БА., Фатхутдинов Р.А. Управление экономикой. Учебник. – “Бизнес-школа” Интел-Синтез”, 1999. – 784 с.

153. Рафикова Н. Совершенствование учета и анализа себестоимости сельскохозяйственной продукции // Вопросы статистики. – 1997. – № 9. – С. 21-28.
154. Рудавский А. Мировой рынок сахара: спрос превышает предложение // Финансовая Украина. – 1994. – № 18. – С. 7.
155. Руднев В.Д. Боробов В.Н. Государственное и рыночное регулирование форм хозяйствования в аграрном секторе экономики. – М.: Изд-во ГНОМ и Д. – 2000. – С. 47.
156. Савчук В.К. Економічний аналіз діяльності підприємств і організацій – К.: Урожай, 1991. – 224 с.
157. Сайганов А.С., Германович Г.В. Обоснование цен на продукцию сельского хозяйства для регулирования межотраслевого эквивалентного обмена // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий. – 1993. – №1. – С. 5-7.
158. Свободина М.В. Интенсификация сельского хозяйства в рыночных условиях. – М., 1999. – 218 с.
159. Ситник В.П., Маланчук Л.М., Стельмашук А.М. Вдосконалення економічного механізму господарювання в АПК. – К.: Урожай, 1989. – 184 с.
160. Скоробогатова Т.М. Логістизація як фактор поліпшення фінансових показників діяльності підприємства // Фінанси України. – 2001. – № 3. – С. 108-110.
161. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов . 1-2 кн. / Анталогия экономической классики. – М.: Эконов, 1993. – Т.1. – С. 110.
162. Спичак В.В. Поднять уровень научного обеспечения отрасли // Сахарная промышленность. – 1993. – № 2. – С.5-7.
163. Спичак В.В., Сапронов Н.М. Снижение потерь свекломассы и сахара // Сахарная промышленность. – 1993. – № 2. – С. 7.
164. Статистичний щорічник Сумської області за 2004 рік. Сумське обласне управління статистики, 2005. – 680 с.

165. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” / Авт. кол.: А.С. Гальчинський, М.В. Геєць та ін.; Нац. ін.-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. економіки України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
166. Сусиденко В.Т., Дмитраш В.В., Грабовецкий Б.Е. Совершенствование управления объединением сахарной промышленности. – К.: Урожай, 1989. – 107 с.
167. Указ Президента “Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу” від 11 червня 1998 року № 615/98.
168. Філоненко О.С. Аграрні відносини: зміст, розвиток, майбутнє. К., “Урожай”, 1996. – С. 3.
169. Фісун А.О. Економічна ефективність реалізації механізму створення та впровадження нововведень у промисловому виробництві // Проблеми науки. – 2003. – № 2. – С. 15-25.
170. Фомин Д.А., Храмцов Н.С., Щетинина И.В. Развитие интеграции в АПК Сибири / РАСХН. Сиб. Отд.-ние. СибНИИЭСХ. – Новосибирск, 1998. – С. 130.
171. Фурса А. Державне регулювання цукробурякового підкомплексу в умовах ринкових відносин // Економіка України. – 2004. – № 10. – С. 58-66.
172. Фурса А. Шляхи відродження цукробурякового підкомплексу України // Економіка України. – 2003. – № 6. – С. 70-76.
173. Фурса А.В. Ціноутворення на цукросировину в умовах формування ринкових відносин // Економіка АПК. – 2000. – №7. – С. 87-89.
174. Хлопков В.Ф., Просвирин В.А. Организация, планирование производства и управления на предприятиях сахарной промышленности / Пособие для студентов вузов. – К.: Вища школа. – 1989. – 405 с.

175. Холод Л.И. Как поддержать эквивалентность обмена между сельским хозяйством и другими отраслями экономики // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий. – 1991. – №8. – С. 2-5.
176. Хорунжий М.Й. Аграрна політика: Навч. Посібник. – К.: КНЕУ, 1998. – 240 с.
177. Чеботарьов В. Структура АПК та формування інноваційної політики її трансформації // Економіка України. – 2003. – № 4. – С. 55-60.
178. Черевко Г., Горбонос Ф. Теоретичні аспекти економічних взаємовідносин як основи кооперації в аграрному секторі // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 63-71.
179. Черемисина Н.В. Развитие свеклосахарного подкомплекса региона. Тамбов: Тамб. обл. ком. гос. статистики, 2001 – 168 с.
180. Чернявская Л.И. и др. Расшифровка и снижение неучтенных потерь сахара // Сахарная промышленность. – 1993. – № 3. – С. 21-22.
181. Шпичак О.М. Економічні взаємовідносини сільськогосподарських підприємств із сферою заготівель і переробки технічних культур. – К.: Урожай, – 152 с.
182. Экономика предприятия: Учебник для вузов / Под ред. В.Я. Горфинкеля и В.А. Швандара. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 472 с.
183. Экономика сельского хозяйства / Под ред И.А. Минакова. – М.: Колос, 2000. – 328 с.
184. Юрчишин В.В., Онищенко О.М. Сучасна аграрна політика країни: проблеми становлення. – К., 1996. – 191 с.
185. Яриш П. Буряко-цукровий комплекс: проблеми накопичуються // Харчова і переробна промисловість. – 2005. – № 5. – С. 5-19.
186. Ярчук М.М. Основні напрями відновлення і розвитку цукробурякового виробництва в Україні // Економіка АПК. – 2001. – № 7. – С. 3-7.